

Vilniaus Universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Paveldosaugos magistrantūros studijų
II kurso studentės

Agnės Rymkevičiūtės

Magistro darbas

**Kultūros paveldo objektų bei vietų atstatymas Europoje ir Lietuvoje
XX a. antroje pusėje - XXI a. pradžioje: teorija ir praktika**

Darbo vadovė:
Doc. Irena Vaišvilaitė

Vilnius
2006

TURINYS

Įvadas.....	3
1. Nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų atstatymo (angl.variantas - “reconstruction”) samprata tarptautinėje bei Lietuvos paveldosaugos teisėje.....	9
1.1 Kultūros paveldo objektų atstatymas tarptautiniuose dokumentuose.....	10
1.2 Kultūros paveldo objektų atstatymas Lietuvos paveldosaugos teisėje.....	14
2. Kultūros paveldo objektų atstatymo legitimacija: teorinė refleksija	20
3. Kultūros paveldo ir tapatybės santykis.....	26
3.1 Praeities patyrimo fenomenas: atmintis, istorija, paveldas.....	27
3.2 Paveldo „susigrąžinimas“ kaip tautinės tapatybės atstatymas/sutvirtinimas.....	30
3.3 Nostalgijos ir paveldo sąveika.....	31
4. Kultūros paveldo objektų atstatymas Europos praktikoje 1945-2006 m.	34
4.1. „Lenkų restauravimo mokyklos“ įnašas atstatant istorinius miestus.....	39
4.1.1 Varšuva: sugriautas ir atstatytas miestas.....	42
4.2. Vokietijos kultūros paveldo objektų atstatymo praktika 1945-2006 m.....	45
4.2.2 Frankfurto Giotės namai - vokiečių kultūros simbolis.....	46
4.2.3 Drezdeno Dievo Motinos bažnyčios (<i>Frauenkirche</i>) atstatymas: daugialypių atminčių dermė.....	48
4.2.4 Berlyno Karališkieji rūmai (<i>Stadtschloss</i>) ir Respublikos rūmai (<i>Palast der Republik</i>)- daugialypių atminčių vieta.....	52
5. Kultūros paveldo objektų atstatymas Lietuvos praktikoje XX a. antroje pusėje – XXI a. pradžioje.....	56
5.1 Trakų salos pilis: restauravimo ir/ar atstatymo šedevras?.....	58
5.2 Valstybingumo simbolių atkūrimas: Nepriklausomybės paminklų ir Valdovų rūmų atstatymas.....	61
5.3 Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atstatymo disonansai.....	65
Išvados.....	71
Santrauka.....	74
Summary.....	75
Šaltiniai.....	76
Literatūra.....	78
Ilustracijos.....	82

ĮVADAS

Lietuvoje bei kitose Europos šalyse tebevykstantys kultūros paveldo objektų atstatymai rodo temos aktualumą šiandienai. Šiuolaikinė paveldosaugos samprata, griežtai išdėstyta tarptautinėje teisėje ir aptariama paveldosaugos teorijoje pasisako už kuo mažesnės intervencijos politiką istorinių pastatų, jų kompleksų ir vietų atžvilgiu. Kiekviena intervencija turi griežtai remtis išlikusia apie pastatą dokumentacija. Tokią sampratą galima būtų apibūdinti žinomo prancūzų archeologo A. N. Didrono fraze: „*geriau konservuoti negu restauruoti, geriau restauruoti negu atstatyti, o dar geriau susilaikyti nuo darbų, negu sukurti naujadarą.*“¹ „Pagrįstos dokumentacija intervencijos“ samprata reikalauja gerbti visų laikotarpių įnašus į istorinio paminklo statybą, o taip pat ir visus laiko išpaustus pėdsakus kūrinyje.

Dar XX a. pradžioje austrų menotyrininko teoretiko A. Rieglio išpranašautas „paminklų kultas“ Europoje pasireiškė vis stiprėjančiu dėmesiu istorinių pastatų ir vietų apsaugai. Tam tikros vietos ar atskiri objektai dėl savo memorialinės vertės, simbolinių prasmių, konkrečiose bendruomenėse įgijo ypatingą statusą. Todėl paminklų apsauga, palaikant juos „sveikus“, nepažeistus, išlaikiusius autentiškumo pilnatvę ir gebančius skleisti savo originalią žinią (kuri dažnai įkūnyta ne tik objekto materijoje, bet ir funkcijoje) tapo svarbia tam tikros bendruomenės, kaip paveldo savininkės, užduotimi. Paminklų saugojimas ateinančioms kartoms, jų autentiškumo išlaikymas detaliausiai buvo apibrėžtas vienoje svarbiausių paveldosaugos teisinių dokumentų – Venecijos chartijoje (1964 m.). Jos pagrindu, atsižvelgiant į naujus socialinius, kultūrinius ar kitus minties pokyčius, sudaromi dauguma tarptautinės paveldosaugos dokumentų, skirtų paveldo saugojimui ir priežiūrai.

Atstatymas kaip specifinis paveldo „išsaugojimo“, tiksliau - jo originalios būsenos susigrąžinimo - veiksmas, šiuolaikinės paveldosaugos teisės yra griežtai ribojamas ir pateisinamas tik išskirtiniais atvejais, kai sunaikintas arba sunykęs objektas ar vieta turi ypatingą simbolinę reikšmę bendruomenės tapatybei. Tokiu būdu istorinių pastatų ir vietų atstatymas gali būti dvejopas:

- tikslus (t.y. istorinėmis formomis) nebeegzistuojančios (ar egzistuojančios griuvėsių pavidalu) struktūros atsatymas, remiantis išlikusia ikonografinė bei istorine medžiaga;

- dalinis sunykusių struktūros elementų atstatymas, siekiant grąžinti kūrinii vienybę ir pilnumą. Dalinis atstatymas yra restauravimo praktikos dalis ir taip pat remiasi tiksli dokumentacija.

Istorinių paminklų ir vietų atstatymas ypatingai tapo svarbus XX amžiuje, kai pasauliniai karai sunaikino nemažą dalį istorinių vietų ar atskirų objektų. Sunaikinimų lydymas praradimo jausmas

---

¹ Glemža, J. R., Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, Vilnius, 2002, p. 14

kėlė nerimą visuomenėse. Todėl pasirinkimas atstatyti atsitiktinai ar apgalvotai sunaikintus paveldo objektus buvo nulemtas troškimo at/sukurti stabilumo, saugumo ir vienybės jausmą. Ypatingai dideli praradimai, kėlę būtinybę persvarstyti praeitį, ieškant joje „savęs“, juntami po Antrojo pasaulinio karo. Panaši tapatinimosi problema, persvarstant istoriją bei ieškant naujų simbolių ar iš naujo atrandant senuosius, reikalingus suvienijimui, „įsivaizduojamos bendruomenės“ kūrimui, vėl radosi posovietinėse šalyse, žlugus Sovietų Sąjungai. Dažnai tautos vienybės kūrimui reikalingi simboliai būdavo (ir tebėra) įkūnyti materialiuose objektuose, vis dar egzistuojančiuose ar dėl praeities įvykių sunaikintuose. Atmintyje išlikę simboliai ypatingais atvejais yra atkuriami, atstatant juos „apgyvendinančius“ objektus. Įkūnytas materijoje simbolis tampa apčiuopiamas, taigi - tikras.

Atsižvelgiant į tokius ypatingus atvejus tarptautinėje paveldosaugos teisėje (taip pat ir vietinėje) radosi išimčių, leidžiančių tokių paveldo „išsaugojimo“ būdą – *atstatymą*.

Pastebėtina, kad XX amžiuje buvo (ir yra) atstatomi ne tik Antrojo pasaulinio karo sunaikinti ar pažeisti paminklai, bet ir laiko apnaikinti, išlikę griuvėsių pavidalu ar sunaikinti ankstesnių karų. Taip buvo atstatyta Bratislavos pilis Slovakijoje, Trakų salos pilis Lietuvoje, dabar atstatomi Vilniaus Žemutinės pilies rūmai ir kt.

Atkreiptinas dėmesys, kad paveldo objektų atstatymo reiškinys nėra naujas, bet žinomas dar *stilistinio restauravimo* laikais, kai pastatai būdavo restauruojami vieningu stiliumi, panaikinant juose per amžius susikaupusius kitų stilių bruožus. Žymiausias *stilistinio restauravimo* atstovas Viollet-le-Ducas teigė, kad tokiu būdu paminklas atstatomas jo išbaigtu pavidalu, kuris galbūt niekad ir neegzistavo.² Stilistiniam restauravimui įtakos turėjo ir nacionalinė ideologija, skatinusi pasirūpinti tautos pasiekimais praeityje.

Darbo objektas

Darbo objektas – kultūros paveldo objektų ir vietų (būtent – istorinių miesto dalių) atstatymo fenomenas. Šio reiškinio fenomenalumo atskleidimui pasirinkti ryškiausi XX a. antros pusės ir XXI a. pradžios atstatymo pavyzdžiai Europoje ir Lietuvoje. Ypatingas dėmesys atkreiptinas į Antrojo pasaulinio karo sunaikintų objektų ir vietų atstatymą. Todėl, atsižvelgiant į tai, pasirinkti dviejų, labiausiai karo nuniokotų Europos šalių – Vokietijos ir Lenkijos – atstatymo pavyzdžiai. Pasibaigus karui šios šalys susidūrė ir su stipriu netekties jausmu. Ypač stipriai nuniokoti Lenkijos miestai kėlė nerimą dėl neaiškios jų ateities, neturinčios apčiuopiamo ryšio su praeitimi. Vokietijoje po karo ypač buvo svarbios naujos tapatybės paieškos. Susivienijusi Vokietija vėlgi susidūrė su panašia „savęs“ supratimo problema.

---

² Ten pat, p. 13

Pasirinkti atstatymo pavyzdžiai, atsižvelgiant į jų atstatymo laiką, skaidytini į dvi grupes:

1. Atstatyti po Antrojo pasaulinio karo;
2. Atstatyti (ar tebesantys atstatymo procese) po Berlyno sienos griuvimo.

Pirmajai grupei atstovauja nuniokoti Lenkijos miestai. Čia, analizuojant „lenkų restauravimo mokyklos ypatumus“ pasitelkiami Varšuvos, Gdansko, Vroclavo, ir kitų miestų istorinių dalių atstatymai. Detalesnei analizei ir vertinimui pasirenkamas Varšuvos senamiestis - kaip išskirtinis atstatymo pavyzdys, neturintis atitiktens nei Lenkijoje, nei Europoje. Dar vienas šiuo laikotarpiu atstatytas objektas – Frankfurto Giotės namai Vakarų Vokietijoje. Šio pastato ypatingumas slypi jo gebėjime materialioje išraiškoje įkūnyti „vokietišumą“.

Antrosios grupės pastatai – Drezdeno Dievo Motinos bažnyčios (*Frauenkirche*) ir Karališkųjų Berlyno rūmų (*Stadtschloss*) atstatymas. Griuvus Berlyno sienai, šie, karo apgriauti ir socialistinio režimo metu nugriauti (Berlyno rūmai) ar jo metu išbuvę griuvėsių pavidalu (*Frauenkirche*), buvo iš naujo atrasti naujame kontekste kaip ypač svarbūs miestams ir jų gyventojams.

Lietuvos atveju atstatymo objektai pasirinkti atsižvelgiant į jų atstatymo laiką ir taip pat skirstytini į dvi dalis: tuos, kurie atstatyti sovietmečiu ir tuos, kurių atstatymas tapo svarbus atkūrus Nepriklausomybę. Analizės ir vertinimo objektu pasirinktas žymiausias sovietmečio atstatymo pavyzdys – Trakų salos pilis. Nepriklausomybės laikotarpio ryškiausi atstatymo objektai, analizuojami šiame darbe - tai tarpukariu beveik visoje Lietuvoje statyti paminklai, taip pat - šiuo metu Vilniuje atstatomi Valdovų rūmai. Dar vienas pavyzdys - istorinio Vilniaus geto būdingų fragmentų atstatymas. Šio projekto vykdymas kol kas neaiškus dėl lėšų trūkumo, tačiau vienas, programoje pasirinktas pastatas jau atstatytas.

Problema

Dažnai kultūros paveldo objektų ir vietų atstatymai prieštaravo (ir tebe prieštarauja) paveldosaugos teisėje bei teoretikų veikaluose vyraujančiai paveldo atstatymo sampratai. Todėl kyla klausimas – kodėl ir kaip yra atstatomi tam tikri kultūros paveldo objektai ir vietos? Kodėl jie tam tikrais laikotarpiais tampa ypač svarbūs? Kaip ir kodėl tarptautinėje paveldosaugos teisėje ir teorijoje kito požiūris į paveldo objektų atstatymą?

Vienas didžiausių neaiškumų gilinantis į šiuos klausimus – sąvokų apibrėžimas. Juridinis „atstatymo“ (angl. var. – „reconstruction“; lietuviškoje teisėje - „atkūrimas“) terminas ne visais atvejais sutampa su teorijoje, o taip pat ir praktikoje (būtent – Lietuvos) vartojamų sąvokų („atstatymo“, „rekonstrukcijos“, „atkūrimo“, „istorinio įvaizdžio atkūrimo“) tam pačiam reiškiniui apibrėžti prasmėmis.

Atsakymų į šiuos klausimus paieška padėtų suprasti kultūros paveldo objektų atstatymo fenomeną – kodėl tai vyksta ir kaip tai vyksta?

Tikslai

Darbo tikslai apima istorinių pastatų bei vietų *atstatymo* sampratos tarptautinėje bei Lietuvos paveldosaugos teisėje ir modernioje restauravimo teorijoje (turėjusioje įtakos tarptautinės teisės formavimėsi) analizę ir vertinimą. Pasitelkus ryškiausias Europos ir Lietuvos atstatymo pavyzdžius, vertinama, kodėl ir kaip buvo/yra atstatomi šie objektai, kaip šiuos atstatymus įtakojo (ar neįtakojo) tarptautinėje (Lietuvos atveju – ir Lietuvos) paveldosaugos teisėje išdėstyti reikalavimai bei paties paveldo įtaka bendruomenės vienijime ir jos tapatybės kūrime.

Darbe apibrėžiamos ir eksplikuojamos sąvokos, būtinos reiškinio supratimui, kurios aiškiausiai atsiskleidžia per konkrečius atstatymų atvejus bei analizuojant teisinius ir teorinius tekstus.

Paveldo funkcija bendruomenės tapatybės formavime analizuojama pasitelkus šiuolaikinių teoretikų tekstus atminties, istorijos, paveldo, nacionalizmo temomis.

Šaltiniai, literatūra

Svarbiausi temos šaltiniai - tarptautinės bei Lietuvos paveldosaugos teisės dokumentai. Šie šaltiniai skaidytini į keturias grupes:

1) Šaltiniai, skirti istorinių paminklų atstatymui, kuris čia pateisinamas, remiantis išskirtinėmis aplinkybėmis – „Drezdeno deklaracija“, sudaryta po 1982 metais VDR vykusio simpoziumo „Karo sunaikintų paminklų atstatymas,“ „Rygos chartija dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos“ (regioninė chartija), (2000);

2) Šaltiniai, skirti kultūros paveldo apsaugai ir priežiūrai, užsimenantys apie paminklų atstatymą, kaip neleistiną veiksmą: „Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo (Venecijos) chartija“ (1964);

3) Šaltiniai, skirti paveldo apsaugai ir priežiūrai, užsimenantys apie paminklų atstatymą, kaip ypatingais atvejais leistiną veiksmą – „Australijos ICOMOS chartija dėl kultūrinės svarbos vietų konservavimo (Burra)“ (1979, su papildymais – 1981,1988,1999), „Tarptautinė Lozanos chartija dėl archeologinio paveldo valdymo“ (1990), „Krokuvos chartija“, sudaryta tarptautinės paveldosaugos konferencijos metu (2000);

4) Šaltiniai, tiesiogiai neminintys paminklų atstatymo, tačiau iš konteksto leidžiantys rekonstruoti požiūrį į paminklų atstatymą – „Istorinių paminklų restauravimo (Atėnų) chartija“ (1931)

Lietuvos paveldosaugos teisės dokumentai, skirti paminklų apsaugai, pagal jų sąsajas su paminklų atstatymu skirstytini:

1) Dokumentai, tiesiogiai nekalbantys apie atstatymą, bet juose išdėstytas požiūris į paveldotvarkos darbus leidžia daryti tam tikras prielaidas dėl paminklų atstatymo – „Kultūros paminklų apsaugos įstatymas“ (1940 07 20), „Kultūros paminklų apsaugos įstatymas“ (1967), Kultūros paminklų apsaugos nuostatai (1948 m. patvirtinti SSRS Ministrų Tarybos, o 1949 m. patvirtinti Lietuvos TSR Ministrų tarybos);

2) Dokumentai, kalbantys apie atkūrimą (t.y. - atstatymą) kaip restauravimo darbų dalį (greta konservavimo, remonto, pritaikymo) – „Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas“ (1977), „Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcija“ (1986);

3) Dokumentai, aiškiai eksplikuojantys atstatymo veiksmą kaip išskirtinį ir leidžiamą ypatingais atvejais – „Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas“ (1994), „Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas“ (2004);

4). Dokumentai, skirti konkrečių objektų atstatymo įteisinimui – „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas.“ 2000 m. spalio 17 d. Nr. VIII-2073// Valstybės žinios, Nr.92 2000 10 31, „LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija. LR vyriausybės nutarimas“, 2001 10 17, „Dėl Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo.“ LR seimo nutarimas. 2000 09 19, Nr. VIII-1947, „Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa“, 2002 09 25, Vyriausybės nutarimas NR. 1496

Teorinių veikalų, skirtų būtent atstatymui nėra, tačiau apie šį reiškinį kalbama restauravimo teorijose. Darbe analizuojamos XX a. antros pusės italų teoretikų restauravimo teorijos, turėjusios nemažai įtakos tiek tarptautinei paveldosaugos teisei (daugiausiai Venecijos chartijos sudarymui, kuri, savo ruožtu, įtakojo beveik visas, čia analizuojamas chartijas), tiek kitų šalių modernios restauravimo teorijos kryptims. Taigi, pasitelkus G.C. Argan, R. Pane, R. Bonelli, P. Gazzola, G. De Angelis ir C. Brandi restauravimo teorijas, nagrinėjamas jų požiūris į kultūros paveldo atstatymą. Svarbiausi veikalai – Jukkos Jokilehto „Architektūros objektų paveldosaugos istorija“ („A History of Architectural Conservation“³), kur aptariamas šių teoretikų požiūris į paveldo objektų restauravimą. Taip pat svarbi C. Brandi „Restauravimo teorija“ („The Theory of

---

³ Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England, 1986 (recomposed in pdf 2005)

restoration“), iš esmės praplečianti minėtų teoretikų teorijas ir laikoma paradigmine tarptautiniu mastu.

Paveldo, kaip vienijančio bendruomenę bei kuriančio jos tapatybę, funkcija atskleidžiama pasitelkus istorijos, atminties, paveldo tyrinėtojų veikalus. Tai – prancūzų mokslininko Pierre Nora „Atminties vietos“ („Lieux de memoir“⁴), britų mokslininko Dawido Lowenthalio straipsniai „Tapatybė, paveldas ir istorija“ („Identity, Heritage, and History“⁵), „Klastojant paveldą“ („Fabricating Heritage“⁶), „Europos tapatybė: aktualus konceptas šiandienai“ („European Identity“: an Emerging Concept“⁷) bei knyga „Paveldo žygis ir istorijos nauda“ („The Heritage Crusade and the Spoils of History.“⁸). Šie mokslininkai tiria praeities suvokimą dabartyje, paveldo vaidmenį, formuojant istorinę atmintį, tokiu būdu - ir bendruomenės tapatybę. Gilinantis į paveldo ir tapatybės santykį svarbus Anthony D. Smitho veikalas „Etninės nacijų ištakos“ („The Ethnic Origins of nations“⁹). Antropologės Svetlanos Boym darbe „Nostalgijos ateitis“ („The Future of Nostalgia“¹⁰) tiriamas nostalgijos fenomenas, kurio priešastis – stabilumo, pastovumo praradimas, ryšio su erdve netekimas, leidžia įsigilinti į paveldo, kaip vienijančio tautą ar bendruomenę, funkciją.

Paminėtinas J.R. Glemžos veikalas „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas“¹¹, ypač svarbus apibrėžiant sąvokas bei atskleidžiant jų prasmes.

Darbo struktūra

Darbas susideda iš dviejų kertinių, glaudžiai susijusių dalių.

Pirmoji, teorinė dalis skaidoma į tris sandus. Ji pradeda nuo atstatymo sampratos tarptautinės ir Lietuvos paveldosaugos teisės dokumentuose, pratęsiant ją restauravimo teorijos analize, ieškant joje atstatymo reiškinių apibrėžimo, vertinimo ir tam tikro jo pateisinimo. Trečias sandas – paveldo įtaka formuojant bendruomenės tapatybę - padeda suprasti atstatymo reiškinių priešastis.

Antroji, praktinė dalis susideda iš dviejų skyrių – Europos praktika ir Lietuvos praktika. Čia, pasitelkus konkrečius atstatymo pavyzdžius, taikomi teoriniai pirmos darbo dalies modeliai.

---

⁴ Nora, P. Realms of Memory. The Construction of the French Past, Volume I (Conflicts and Divisions), Volume III (Symbols). Under the direction of Pierre Nora. English language edition edited by Lawrence D. Krizman. Translated by Arthur Goldhammer. Columbia University Press, New York, 1996

⁵ Lowenthal, David, Identity, Heritage, and History // Ed. John R. Gillis, Commemorations. The Politics of National Identity, USA, 1996

⁶ Lowenthal, D. Fabricating Heritage // History and Memory, Vol. 10 – www.iupjournals.org/history/ham10-1.html, [žr. 2005 03 10]

⁷ Lowenthal, David, „European Identity“: an Emerging Concept//Australian Journal of Politics and History, Vol. 46, N. 3, 2000

⁸ Lowenthal, D. The Heritage Crusade and the Spoils of History. Cambridge University press, 1998

⁹ Anthony D. Smith, The Ethnic Origins of nations, Oxford UK&Cambridge, 1993

¹⁰ Svetlana Boym, The Future of Nostalgia. New York, 2001

¹¹ Glemža, J. R., Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, Vilnius, 2002

1. Nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų *atstatymo* (angl. variantas - „*reconstruction*“) samprata tarptautinėje bei Lietuvos paveldosaugos teisėje

Tarptautiniuose dokumentuose, reglamentuojančiuose kultūros paveldo atstatymą, vartojama „rekonstrukcijos“ („reconstruction“) sąvoka.¹² Anglų – lietuvių kalbų žodyne pateikiamas tokios žodžio „reconstruction“ reikšmės:

1. perstatymas, pertvarka, rekonstrukcija;
2. atstatymas;
3. atkūrimas¹³ (to, kas buvo nustojęs veikti).

Šiame skyriuje per tarptautinių chartijų, deklaracijų bei Lietuvos TSR ir LR įstatymų prizmę nagrinėjamas kultūros paveldo objektų atstatymo fenomenas labiausiai atitiktų antrąją ir galbūt trečiąją reikšmes: atstatymas, atkūrimas. Šis konceptas tarptautiniuose dokumentuose apibrėžiamas kaip nebeegzistuojančios struktūros tikslus atstatymas arba dalinis pažeistos struktūros atstatymas (už/išbaigimas). Čia kalbama apie istorinius paminklus ir jų atstatymą istorinėmis formomis, turint pakankamai medžiagos tokio atstatymo įgyvendinimui. Lietuvoje esama painiavos šios sąvokos vartojime – rekonstrukcija vadinamas ne vien „nebeegzistuojančios struktūros tikslus atkūrimas“, bet šio termino atitikmeniu tampa restauracija, rehabilitacija, revitalizavimas (atgaivinimas), regeneracija (t.y., kultūros paveldo vertybių išsaugojimo, tvarkymo ir atgaivinimo darbai ar pertvarka, perstatymas, pritaikant kultūros paveldo objektą šiuolaikinėms reikmėms).

Nekilnojamojo kultūros paveldo objektų bei vietų atstatymas¹⁴ ypač aktualus tapo po Antrojo pasaulinio karo, kai buvo sunaikinti ne vien pavieniai pastatai, bet ir jų kompleksai. Ir po Pirmojo pasaulinio karo žmonija patyrė nemažus nuostolius, tačiau aiškiai įvardintą senųjų pastatų atstatymo sąvoką randame tik 1964 m. „Tarptautinėje paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo“ (Venecijos) chartijoje. Žinoma, jau Atėnų „Istorinių paminklų restauravimo“ chartijoje (1931) galime išvelgti tam tikrų nuorodų, užuominų į paveldo objektų atstatymą.

¹² Atėnų bei Venecijos chartijose dar pateikiamas „anastilozės“ terminas, reiškiantis išlikusių, bet išskaidytų elementų suvienijimą. // The Athens charter for the Restoration of Historic Monuments, str. 6 (tarptautinis dokumentas, 1931 m., Atėnai) // www.icomos.org/athens_charter.html, [žr. 2005 12 22] ir Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija, (Tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija) str. 15 // Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p. 117

¹³ Apie „atkūrimo“ ir „atstatymo“ sąvokų ryšį, „atkūrimo“ prasmės perkėlimą į „atstatymo“ lauką žr. 5.2 poskyriuje. „Atkūrimo“ sąvoka pradėta vartoti prasidėjus ginčams dėl Valdovų rūmų. Šios sąvokos prasmė geriausiai atsiskleidžia tiriant Valdovų rūmų atstatymą.

¹⁴ Čia ir toliau bus vartojamas toks termino „reconstruction“ vertimas.

Lietuvoje paminklų atstatymas įteisinamas tik Nepriklausomybės laikotarpiu (čia jis vadinamas atkūrimu¹⁵). Tačiau užuominų apie istorinių pastatų atstatymą randame ir 1977 metų „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatyme“, o pagal jį paruoštoje „Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcijoje“ pateikiamas „atkūrimo“ (kaip „atstatymo“ sinonimo) sąvokos apibrėžimas bei būtinos sąlygos jo įgyvendinimui.

1.1 Kultūros paveldo objektų atstatymas tarptautiniuose dokumentuose

Atstatymo samprata bei požiūrio į šį reiškinį kaita analizuojama šiuose tarptautiniuose paveldosaugos apsaugai skirtuose dokumentuose:

- Istorinių paminklų restauravimo (Atėnų) chartija (1931);
- Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo (Venecijos) chartija (1964);
- Australijos ICOMOS chartija dėl kultūriškai svarbių vietų apsaugos (arba Burra chartija) (1979, 1981, 1988, 1999);
- Drezdeno deklaracija dėl karo sunaikintų paminklų rekonstrukcijos (1982);
- Tarptautinė Loanos chartija dėl archeologinio paveldo valdymo (1990);
- Rygos chartija dėl autentiškumo ir istorinės rekonstrukcijos kultūros paveldo atžvilgiu (2000);
- Krokuvos chartija, (2000);

Pirmą sykį, tiesiogiai apie kultūros paveldo objektų atstatymą kalbama Venecijos chartijoje (1964), tačiau čia visiškai kultūros paminklo atstatymas nėra laikomas teigiamu ir leistinu veiksniu. Chartijoje pasisakoma už kultūros vertybių liekanų konservavimą, neleidžiant joms toliau irti: *„Būtina palaikyti griuvėsius, taip pat imtis priemonių, kurios užtikrintų nuolatinį architektūros elementų bei radinių konservavimą bei apsaugą. Be to, privalu imtis visų priemonių, kurios padėtų suprasti paminklą ir atskleisti jį, ne kiek neiškreipdamas jo prasmės. Visus atstatymo¹⁶ darbus būtina a priori atmesti.¹⁷ Galima leisti tik anastilozę, kitaip tariant, išlikusių, bet išskaidytų elementų suvienijimą. Medžiaga, kuri buvo panaudota integravimui, visada privalo būti*

¹⁵ Žr. 13 nuorodą, p. 8

¹⁶ Originaliame variante - „reconstruction“, žr. - The Venice Charter. INTERNATIONAL CHARTER FOR THE CONSERVATION AND RESTORATION OF MONUMENTS AND SITES, str. 15 // http://www.icomos.org/venice_charter.html [žr. 2005 10 30]

¹⁷ Pabraukta šio darbo autorės.

atpažįstama, ir jos reikia naudoti kuo mažiau, tik tiek, kad būtų užtikrintas paminklo konservavimas bei jo formos atkūrimas.“¹⁸

Reiktų pastebėti, kad atstatymas galimas ir restauravimo procese. Tačiau tai bus ne viso pastato ar komplekso atstatymas, bet trūkstamų jo dalių atstatymas, teikiant „*pagarbą originaliai medžiagai ir autentiškiems dokumentams*“.¹⁹ Nė viename čia analizuojamų tarptautinės teisės dokumentų nėra pažymėta riba tarp restauravimo ir atstatymo. Todėl vertėtų paminėti J. R. Glemžos žymimą ribą tarp atstatymo darbų ir restauravimo: „*restauruojamame objekte autentikos turi likti daugiau negu 50%<...>, atstatymo darbai atliekami tada, kai autentiškas paveldo objektas visai neišlikęs arba jo likę mažiau negu 50%*“.²⁰ Pastebėtina, kad restauravimo teorijoje ribą tarp restauravimo ir atstatymo žymi pastato struktūros vieningumas. Jei pastatas prarado struktūros pilnumą, vienybę, tuomet - tai jau griuvėsiai, kurių priežiūra turėtų apsiriboti konservavimu.²¹

Venecijos chartijoje įvardinama vadinamoji „anastilozė“²², minima dar Atėnų chartijoje (1931), aptariant kultūriškai vertingų griuvėsių atvejį: „*griuvėsių atveju yra būtina kruopšti konservacija, taip pat turėtų būti atstatyti originalūs fragmentai, pasitelkiant anastilozę, kur tai įmanoma.*“²³ Iš esmės, Bernard M. Feilden ir Jukka Jokilehto teigimu, tai vienintelis atstatymo būdas, priimtinas Pasaulio paveldo vietoms.²⁴ Kitais atvejais, kuomet anastilozė neįmanoma, pasisakoma už išlikusių griuvėsių konservavimą, t.y. irimo proceso sustabdymą.

Analizuojant Burra chartiją (pirmą kartą surašyta 1979; pataisos: 1981, 1988, 1999) būtina paminėti, kad 1977 m. sukurta Australijos ICOMOS (paminklų bei vietovių taryba), nusprendė peržvelgti Venecijos chartiją ir ją pritaikyti Australijos žemynui. Ši chartija perėmė Venecijos chartijos dvasią bei konceptus, tačiau prisitaikė juos savo, Australijos, poreikiams. Čia kiek plačiau aptariama atstatymo problema. Nors ši chartija buvo taikoma Australijai, vis dėlto ji tapo svarbi

---

¹⁸ Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija. (Tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija), str. 15 // Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p. 117

¹⁹ Ten pat, 9 str, p. 116

²⁰ Glemža, R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, V., 2002, p. 138

²¹ Apie tai – antrame darbo skyriuje.

²² *Anastylosis*, graikiškai - „restauravimas“ ar „kolonų atstatymas“, palaipsniui įgavo „išlikusių, bet išskaidytų formos dalių surinkimo, sugrąžinimo jas į ankstesnes vietas“ reikšmę. Anastilozė iš esmės taikoma struktūroms, kurios sudarytos iš aiškiai nustatomų komponentų, kaip sausas mūras ar rąstai, bet ne iš monolitinių struktūrų, tokių, kaip skiediniu surištų plytų sienos. Anastilozė – tai „restauravimo“ rūšis, kurio tikslas – griuvėsiais pavirtusios struktūros erdvinį charakterį padaryti raiškesnį, atstatant originalią formą iš originalios medžiagos. // Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p.69

²³ The Athens charter for the Restoration of Historic Monuments, str. 6(tarptautinis dokumentas, 1931 m., Atėnai) // www.icomos.org/athens_charter.html, [žr.2005 12 22]

²⁴ Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p.69

pasauliniu mastu, ja vadovaujasi paveldosaugos specialistai Lotynų ir Šiaurės Amerikoje, Europoje bei Azijoje, Kanadoje ir Naujojoje Zelandijoje.²⁵

Kaip aiškinamas atstatymo fenomenas šioje chartijoje? Pateikiamas toks atstatymo apibrėžimas: „*Atstatymas reiškia vietos²⁶ sugrąžinimą į ankstesnę, žinomą jos padėtį ir skiriasi nuo restauravimo naujų medžiagų panaudojimu objekte*“.²⁷

Pirmajame chartijos variante pabrėžiama, kad „*atstatymas neturėtų būti painiojamas su atgaivinimu (recreation) ar hipotetiniu atkūrimu (tai nėra šios chartijos užmojis)*“.²⁸ Venecijos chartija, apibrėždama restauravimą, taip pat teigia įrodymų svarbą restauruojant, atstatant trūkstamas pastatų dalis.²⁹ O Rygos chartijoje (2000) viena kultūros vertybių atstatymo sąlygų, „*kai yra įmanomas atitinkamas ištyrimas ir istorinė dokumentacija (įskaitant ikonografinius, archyvinčius ar materialius duomenis, įrodymus)*“.³⁰ Vis dėlto, Burra chartija visišką objekto atstatymą pateisina tik išskirtiniais atvejais ir teigia, kad atstatymas turėtų būti ribojamas, atstatytos dalys neturėtų sudaryti objekto didžiosios, atstatymas neturėtų būti kultūros vertybės kopija.³¹ Kultūros vertybės atstatymas galimas tokiu atveju: „*Atstatymas yra tinkamas ten, kur vieta nebėra išbaigta dėl pažeidimų ar perdirbimų, kur tai būtina dėl tos vietos išlikimo, arba ten, kur atkūrimas atitaisytų (sugrąžintų) kultūrinę vietos kaip visumos reikšmingumą*“³² Naujausiame chartijos variante pabrėžiamas įrodymų būtinumas.³³

Paveldo objektų atstatymui svarbi Drezdeno deklaracija (1982), pripažinusi socialinės plėtros būtinybę po karo, miestų bei kaimų atstatymą bei iš to išplaukiančią paminklų apsaugos užduotį. Dvasinės paminklų vertybės bei noras pripažinti juos tiek intelektualiai, tiek politiškai ir tapo priežastimis inicijavusiomis jų atstatymą. Čia įteisinamas ypač svarbių tautai paminklų atstatymas, suvokiamas ir kaip visiškas, ir kaip dalinis (šiuo atveju turima minty restauracija). Abiem atvejais būtina kuopšti mokslinė dokumentacija bei tyrimai. Deklaracijoje, kaip ir visuose tarptautiniuose

---

²⁵ Walker, M. 'Understanding the Burra Charter', Australia ICOMOS, 1996 // http://www.teachingheritage.nsw.edu.au/1views/w1v_burra.html//portalas – straipsnis iš portalo „What is heritage? How our views of heritage are changing - <http://www.teachingheritage.nsw.edu.au/index.html>, [žr. 2006 01 03]

²⁶ Vieta reiškia vietovę, arealą, pastatą ar kitą kūrinių, pastatų grupę ar kitus kūrinius, susijusius tarpusavyje bei jų aplinką// The Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance, str. 1, 1.1//<http://www.icomos.org/australia/burra.html>, [žr. 2005 12 20]

²⁷ The Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance, 1999 m., str. 1, 1.8 // <http://www.icomos.org/australia/burra.html>, [žr. 2005 12 20]

²⁸ Ten pat, 1979 // <http://www.awpnuc.org/charters.html#Anchor-Clic-60711>, [žr. 2005 12 20]

²⁹ Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo (Venecijos) chartija, str. 9//Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p. 115

³⁰ The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, 2000, str. 6 // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001

³¹ The Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance, 1999 m., str. 18, 19 // <http://www.icomos.org/australia/burra.html>, [žr. 2005 12 20]

³² Ten pat, 1979, str. 17

³³ Ten pat, 1999, str. 20

dokumentuose yra apribojamas visiškas kultūros vertybių atstatymas: „*Visiška karo sunaikintų paminklų atstatymas turi būti vykdomas tik išskirtinėmis aplinkybėmis ir pateisinamas dėl ypatingų priežasčių (pvz., kai karas sunaikino ypatingos reikšmės paminklą) . Toks atstatymas turėtų būti pagrįstas patikima to pastato būklės prieš karą dokumentacija.*“³⁴ Karo sunaikintų paminklų atstatymas šioje deklaracijoje suvokiamas ir kaip miestų bei kaimų charakterio atstatymas, kaip tautos ar tam tikros bendruomenės tarpusavio ryšių atgaivinimas ir palaikymas.³⁵ Atstatant paminklus, kiekvienas atvejis yra individualus, keliantis daugybę skirtingų, ir atskirai nagrinėti būtinų, aplinkybių. Svarbu tiek paminklo simbolinė prasmė bendruomenei, tiek jo reikšmė miestovaizdžiui.³⁶

Lozanos chartijoje (1990), skirtoje archeologinio paveldo tvarkybai ir surašytoje Venecijos chartijos dvasioje, archeologinė rekonstrukcija (kaip hipotetinis atstatymas) gali tarnauti dviem tikslams: eksperimentiniam tyrimui ir interpretacijai. Čia įžengiama į eksperimentinės archeologijos valdas. Šioje chartijoje neeksplikuojamas „atstatymo“ terminas, bet akivaizdu, kad tokia (t.y.- archeologinė) rekonstrukcija greičiausiai būtų hipotetinė, net jei būtų laikomasi rekomendacijų iširti šaltinius bei vykdyti tyrimus, siekiant kuo didesnio autentiškumo.³⁷

Regioninė Rygos chartija, skirta istoriniams kultūros paveldo atstatymams bei autentiškumui, aktuali posovietinėms Rytų Europos šalims (Estijai, Latvijai, Lietuvai, Baltarusijai, Ukrainai), susidūrusioms su poreikiu naujai identifikuotis. Čia kultūros paveldo objektų atstatymas leidžiamas išskirtiniais atvejais:

- kai atstatomas objektas yra svarbus vietovės išlikimui;
- kai vietovė ar objektas yra „neišbaigtas“ dėl sunykimo ar nuniokojimo;
- kai objektas yra kultūriškai svarbus vietai bei jos bendruomenės tapatybei.

Kultūros vertybės atstatymui būtinos šios sąlygos:

- nekelti pavojaus egzistuojančioms *in situ* liekanoms;
- yra pakankamai atitinkamų tyrimų ir istorinės dokumentacijos;
- neklastojamas bendras urbanistinis ar landšaftinis kontekstas ir nežalojama reikšminga istorinė struktūra;

---

³⁴ The Declaration of Dresden, 1982, str. 8 // <http://www.icomos.org/docs/dresden.html>, [žr. 2006 01 03]

³⁵ Ten pat, str. 2

³⁶ Ten pat, str. 7

³⁷ International Charter for Archeological Heritage Management, Lausanne, 1990, str.7// http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm, [žr. 2006 01 10]

- dėl atstatymo poreikio atvirai konsultuojamasi su tautiniais bei vietiniais autoritetais ir visuomene.³⁸

Taigi, šioje chartijoje pripažįstant tarptautinėje paveldosaugos teisėje išsakytą atstatymo prieštaravimą paveldosaugos principams, kultūros vertybės atstatymas pateisinamas, „*esant išskirtinėms sąlygoms*“ ir kai „*objektas turi išskirtinę meninę, simbolinę ar aplinkos (miesto ar kaimo) svarbą regiono istorijai ar kultūrai.*“³⁹ Atstatytas objektas, nepažeidus atstatymui būtinų sąlygų, netgi laikomas paveldosaugos srities dalimi.

Svarbi Krokuvos chartija, surašyta Venecijos chartijos įtakoje 2000 m., tarptautinės paveldosaugininkų konferencijos Krokuvoje metu. Kuriant chartiją ypatingas dėmesys sutelktas į Europos susivienijimo procesą, ir iš to kylančią vis didesnę būtinybę charakterizuoti save. Preambulėje teigiama, kad „*kiekviena tauta, žadindama kolektyvinę atmintį bei savo praeities suvokimo svarbą, yra tiek pat atsakinga už savo tapatybę, kiek ir už paveldo apsaugą.*“⁴⁰ Pripažindama architektūrinio, urbanistinio ir kraštovaizdžio paveldo svarbą bendruomenės identifikacijai, savęs pažinimui socio-kultūriniame kontekste bei skirtingais istorijos laikotarpiais, chartija įteisina paminklų atstatymą: „*Visiško kultūros paveldo paminklų atstatymo turėtų būti vengiama. Nedidelių pastato dalių, svarbių architektūrinei visumai pažinti, atstatymas gali būti priimtinas kaip išimtis, tokį atkūrimą grindžiant tikslia ir nediskutuotina dokumentacija. Viso paminklo, sunaikinto karinio konflikto ar stichinės nelaimės metu, atstatymas priimtinas tik tuomet, kai yra išskirtiniai socialiniai ar kultūriniai motyvai, reikšmingi visos bendruomenės identitetui.*“⁴¹

1.2 Kultūros paveldo objektų atstatymas Lietuvos paveldosaugos teisėje

Atstatymo problema bus tiriama šiuose Lietuvos paveldosaugos dokumentuose:

- Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, (1940 07 20);
- Kultūros paminklų apsaugos nuostatai (1948 m. patvirtinti SSRS Ministrų Tarybos, o 1949 m. patvirtinti Lietuvos TSR Ministrų tarybos);
- Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, (1967);
- Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas, (1977);

---

³⁸ The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, 2000 // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001

³⁹ Ten pat, str. 6

⁴⁰ Charter of Cracow, 2000, preambulė // <http://www.tscont.ts.it/pag5-e.htm>, [žr. 2005 12 20]

⁴¹ Ten pat, str. 4

- Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcija (1986);

- Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, (1994);

- LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, (2004);

Pasirenkant terminą, nusakantį kultūros paveldo objektų atstatymą, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Lietuvoje pagal seną iš rusų kalbos atkeliavusią tradiciją re-konstrukcija reiškia ne atstatymą, t.y. sugražinimą, kaip kad Vakarų tradicijoje (teisinėje literatūroje beveik visada vartojama ši sąvoka – „reconstruction“), bet, priešingai, per-dirbimą t.y., esminį pakeitimą, kažko naujo, dar nebuvusio padarymą.⁴² Ši skirtinga tarptautiniam terminui prasmė (juk iš tiesų *re* – yra sangražos dalelytė) įneša nemažai painiavos vartojant jį literatūroje, skirtoje, pavyzdžiui, senamiesčių regeneracijai, atgaivinimui ar toje, kuri aptaria ir analizuoja tam tikrų objektų atstatymus. Pavyzdžiui, viename straipsnių, skirtų ištirti vieno Vilniaus senamiesčio kvartalų rekonstrukciją, teigiama, „kad rekonstrukcija, tai – restauravimas, rekonstravimas ir nauja statyba. Rekonstravimu neretai vadinamas ir mūsų senamiesčio pastatų kompleksiškas kapitalinis remontas. Rekonstruojant kvartalus, perstatoma maždaug 80 procentų pastatų. <...> rekonstravimo architektūrinę kryptį galima apibūdinti ir kaip fizinį pakartojimą to, kas yra išlikę, ir atskirų architektūrinių formų restauravimą.“⁴³ Taigi, čia rekonstrukcija, kaip ir daugumoje panašių straipsnių, yra:

- nauja statyba;

- remontas ar pastatų pritaikymas šiuolaikinėms reikmėms;

- pakartojimas ar replika, ar atstatymas;

- restauravimas.

Todėl, aptariant ir tiriant kultūriškai vertingų objektų atstatymo kaip jau nebeegzistuojančios struktūros tiksliaus atkūrimo problemą Lietuvoje, bus vartojamas arba *atstatymo*, arba *atkūrimo*⁴⁴ (teisinė literatūra) terminas, vengiant rekonstrukcijos termino.

Lietuvoje prarastų kultūros vertybių atstatymo darbai įteisinami tik Nepriklausomybės laikotarpiu. Sovietmečio paveldosaugos teisėje apie atstatymą kalbama tik fragmentiškai, šio klausimo plačiau nenagrinėjant.

Sovietų okupacijos metais paveldosauga Lietuvoje buvo kuriama iš naujo, bet pagal sovietinę sistemą ir jos teisinius aktus. Nustoję galioti 1940 m. paminklų apsaugos įstatymas, nes buvo priimtas prieš Lietuvos įjungimą į Sovietų Sąjungos sudėtį. Beje, šiame įstatyme atstatymo sąvoka

⁴² Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998, p.81

⁴³ Jurkštas, V. Architektūrinė kryptis rekonstruojant Vilniaus senamiesčio kvartalą. // Statyba ir architektūra, 1973, N. 10, p. 2

⁴⁴ Apie „atkūrimo“ sąvoką žr. 5.2 poskyriuje.

nevartojama. Paminėtinas draudimas be kultūros paminklų apsaugos įstaigos kultūros paminklų perdirbti, restauruoti, perstatyti, papildyti, užstatyti, pristatyti.⁴⁵

1948 m. SSRS Ministrų Taryba patvirtino kultūros paminklų apsaugos nuostatus, o 1949 m. šiuos nuostatus bei nutarimą pagerinti kultūros paminklų apsaugą priėmė ir Lietuvos TSR Ministrų Taryba. Nuostatuose kaip ir kituose sovietiniu laikotarpiu leistuose paveldosaugai skirtuose dokumentuose apie atstatymą esama tik užuominų. Čia minima, kad „*Architektūros paminklų remonto, atstatymo ir restauravimo darbus gali vykdyti miestų, apskričių vykdomieji komitetai, Architektūros reikalų valdybai leidus.*“⁴⁶ Detaliau atstatymo darbai nėra aiškinami. Šie nuostatai yra skirti paminklų apsaugai, tačiau vargu ar paminklų apsauga galime laikyti jų nugriovimus, kurie galimi, turint specialų leidimą: „*Kultūros paminklų pakeitimas, perdirbimas, perkėlimas ir nugriovimas <...> yra vykdomas turint tik specialų leidimą <...>.*“⁴⁷ Pabrėžiama, kad nugriovimo ar pertvarkymo atveju, paminklą reikia visapusiškai iširti, o tyrimus užfiksuoti.⁴⁸ Vis dėlto nuostatuose įteisinta atsakomybė už paminklams padarytą žalą, kuri turi būti atlyginama sumokant „atstatymo darbų kainą.“⁴⁹ Akivaizdu, jog nuostatuose esama painiavos – viena vertus, kalbama apie paminklų apsaugą, jų restauravimą, remontą, atstatymo darbus, kita vertus, įteisinami paminklų nugriovimo darbai. Remiantis šiais nuostatais, pokario Lietuvoje buvo nugriauta nemaža dalis karo apnaikintų, bet dar struktūros vienybę išlaikiusių istorinių pastatų.

1967 m. įstatyme, kurį Lietuva priėmė jau savarankiškai, fragmentiškai pasirodo atstatymo sąvoka, nusakanti atsakomybę, pažeidus kultūros paveldo objekto esamą būklę: „*Piliečiai, įstaigos, įmonės ar organizacijos, sužaloję kultūros paminklą ar jo apsauginę zoną, privalo atstatyti prieš tai buvusių paminklo ar jo apsauginės zonos būklę arba atlyginti padarytus nuostolius.*“⁵⁰ Tačiau būtinybė visiškai atstatyti reikšmingus, sunaikintus žmonių ar gamtos stichijų arba laiko paminklus nėra išsakoma. Nors Trakų salos pilies dalinio restauravimo ir atstatymo projektas pradėtas rengti jau šeštojo dešimtmečio viduryje.

1977 m. įstatyme, priimtame pagal SRS Aukščiausiosios Tarybos 1976 m. priimtą kultūros paminklų apsaugos įstatymą ir galiojusiame iki 1995 m., kalbama: „*Paminklas arba jo apsaugos*

⁴⁵ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, 1940 07 20, str. 1 // AB „Paminklų restauravimo instituto Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė“ (iki 1994 12 22)

⁴⁶ Kultūros paminklų apsaugos nuostatai. Priedėlis prie Lietuvos TSR MT 1949 03 21 nutarimo Nr. 184, str.19 // Lietuvos TSR AT ir Ministrų Tarybos Žinios, 1949, Nr. 8

⁴⁷ Ten pat, str. 9

⁴⁸ Ten pat, str. 12

⁴⁹ Ten pat, str. 18

⁵⁰ Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, 1967, str 22 // Lietuvos tarybų Socialistinės respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, Nr. 11, 1967

*zona atkuriamą, laikantis nustatytos istorijos ir kultūros paminklų restauravimo tvarkos.*⁵¹ Iš konteksto akivaizdu, kad „atkūrimo“ terminas čia pavartotas kaip „atstatymo“ sinonimas.

Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcijoje, paruoštoje pagal 1977 m. įstatymą, atkūrimas plačiau išaiškinamas: *„Atkūrimas – sunykusio, turinčio ypatingą istorinę, mokslinę arba kitokią kultūrinę reikšmę paminklo, turint pakankamai mokslinių duomenų, atstatymo priemonių kompleksas.*“⁵² Čia atkūrimas priskiriamas prie paminklų gamybinių restauravimo darbų greta konservavimo, remonto, pritaikymo, restauravimo. Taigi, akivaizdžiai yra atstatymo sinonimas. Beje, žymiausia sovietmečiu atstatyto objekto - Trakų salos pilies - darbai vadinami ir restauravimo, ir atkūrimo, ir atstatymo darbais, o ypatingas atvejis šiam atstatymui – tarybos tvirtinimas, kad *„būtina atstatyti bent vieną viduramžių pilį, jog praeities kartos turėtų išsamesnę dviejų šimtų metų Lietuvos kovų ir gynybos istorijos bei architektūros pavyzdį.*“⁵³ Čia atstatant ar restauruojant vadovautasi ne vien istorine dokumentacija, bet ir analogų metodu, paprastai neigiamai vertinamu Vakarų paveldosaugoje ar, tiksliau, tarptautinėje Vakarų paveldosaugos teisėje.

Tik Nepriklausomybės laikotarpiu išleistuose įstatymuose randame kiek išsamesnę kultūros paveldo objektų atstatymo aptarimą, vartojant „atkūrimo“ sąvoką, kuriai, beje, pirmojo įstatymo (1994) sąvokų žodyne nėra aptariama. Čia matyti replika į tarptautinę teisę: *„Stichinių ar žmonių išprovokuotų nelaimių sunaikinta ar išardyta nekilnojamoji kultūros vertybė, išsaugant bei gražinant į pirminę vietą jos išlikusias liekanas, dalis ar elementus, išimtiniais atvejais gali būti kultūros ministro patvirtinta tvarka atkuriamą, kai yra bent dvi iš šių išlygų:*

- 1. atkūrimo realumas, išvengiant hipotezių, yra pagrįstas išsamiais istorinių šaltinių bei fiziniiais tyrimais;*
- 2. vertybė turi ypatingą meninę ar simbolinę reikšmę, yra itin svarbi tautinės savimonės ir kultūros paveldo puoselėjimui bei dera prie kraštovaizdžio;*
- 3. yra išreikštas administravimo institucijų ir visuomenės (gyventojų apklausos būdu) pritarimas.*⁵⁴

LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatyme (2004) pateikiamas toks pats tekstas, kaip ir 1994 m., tačiau čia jau yra ir sąvokos *atkūrimas* išaiškinimas: *„Atkūrimas – neišlikusios nekilnojamosios kultūros vertybės atkūrimas išimtiniais atvejais pagal*

⁵¹ Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas, 1977 12 22, str. 46 // Lietuvos TSR Aukščiausiosios tarybos ir Vyriausybės žinios, Nr. 36-470

⁵² Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcija, 1982 09 16, p. 95, sk. 92 // AB „Paminklų restauravimo instituto Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė“ (iki 1994 12 22)

⁵³ R. Glemža. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, V., 2002, p. 169

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, 1994, str. 21 // Kultūros paveldo centro internetinis portalas, nuoroda „įstatymai“: www.heritage.lt, [žr. 2005 12 15]

nustatytas neišlikusias vertingąsias savybes, atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius pavidosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus. Atkuriant išsaugomos atkuriamos vertybės išlikusios dalys ir elementai, jie grąžinami į pirminę vietą, tiksliai pakartojamos ar naujai sukuriamos neišlikusios dalys ir elementai.“⁵⁵

Naujausiame kultūros vertybių apsaugos įstatyme, kaip ir senajame matome išimtiniais atvejais leidžiamą kultūros vertybių atstatymą, akcentuojant istorinio vaizdo autentiškumą, taigi, paisant atkūrimo realumo ir vengiant hipotezių. Visišką atstatymą leidžia ypatinga paminklo meninė ir simbolinė reikšmė, svarbi tautos identifikavimuisi.

Atstatymas Nepriklausomos Lietuvos bei tarptautinės pavidosaugos teisėje apibrėžiamas kaip:

- tikslus sunykusio ar sunaikinto (egzistuojančio griuvėsių pavidalu) kultūros paveldo objekto atstatymas;

- dalinis tikslus atkūrimas, taikomas restauruojant kultūros paveldo objektus.

Pastebėtina požiūrio į istorinių paminklų atstatymą kaita. Venecijos chartijoje griežtai atmetami visi atstatymo darbai ir įteisinami tik 1982 m. Drezdeno deklaracijoje ir vėliau Krokuvos bei Rygos chartijose (2000). Šiuose dokumentuose buvo atsižvelgta į kultūros paveldo tapatybę formuojančią funkciją, svarbią nacionalinei (ar kt.) bendruomenei.

Tarptautinė ir Lietuvos Respublikos pavidosaugos teisė iškelia būtinas, išskirtines sąlygas visiškam išnykusio kultūros paveldo objekto atstatymui. Beveik visuose aptartuose dokumentuose tai turi būti ypatingos reikšmės kultūrinė vertybė, sunaikinta žmogaus ar gamtos veiksmų, turinti ypatingą meninę simbolinę, ar kt. vertę regioninei istorijai ar kultūrai, būti svarbi tam tikros bendruomenės identiteto kūrimui ar palaikymui.

Tarptautinė pavidosaugos teisė apriboja kultūros paveldo objektų atstatymą bei išreiškia atstatymo prieštaravimą pavidosaugos principams. Tačiau šis veiksmas leidžiamas, esant tam tikroms išskirtinėms sąlygoms, o atstatytas objektas net laikomas pavidosaugos objektu, nors ir tikint, kad kultūros paveldo objekto kopija bendrai imant yra praeities iškraipymas, o kiekvienas architektūros darbas turi atspindėti savo laikmečio dvasią (Rygos chartija), turint minty, kad kiekvienas atstatymas – tai naujas statyba.

Vis dėlto daugeliu atvejų, kurie nėra „išskirtiniai“, propaguojamas anastilozės metodas, kaip vienintelis atstatymo būdas, priimtinas paveldo vietoms.

---

⁵⁵ LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004, str. 2// Kultūros paveldo centro internetinis portalas, nuoroda „įstatymai“: www.heritage.lt, [2005 12 15]

Paveldosaugai skirtuose dokumentuose sovietmečiu fragmentiškas atstatymo problemos aptarimas nėra plačiai aptariamas. Atstatymas čia dažniausiai priskiriamas prie paminklų restauravimo darbų greta konservavimo, remonto, pritaikymo, taigi, nėra griežtai skiriamas kaip specifinis paminklų „išsaugojimo“ veiksmas. 1949 m. patvirtinti paminklų apsaugos nuostatai (SSRS pavyzdžiu) nusako tiek paminklų apsaugą, priežiūrą, tiek jų nugriovimą, turint specialų leidimą. Remiantis šiais nuostatais, pokario Lietuvoje buvo nugriauta nemaža dalis karo apnaikintų, bet dar struktūros vienybę išlaikiusių istorinių pastatų, kuriuos buvo galima atstatyti istorinėmis formomis, kartu išsaugant ir miestų urbanistinę struktūrą.

2. Nekilnojamojo kultūros paveldo atstatymo legitimacija: teorinė refleksija

Paveldosaugos teisė, reglamentuojanti kultūros paveldo vertybių paveldotvarkos darbus ir tuo pačiu restauravimą bei jų atstatymą, vystėsi ir buvo kuriama restauravimo teorijos įtakoje. Kitiškai besiformavusioms modernios paveldosaugos ir restauravimo teorijos direktyvoms, ikūnytomis tarptautinėje paveldosaugos teisėje bei rekomendacijose, nemažai įtakos turėjo XX a. antros pusės italų teoretikai: G.C. Argan, R. Pane, R. Bonelli, P. Gazzola, G. De Angelis ir C. Brandi.

Daugumos šių teoretikų restauravimo teorijos pasisako prieš visišką suirusio meno kūrinio ar istorinio pastato atstatymo (t.y. kopijos sukūrimo originalo pagrindu) galimybę. Atstatymas (angl. *reconstruction*, it. *ricostruzione*) čia suprantamas:

- kaip tikslus prarastų pastato detalių atstatymas. Toks veiksmas pateisinamas, kai atstatomos detalės nėra vyraujančios pastato struktūroje, bet vis vien svarbios jo vieningumui;
- dalies pastato visumos (prarastos dėl karo ar stichinių nelaimių) tikslus atstatymas. Toks atstatymas nepateisinamas ir neturėtų būti vykdomas;
- dalies pastato visumos atstatymas, išsaugant jo likučius ir interpretuojant trūkstamas dalis. (R. Pane, C. Brandi);
- viso pastato ar kitų architektūros objektų (pvz., istorinių tiltų, bokštų ir pan.) tikslus atstatymas. Čia priimtinas tik anastilozės metodas.

Kopijų statymas kaip meninė bei istorinė falsifikacija vertinamas neigiamai.

Ketvirtame XX a. dešimtmetyje Romoje įsteigtas *Centrinis restauravimo institutas (Istituto Centrale del Restauro)* tapo restauravimo teorijos, turėjusios įtakos ne tik Italijos, bet ir tarptautinei paveldosaugai, principų formavimosi vieta. **G.C. Argan**, meno istorikas, pasiūlęs įsteigti šį institutą, padėjo pagrindus modernios restauravimo teorijos formavimuisi bei vėlesniam jos vystymuisi. G.C. Argan, siūlė du restauravimo metodus, kurių vienas (*restauro conservativo*) iš esmės reiškė konservavimą, t.y. būtinus kultūros vertybės irimui veiksmus, išlaikant jos *status quo*. Antrasis metodas (*restauro artistico*) siūlė atkurti, sugrąžinti kultūros vertybės estetiškes-menines savybes, nustelbtas ar pažeistas užtapymų, prasto darbo pataisymo, susioksidavusio paviršiaus,

purvo ar laiko sąlygotų spragų.⁵⁶ Tačiau savavališkas kažko pridėjimas, prikūrimas, pristatymas neturėtų būti leidžiamas.⁵⁷

Antrojo pasaulinio karo drastiški praradimai sąlygojo architektūros statinių restauravimo principų persvarstymą naujoje šviesoje.⁵⁸ **De Angelis d'Ossat** išskyrė karo pažeistus istorinius paminklus į tris kategorijas, t.y., kai pažeidimai riboti ir juos galima pagrįstai atitaisyti, kai pažeidimai didesni, ir kai pastatai praktiškai sugriauti. Daugiausia rūpesčių kėlė antrajai ir trečiajai kategorijai priskiriami objektai. Nuomonės dėl elgesio su pažeistomis kultūros vertybėmis išsiskyrė į dvi:

- tikslus tokių pastatų trūkstamų dalių atstatymas. (pvz., Loggia di Mercanzia Bolonijoje);
- atstatymas tokiomis formomis, kurios nepakartoja, bet konservuoja tai, kas išliko, leidžiant prarastų dalių interpretaciją. (pvz.: šv. Klaros (Santa Chiara) bažnyčia Neapolyje, San Giorgio Monteptrato bažnytelė Friuli Venezia Giulia regione, Italija - 7-10 pav., 34-35 psl.).

De Angelis pasisakė prieš tikslų prarastų pastatų atstatymą, tačiau siūlė anastilozės metodą kaip tam tikrą sprendimą.

Anot **Piero Gazzolos**, Veronos miesto pagrindinio architekto ir vieno svarbiausių Venecijos chartijos kūrėjų, istoriniai pastatai turi būti gerbiami tokie, kokie tapo per amžius ir kokie mus pasiekė. Vis dėlto žinomas jo pozityvus požiūris į karo sugriautų svarbių pastatų atstatymą, nors Venecijos chartijoje tai nebuvo išsakyta. 1969 m. P. Gazzola dalyvavo Sovietų Sąjungos ICOMOS surengtoje konferencijoje ir vienoje ekskursijų į Peterhofą metu teigiamai įvertino Antrojo pasaulinio karo metu vokiečių sugriautų rūmų ansamblio tikslų atstatymą.⁵⁹ Jis palaikė ir skatino po karo sugriautų istorinių tiltų atstatymo projektą Italijoje, iš dalies naudojant anastilozės metodą bei remiantis esančia dokumentacija.⁶⁰

Roberto Pane, UNESCO ekspertas, ypatingai pabrėžė estetikos bei meninę svarbą meno bei kultūros vertybės restauravime, tačiau ne stilistinio restauravimo prasme, kai išryškinamas vienintelis „vertingas“ stilius, pašalinant kitus. Restauravimas turėtų išlaisvinti nereikšmingų priedų užslėptas estetines, menines kūrinio savybes. Jis nesutiko su atstatymu (*ripristino*) remiantis

---

⁵⁶ Čia turima minty tiek kilnojamosios meno vertybės (paveikslai, skulptūra ir pan.), tiek architektūros objektai, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad *restauro artistico* metodas labiau orientuotas į kilnojamasias kultūros vertybes.

⁵⁷ Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 223-224

⁵⁸ Ten pat, p. 225

⁵⁹ Andras, Roman. Reconstruction – From the Venice Charter to the Charter of Cracow (2000) // 13th General Assembly – Madrid, 2002. Strategies for the world's cultural heritage. Preservation in a globalized world Principles, practices, perspectives, p. 117

⁶⁰ Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 225

analogais ir pasisakė už visų istorinių ir meninių periodų įnešto charakterio konservavimą o taip pat pritarė atstatymų suvaržymui leidžiant tik anastilozę. R. Pane tiksliai nusakė vadinamojo *restauro critico* principus. Anot mokslininko, pastatui reikia suteikti naują gyvenimą subalansuotu būdu parodant jo istorinę vertę bei modernias išraiškas. Ankstesnieji paveldosaugos nurodymai yra pernelyg griežti ir nepajėgūs išspręsti restauravimo problemų. Restauravimas turėtų įgauti naują pobūdį, apimdamas kuriamąjį faktorių ir jeigu visas darbas⁶¹ yra gerai atliktas, jis netgi gali tapti meno kūrinium (minėtas Santa Chiara bažnyčios Neapolyje atstatymas). R. Pane nuomone, Antrojo pasaulinio karo sąlygoti praradimai gali suteikti naują galimybę – t.y. išlaisvinti pastatą nuo atstumiančių, bjaurių detalių, kurios trukdė kūriniumi gyventi tikrąjį gyvenimą.⁶²

R. Pane ir G.C.Argan idėjas praplėtė **Renato Bonelli**, vienas iš svarbesnių *restauro critico* teoretikų. Restauravimas, anot R. Bonelli, turi apimti tiek kritinį procesą, tiek kūrybos veiksmą.⁶³

Cesare Brandi, pirmojo *Centrinio restauravimo instituto* Romoje direktoriaus idėjos, detaliausiai išsakytos veikale *Restauravimo teorija (Teoria del Restauro)*, tarptautinei paveldosaugai turėjo daugiausiai įtakos. Jis iš esmės papildė ir praplėtė aukščiau aptartų mokslininkų idėjas. Brandi teorija gali būti laikoma paradigmine tarptautiniu mastu, pripažinta ir tarptautinės paveldosaugos politikos vystymėsi. Restauravimo teorijoje C. Brandi apibendrina esminius paveldosaugos principus, tiek kilnojamųjų meno kūrinių, tiek architektūros pastatų. Ši teorija yra restauravimo studijų pagrindas specializuotose restauravimo mokyklose, taip pat ir tarptautiniuose ICCROM⁶⁴ kursuose Romoje bei įvairiose pasaulio šalyse. C. Brandi teorija buvo viena pagrindinių nuorodų kuriant Venecijos chartiją bei nusakant kitas paveldosaugos politikos gaires.⁶⁵ Todėl jo teorija čia bus kiek plačiau aptariama ir analizuojama.

C. Brandi pabrėžė istorinio bei meninio-estetinio autentiškumo svarbą paveldosaugoje, o iš meninių-estetinių bei istorinių pozicijų pažvelgė ir į restauravimą. Svarbu, kad estetiškas-menisinis matmuo kūriniume, kaip ypač svarbus žmogiškų jausmų sferoje, nebūtų nustelbtas istorinio matmens. C. Brandi kaip *restauro critico* srovės atstovas ypatingai pabrėžė kūrybos veiksmą, kuriant meno kūrinį, o taip pat ir jį restauruojant: kaip ir kiekvienas meno kūrinys yra unikalus objektas dėl nepakartojamų istorinių įvykių savitumo bei nepakartojamo kūrybos proceso, taip pat ir kiekvienas restauravimo atvejis irgi bus ypatingas ir vienintelis pats savaime, apimantis ir kūrybos veiksmą, ir

---

⁶¹ Aut. pastaba: čia turima mintis ir restauravimo, ir atstatymo rezultatas.

⁶² Jokilehto, Jukka . A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England , 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 227

⁶³ Ten pat, p. 228

⁶⁴ Tarptautinis kultūros vertybių apsaugos ir restauravimo studijų centras (International Centre for the Study of the Preservation and restoration of Cultural Property) su būstine Romoje.

⁶⁵ Ten pat, p. 235

istorinį matmenį.⁶⁶ Restauravime svarbiausia pripažinti, kad restauruojamas kūrinys yra kažkieno meno kūrinys, ypatingas ir nepakartojamas ne vien fizine, bet ir proceso prasme. Taigi, meno kūrinys yra unikalus kūrybos proceso rezultatas.⁶⁷ Kadangi to paties veiksmo pakartoti negalima, negalima pakartoti ir meno kūrinio ar istorinio paminklo.

C. Brandi pabrėžė ir medžiagos svarbą meno kūrinio autentiškumui. Medžiagos, naudojamos fizinių konstrukcijų konstravimui, C. Brandi matomos iš istorinio taško, t.y. kaip žmogaus darbo rezultatas. Pavyzdžiui, skirtingais laikotarpiais – t.y. kūrimo ir restauravimo – imdami tą patį marmurą iš tos pačios kasyklos chemiškai galime išgauti tą pačią medžiagą, bet ji turės skirtingą svarbą istoriniu požiūriu. Tokiu būdu nėra jokios galimybės, kad atstatytas kūrinys bus tiek pat reikšmingas kaip ir originalas⁶⁸, turint minty tiek nepakartojamą kūrybos procesą, tiek medžiagos originalumą. Anot C. Brandi, tiek istoriniu, tiek estetiniu-meniniu požiūriu tiksliai atstatytas objektas yra klastotė. Restauravimas turėtų siekti atkurti meno kūrinio potencialią vienybę tiek, kiek tai įmanoma, vengiant istorinės bei meninės klastotės ir laiko paliktų pėdsakų panaikinimo meno kūrinyje.⁶⁹

Pastatas kaip materialinė forma yra daugiau nei fizinis reiškinys - jis įkūnija meno idėją, o ji nėra fizinė. Nors pastato medžiaga nuolat sensta, jo meniškumo suvokimas žmogaus sąmonėje vyksta tik dabartyje.⁷⁰ Taigi meno kūrinys ar istorinis pastatas negali būti suvokiamas vien kaip fizinis konstruktas ir todėl negali būti atstatomas, manant, kad gautas rezultatas yra idealiai tikslus buvusio objekto atvaizdas.

Tiriant atstatymo problemą, susiduriama su griuvėsių sąvoka. Griuvėsiais vadinama tokia buvusio meno kūrinio ar pastato būseną, kai dėl struktūros vieningumo netekties neįmanoma atpažinti pradinės vertybės išraiškos ir kai egzistuojantys likučiai nebegali būti sugražinti į vieningumo būseną netapdami praeities kopija ar falsifikacija. Vis dėl griuvėsiai nuolat kelia iliuzijas, kurdami vaizduotėje ar realybėje jų originalios būsenos grąžinimo, atkūrimo dabartyje galimybes. Griuvėsiai yra svarbūs žvelgiant iš istorinių pozicijų, o elgesys su jais turėtų apsisesti ties *status quo* išlaikymu juos konservuojant ar sustiprinant. Žvelgiant iš estetinio-meninio taško

---

⁶⁶ Brandi, Cesare. *The Theory of Restoration*, Rome, 2005, p. 65

⁶⁷ Cristinelli, Giuseppe. *Theory, General Principles, Methods and Terminology* Round table on Conservation of Architectural Monuments, Foundations of Architectural Restoration in the Frame of the International Conference on Conservation Cracow 2000 // In: *Final Conclusions* - http://www.baufachkongress.de/upload/baufachkongress/NR265_ArchitekturdenkmalalsBaustenderEntwicklungvonStadtundLand_HerrProf.Kadluczka.pdf, p. 167, [žr. 2005 11 20]

⁶⁸ Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property*, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 230

⁶⁹ Brandi, Cesare. *The Theory of Restoration*, Rome, 2005, p. 50

⁷⁰ Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property*, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 232

griuvėsiai nėra vertingi. Vis dėlto sunku nustatyti ribą, kada meno kūrinio ar istorinio pastato likučiai tampa griuvėsiais.⁷¹ Kartais atstatymas, vertinant iš estetinių-meninių pozicijų, yra pateisinamas, kai pastato likučiai yra išlaikę tam tikrą vieningumą, leidžiantį atkurti jo funkcijas. Pavyzdžiui, Santa Chiara bažnyčia Neapolyje (žr. 7, 8, 9 pav., 34 psl.) buvo smarkiai apgriauta Antrojo pasaulinio karo metu ir sudegė. Visiškai prarastas vertingas barokinis bažnyčios interjeras. Manyta, kad iš šios bažnyčios liko kai kas daugiau nei griuvėsiai. Kadangi liekanos atrodė labai „aiškios“ ir „sveikos“, išlaikiusios gotikinę erdvinę struktūrą, į jas buvo pažvelgta iš estetinio-meninio taško. Išsaugant tai, kas likę, o trūkstamas dalis atstatant moderniomis formomis, bažnyčia vėl tapo funkcionali.⁷² Vertinant bažnyčios būklę vien iš istorinių pozicijų, ji nebūtų buvusi atkurta, ar, tiksliau, pastatyta iš naujo, o liekanos būtų paliktos stūksoti kaip griuvėsiai, reikšmingi istoriniu požiūriu. Šis pavyzdys patvirtina C. Brandi teiginį, kad „atstatymas⁷³ gali būti pateisinamas, jei atstatymo proceso metu siekiama sukurti naują meno kūrinį,⁷⁴ absorbuojant senojo kūrinio likučius, nenustelbiant ir nepažeidžiant išlikusių senųjų detalių ir formų.“⁷⁵

Atstatymą kopijuojant tai, „kas kadaise kažkur egzistavo“ C. Brandi vadina nostalgisku. Siekimas sugrąžinti laiką atkuriant, atstatant meno kūrinį, istorinį pastatą yra nusižengimas istorijai ir papiktinimas estetikai.⁷⁶

Apibendrinant, meno kūrinio ar istorinio paminklo atstatymas jo originaliomis formomis, siekiant dabartinį naują kūrinį retrospektyviai pasendinti, supanašinti su buvusiuoju, tariamai gražinant praėjusių epochų formas, nors iš tiesų - jas kopijuoti, restauravimo teorijose (įtakojusiosiose ir tarptautinę paveldosaugos teise) vertinamas neigiamai ir neturėtų būti leidžiamas. Pakeitimas kopija neturėtų būti pateisinamas nei iš istorinės, nei iš estetiškos perspektyvos, nebent įmanomas atskirų dalių atstatymas, kai jos nėra pačios savaime svarbios, t.y. nenustelbia pastato visumos, bet ją papildo. Kopija yra tiek istorinė, tiek estetiškos apgaulė: ji gal ir gali turėti šioki toki pateisinimą didaktiniais tikslais ar kaip priminimas, bet vis dėlto ji pažeidžia originalo istorinį bei estetinį-meninį matmenį.⁷⁷

---

⁷¹ Brandi, Cesare. *The Theory of Restoration*, Rome, 2005, p. 66-76

⁷² Ten pat, p. 66

⁷³ Atstatymas neturi nieko bendra su restauravimu. Žr. – Brandi, Cesare. *The Theory of Restoration*, Rome, 2005, p. 66

⁷⁴ Brandi, Cesare. *The Theory of Restoration*, Rome, 2005, p. 66

⁷⁵ Čia tinka C. Brandi mintis apie renesansą ir XIX a. tariamus „atgimimus“: „*Renesansas nebuvo antikos atgaivinimas, bet naujo stiliaus gimimas, naudojant praeities elementus ir idėjas naujame kūrybiniame kontekste. Kai tuo tarpu XIX a. „atgimimai“ daugiausia buvo senųjų schemų kopijos, stokojančios kūrybiškos architektūros kalbos.*“ // Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property*, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 234

⁷⁶ Brandi, Cesare. *The Theory of Restoration*, Rome, 2005, p. 74

⁷⁷ Ten pat, p. 74

Atstatymas galimas, jei šiuo veiksmu siekiama sukurti naują kūrinį, nepažeidžiant senojo kūrinio išlikusių detalių bei formų.

3. Kultūros paveldo ir tapatybės santykis

Šiame skyriuje, tyrinėjant paveldo ir tapatybės santykį remiamasi keliomis istorinės sąmonės⁷⁸ sampratos kryptimis. Vienai jų atstovauja Pierre Nora (*prancūziškoji kryptis*), sudaręs fundamentalų 7 tomų veikalą „*Atminties vietos*“, skirtą Prancūzijos atminties istorijai, kurio vienas svarbiausių tikslų – nustatyti prancūzų nacionalinio identiteto atminties vietas ir jų konstravimo būdus. Kitos krypties (*anglosaksiškosios*) atstovas – Dawidas Lowenthalis, vienas ryškiausių šiandienos paveldosaugos teoretikų. Autorius sieja bendras objektas – praeities suvokimas dabartyje. Tačiau išsiskiria skirtingi praeičiai keliami klausimai: P. Nora praeitis domina per atminties/neatminties (istorijos) santykį, D. Lowenthalį – per tiesos (istorijos) /falsifikato (paveldo) prizmę. Anot P. Nora, paveldas kaip konkretus objektas ar reiškinys laikomas *atminties vietų*⁷⁹, istorinės sąmonės produkto, sinonimu ir elementu. Atminties vietos istorijos pagreityje išlieka gyvos tik bendros atiminties bendrumu. Tai yra mūsų identiteto atrama.⁸⁰ D. Lowenthalis paveldo sąvoką apibrėžia kaip atskirą sąmonės sritį, formuojančią grupės tapatybę ir jos santykį su aplinka. Paveldas – tai klaidingas praeities suvokimas, falsifikatas ir apgaulė. Jis kuria praeitį, kad pastaroji teiktų tapatybę, garantuotų „gerą“ individo ar grupės egzistavimą.⁸¹

Gilinantį paveldo ir tautinės tapatybės santykį, svarbūs Anthony D. Smitho nacionalizmo, nacijos ištakų studijos bei Svetlanos Boym tiriamas nostalgijos fenomenas.

---

⁷⁸ J. Ruseno suvokimu istorinė sąmonė – tai darinys, apimantis praeities suvokimą, kuri lemia noras susigaudyti dabartyje bei ateities lūkesčiai. Ši bendra kategorija apima visą istorinį mąstymą ir reiškiasi kaip dabartyje glūdinti galia, tam tikru būdu konfigūruojanti žinias apie praeitį. Istorinės sąmonės dėka praeitis patiriama ir aiškinama kaip istorija. Žr. – Rusenas, J. Istorijos didaktika Vakarų Vokietijoje: nauji istorijos tyrinėjimai savižinos link. Žr. - Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis 2, Vilnius, 1997, p. 24; Poviliūnas, A. Naujų istorijos didaktikos „atmenų ieškant//Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis 2, Vilnius, 1997, p. 10

⁷⁹ Pierre Nora konceptas, kuriam skirtas fundamentalus 7 tomų Prancūzijos atminties istorijos veikalas „Atminties vietos“ (*Lieux de memoire*). Veikalas skirtas nustatyti prancūzų identiteto *atminties vietas* bei kaip jos atspindi identiteto visumą. Anot P. Nora, visuomenė, gyvenanti istorijos įtakoje, priversta išskirti ypatingas vietas – *les lieux de memoire (atminties vietas)*, kaip išdavą tam tikro istorijos ir atminties “žaidimo”. *Atminties vietose* atmintis kristalizuojasi ir saugo pati save

⁸⁰ Nora, P. General Introduction: Between Memory and History // *Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions)*. Under the direction of Pierre Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Columbia University Press, new York, 1996, p. 7

⁸¹ Lowenthal, D. *Fabricating Heritage // History and Memory*, Vol. 10 – www.lupjournals.org/history/ham10-1.html, [žr. 2006 03 30]

3.1 Praeities patyrimo fenomenas: atmintis, istorija, paveldas

Viena svarbiausių žmogiškosios sąmonės kategorijų yra laikas. Sąmonės sritį, padedančią patirti laiką ir organizuojančią laiko kategorijos sąlygotą kultūrinę tikrovę, galime įvardinti laikojautos sąmone. *Praeities patyrimo sąmonė* atsiranda, kai laikojautos sąmonėje išskiriama praeities samprata – pradedamas patirti praeities fenomenas. Jis, kartu su dabarties ir ateities fenomenais, laikytinas modernios (linijinio laiko pajutimo) visuomenės tikrove. Visuomenėje šis praeities patyrimas išreikštas *atminties, istorijos, paveldo* sąvokomis ir veiklomis. Istorijos disciplina toliausiai pažengė praeities patyrimo sąmonės tyrimuose. Savo objektu laikydama istorinę sąmonę, ji dažnai aprėpia ir paveldą bei atmintį.

Tapatybė – savęs pasirinkimo, įgijimo, atpažinimo jausmas, per kurį apčiuopiamas savas turinys, išreikštas savitumo, specifiškumo, pastovumo pojūčiu. Atmintis, anot P. Nora – tai įvairovė formų, per kurias kultūrinės bendruomenės įsivaizduoja save įvairiuose reprezentatyviuose modeliuose.⁸² Paveldas yra paveldėtas turtas, kuris daro mus tokiais, kokie esame. Šie dėmenys sąveikauja tarpusavyje, papildo vienas kitą ir sudaro jungtį. Pagrindinė socialinė atminties funkcija – pagrįsti tapatybę. Atmintis socialinėms grupėms tarnauja kaip nuosavos istorijos atidengimas. Ji suteikia tapatybę ir pagrindžia egzistenciją nuolatinės kaitos keliamos konfrontacijos akivaizdoje.⁸³

Tapatybės sąvoka dažnai siejama su tam tikromis vietomis ir erdvėmis. Kultūrinė tapatybė, kaip svarbi tautinės tapatybės dalis, yra išsisknijusi bendruomenėse, besidalijančiose tradicijomis bei gyvenamąja erdve tam tikroje teritorijoje. Galima sakyti, kad kultūrinė tapatybė talpina savyje dvasines struktūras bei architektūrinius sumanymus, kuriančius tradicijas ir erdves. Vienos bendruomenės savo tapatumą sieja su modernia ateitimi, o tai pasireiškia šiuolaikinių struktūrų, pastatų kūrimu. Tuo tarpu kitos save suvokia istorinių vietovių dėka. Pirmuoju atveju istorinis paveldas naikinamas, kuriant modernias erdves, o antruoju stengiamasi išsaugoti praeities liekanas. Šios paveldosauginės pastangos ypač akivaizdžios Vakarų tautose ir itin sustiprėjusios XVIII a. pabaigoje. Senosios vietovės bei pastatai tapo akivaizdžiu istorinės bei tautinės tapatybės patvirtinimu.⁸⁴

---

⁸² Kritzman, L. D. In Remembrance of things French // Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions). Under the direction of Pierre Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer, Columbia University Press, New York, 1996, p. XVII

⁸³ Nora, Pierre. The Era of Commemoration // Realms of memory. The Construction of the French Past. Volume III (Symbols). Under the direction of P. Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Columbia University Press, New York, 1998, p. 635

⁸⁴ Veas-Gulani, Susanne. From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945 // Germanic Review, Spring2005, Vol. 80 Issue 2, p. 142

Istorinės praeities, įvilktos į dabarties rūbą, pojūtis – t.y. saugojama, konservuojama, naudojama, eksponuojama, tarnaujanti kolektyviniam savęs supratimui, praeitis – išskirtinai europietiška patirtis. Labiau nei kitos civilizacijos, europiečiai sukūrė stiprią gyvuojančią simbiozę su paminklais ar kitais jų aplinką supančiais žmonių rankų darbo dirbiniais.⁸⁵ Paminkluose aktualizuojama istorija tampa paveldu.

Istorija, atmintis ir paveldas - glaudžiai susiję reiškiniai, stipriai veikiantys vienas kitą. Egzistuoja skirtumas tarp tikrosios praeities (to, kas įvyko), istorijos (kaip mokslo), istorinės atiminties, ir paveldo. Ir istorija, ir paveldas, galima sakyti, nėra „tikri.“ Abu jie yra selektyvūs ir subjektyvūs dabarties produktai. Istorija yra tai, ką istorikas mano esant verta aprašyti, o paveldas – tai, ką šiuolaikinė visuomenė mano esant verta paveldėti iš praeities ir išsaugoti ateičiai. Tačiau paveldas turi daugiau įvairių išteklių, toleruoja įvairiausias (netgi nemokslines) interpretacijas.⁸⁶ Paveldas visuomenės istorinės atiminties formavime užima svarbų vaidmenį. Ypatingais tautai ar mažesnei bendruomenei momentais, suiručių metu paveldas tampa ypač svarbus palaikant vienybę ir stabilumą. Kritiniu metu sustiprėja simbolinė jo funkcija. Dažnai paveldo dėka praeitis išgryninama nuo nenorimų „atliekų“. Susimbolinami atrinkti garbingi įvykiai ir autoritetai, būtini tapatybės konstravimui, tokiu būdu susiejant save su protėviais bei pažadėtąja, ir galbūt prarastąja, sėkme,⁸⁷ nuslepiant ir nustumiant į šešėlį mūsų vidutiniškumą bei atitaisant nenorimus prisiminti praeities įvykius. Tikima, kad tokiu būdu bendruomenė nukreipiama „*teisingo, tokio, koks ir turėjo būti, likimo link.*“⁸⁸ Tapatinimasis su idealizuojama praeitimi padeda peržengti ir nepaisyti sudarkytos, nepriderančios ir neįkvepiančios žygdarbiams dabarties, įveikti jos keliamus beprasmiškumo pojūčius. Taigi paveldas, tapęs tam tikra istorijos išraiška, aktualizuota paminkluose, tampa ypač svarbus ir būtinas suiručių metu.

Svarbu detaliau iširti atiminties (atsižvelgiant į tai, kad paveldas svarbus jos formavimeši kaip paminkluose aktualizuota istorija) ir istorijos (kaip mokslo) susipriešinimą. Anot P. Nora, atmintis skiriasi nuo istorijos kaip mokslinio žinojimo. Skirtingai nuo istorijos, kuri visada yra problemiška ir nepilna rekonstrukcija to, kas neturi tęstinumo, kas praėjo (baigėsi), atmintis – aktualus fenomenas, amžinas ryšys su dabartimi. Atmintis suteikia įvykiui, objektui sakralumo, o istorija susijusi su kritine procedūra ir kritiniu diskursu. Atmintis yra susiskaidžiusi į grupes, kai tuo tarpu

---

⁸⁵ Lowenthal, David, „European Identity“: an Emerging Concept // Australian Journal of Politics and History, Vol. 46, N. 3, 2000, p. 319

⁸⁶ Čepaitienė, R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos modernioje Lietuvoje, Vilnius, 2005, p. 25

⁸⁷ Smith, Anthony D. The Ethnic Origins of nations, Oxford UK&Cambridge, 1993, p. 43

⁸⁸ Ten pat, p. 182

istorija priklauso visiems, ir tuo pačiu niekam. Tokiu būdu, jei istorija visada atsigręžia į praeitį, tai atminčiai būdingas praeities aktualizavimas dabartyje.⁸⁹

Paveldo bei tapatybės tarpusavio ryšys yra akivaizdus. Moderniosios tautinės valstybės negalėtų egzistuoti be atitinkamo sukonstruoto simbolių ir mitų karkaso. Valstybė yra nematoma, todėl ji turi būti personifikuota tam, kad būtų pamatyta, susimbolinta, kad būtų mylima, įsivaizduojama, kad būtų suvokta. Ypač puoselėjamas bendros istorijos bei paveldo suvokimas, kuo dalijasi niekad vienas kito nematę žmonės. Tautinė valstybė ir tautinė tapatybė yra konstruojami. Anthony Smith teigimu, „*nacionalizmas ir toliau lieka labiausiai įtikinančiu tapatumo mitu moderniajame pasaulyje*“.⁹⁰ Tautinė tapatybė nesuvokiama be paveldo vaidmens, o paveldas paprastai priklauso tam tikrai tautai ir yra išskirtinis jos bruožas.⁹¹

Jeigu praeityje paveldas buvo daugiau turtingųjų ir kilmingųjų privilegija, šeimos palikimo reikalas, dabar jis pripažįstamas bendrai paveldėtu ir perimtu⁹², su kuriuo individualiai ar kolektyviai tapatinamasi. Tokiu būdu paveldas tampa esminiu charakterizuojant etnines ir teritorines grupes, o svarbiausia – tautines valstybes. Taigi, apimdamas apčiuopiamus objektus ir idėjas, paveldas kuria kolektyvinę tapatybę. Kaip ir paveldo, taip ir tapatybės konceptas buvo suvoktas individualioje plotmėje, reiškė asmens buvimą pačiu savimi, individualybe. Šiuolaikiniame diskurse ir paveldas, ir tapatybė yra ir kolektyvinės atminties dalis.⁹³

Tam, kad bendruomenė taptų išskirtinė kitų bendruomenių akivaizdoje paveldas privalo būti ir turtingas, o paveldėtojai turi manyti, kad tai, kas paveldėta, yra unikalu ir nepalyginama. Turtingas ir pavyzdinis paveldas stiprina pilietiškumą ir kelia kitų tautų simpatijas.⁹⁴ Tautos brangina tai, kas jas iškelia ir išaukština virš kitų. Todėl, kurdamos savo tapatybę, bei keldamos savigarbą jos atrenka ir išgiria arba net išranda savitą, jas šlovinantį, palikimą. Kiekviena tauta stengiasi parodyti savo paveldo pranašumą. Todėl, anot Davido Lowenthalio, paveldas dažnai atspindi asmeninį ar bendruomeninį savanaudiškumą. Paveldo objektai ar paveldėti neapčiuopiami dalykai suvokiami kaip „mano“ ar „mūsų“, o dabartis, aiškiai parodydama, kokie esame, paprastai labai kukliai ir negarsiai aptariama, kai tuo tarpu apie praeitį ir apie tai, kas buvome kadaise kalbama daug ir garsiai. Paradoksalu, kad net gėdinga praeitis gali būti susižavėjimo savimi įkvėpėja.

---

⁸⁹ Nora, P. General Introduction: Between Memory and History // *Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions)*. Under the direction of Pierre Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Columbia University Press, New York, 1996, 3

⁹⁰ Brian S. Osborne, *Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in its Place* // <http://canada.metropolis.net/events/ethnocultural/publications/putinden.pdf>, [žr. 2006 02 17]

⁹¹ Lowenthal, David, *Identity, Heritage, and History* // Ed. John R. Gillis, *Commemorations. The Politics of National Identity, USA*, 1996, p. 53,

⁹² Lowenthal, David, *Identity, Heritage, and History* // Ed. John R. Gillis, *Commemorations. The Politics of National Identity, USA*, 1996, p. 43

⁹³ Ten pat, p. 42

⁹⁴ Ten pat, p. 45

D.Lowenthalio manymu, tautos, etninės bendruomenės, šlovindamos savo susikurtus/atrinktus istorinius simbolius, iš esmės šlovina pačios save.⁹⁵ Todėl paveldas, garantuodamas ir saugodamas grupės interesus, praeitį darant išskirtine ir paslaptinga, negali būti visokeriopai teisingas.⁹⁶

3.2 Paveldo „susigražinimas“⁹⁷ kaip tapatybės atstatymas/sutvirtinimas

Ne visos tautos turi pakankamai jų tapatumą, išskirtinumą patvirtinančių paveldo objektų. Tragiški praeities įvykiai – karai, politinės suirutės ar stichinės nelaimės – sunaikino ar pasisavino tautoms svarbius kultūros paveldo objektus, galbūt išlikusius atmintyje kaip jų savitumo, ypatingumo patvirtinimą ar stabilumo ir vienybės garantą. Architektūriniai pastatai ir jų kuriamos erdvės ypač svarbios tautų ar miestų bendruomenių tapatybei kurti ir palaikyti. Pastatai, projektuoti tam tikroms funkcijoms, talpina savyje ir simbolinę prasmę, byloja apie idėjas, vertes bei tikėjimus, teikia tikrą, tiesioginį pagrindą kultūrinei praeičiai ir dabarčiai. Architektūriniai objektai gali tapti vieta tam tikrų aspiracijų raiškai, erdve tapatybės įtvirtinimui, ypatingai svarbia neramumų laikotarpiais.⁹⁸ Todėl, netekus itin svarbių kultūros paveldo objektų, kartais siekima atstatyti jų istorinį vaizdą, ketinant bei tikint ir tautinės tapatybės sutvirtinimu arba atkūrimu.

Vokietijos ir Lenkijos pavyzdžiai po Antrojo pasaulinio karo akivaizdžiai rodo prarastų architektūros paveldo objektų visuomenėje sukurtą tuštumą. Pastatuose ar jų kuriamoje erdvėje (kaip kolektyvinėje gyventojų atminties vietoje) įkūnyti kultūriniai simboliai, jų užtikrinamas stabilumo ir saugumo jausmas, krizės akivaizdoje nebegalėjo palaikyti kultūrinio identiteto ir kėlė grėsmę tautos ir miesto bendruomenės tapatybei. Todėl po karo šioms valstybėms būtinybe tapo miestų atstatymas, kuris kartu reiškė ir valstybės bei tautinės tapatybės atstatymą.⁹⁹ Įdomu tai, kad nepaisant sunkių gyvenimo sąlygų po karo, ypač daug dėmesio buvo skiriama istorinių bei kultūrinių vietovių restauravimui, atstatymui. Atstatomieji pastatai įgavo (ir įgauna) mitinę aurą, jiems suteikiamos ypatingos beveik magiškos galios. Kūrimas erdvių, keliančių praeities asociacijas, kur žmonės vėl galės atgaivinti savo kultūrinį bei tautinį tapatumą, ir tokiu būdu atrastą vidinį tvirtumą ir pastovumą, tapo tiek pat svarbus kaip ir darbo vietų kūrimas bei gyvenamųjų namų statyba.¹⁰⁰

---

⁹⁵ Ten pat, p. 46

⁹⁶ Ten pat, p. 42

⁹⁷ „Susigražinimas“ čia suprantamas kaip nebeegzistuojančių ar iš dalies egzistuojančių (griuvėsiu pavidalu) kultūros paveldo objektų atstatymas.

⁹⁸ Veas-Gulani, Susanne. From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945 // *Germanic Review*, Spring 2005, Vol. 80 Issue 2, p. 143

⁹⁹ Ten pat, p. 144

¹⁰⁰ Ten pat, p. 145

3.3 Nostalgijos ir paveldo sąveika

Kalbant apie paveldo „susigražinimą“ kaip jo istorinio vaizdo atstatymą, įdomu patyrinti nostalgijos¹⁰¹ fenomeną. Vakarietiškos modernios paveldo sampratos užgimimas (XX a. 8 deš. pab.) sutapo su bendra visuomenės nuotaika – nostalgija.¹⁰² Jos priežastis – ryšio su erdve praradimas: savas atitrūko nuo šeimos, šeima – nuo nacijos, aš – nuo pirminio savęs. Tai sukėlė eilę priežasčių, temdančių ateities perspektyvas bei iškeliančių praeities vertę. Tokioje aplinkoje paveldas iškilo dėl savo gebėjimo sieti, vienyti grupes (šeimą, bendruomenę, naciją, rasę).¹⁰³

Todėl nostalgija, paveldas ir atmintis gali būti tiriami kaip vienas greta kito egzistuojantys ir tarpusavyje koreliuojantys konceptai. Nostalgijos įtakoje istorija pateikiama be dėmių, tokia, kokia didžiojamės, taigi - sakrali, aktualizuojanti paveldą, kuris išskiria ir iškelia tam tikrą bendruomenę, tautą kitų akivaizdoje. Nostalgiški troškimai ištrina istoriją ir paverčia ją asmenine ar kolektyvine mitologija.¹⁰⁴ Atmintis kaip opozicija istorijai (kaip mokslui) suteikia įvykiui, objektui sakralumo bei aktualizuoja norimus prisiminti garbingus įvykius ir ištrina „nereikalingus“.¹⁰⁵

Nostalgija (nuo *nostos* – grįžimas namo, ir *algia* – ilgesys) apibrėžiama kaip namų, kurie nebeegzistuoja, ilgesys. Ji gali sukelti troškimą atstatyti idealius namus¹⁰⁶, grįžti į teisėtą ir galbūt nepelnytai prarastą aukso amžių ir poetinę erdvę.¹⁰⁷ Taigi, sužadinus troškimą atstatyti prarastus namus, pasisakant už visišką praeities paminklų atstatymą¹⁰⁸, kyla pavojus supainioti realybę su įsivaizduojama tikrove. Praeitis nostalgijos šviesoje gali būti apibūdinama kaip tobula momentinė

---

¹⁰¹ Antropologės S. Boym išskiriamos dvi nostalgijos rūšys – restauratyvioji ir reflektvyioji nostalgija. Restauratyvioji nostalgija apibūdina tautinius atgimimus visame pasaulyje, kuriančius iš istorijos mitus, ji grįžta prie tautinių simbolių ir mitų, kai tuo tarpu reflektvyioji nostalgija užsibūna prie griuvėsių, istorijos ir laiko patinos. Restauratyvioji nostalgija siekia restauruoti, atkurti simbolius, praeities ritualus, materialius objektus, tuo tarpu reflektvyioji puoselėja subyrėjusius atminties fragmentus. Re-fleksija siūlo naują lankstumą, o ne senosios būsenos atkūrimą ar grįžimą prie sukūrimo momento, originalo // Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p. 41-49

¹⁰² Lowenthal, D. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University press, 1998, p. 10

¹⁰³ Ten pat, p. 68

¹⁰⁴ Boym, Svetlana *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p. 15

¹⁰⁵ Nora, Pierre. *The Era of Commemoration // Realms of memory. The Construction of the French Past. Volume III (Symbols)*. Under the direction of P. Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Columbia University Press, New York, 1998, p. 12

¹⁰⁶ Boym, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p.xiii

¹⁰⁷ Anthony Smith veikale „*The Ethnic Origins of Nation*“ teigia, kad yra du svarbiausi būdai, kurie padeda tautoms save lokalizuoti bei atsiskleisti „teisėtoje būsenoje“ (autorės pastaba: t.y. tokioje, kokia privalėjo būti, bet dėl tragiškų istorinių aplinkybių, prarasta): poetinė erdvė ir aukso amžius. Pirmuoju atveju pasitelkiamas kraštovaizdis, kuriame išsiskynijusi tam tikra bendruomenė, antruoju – tautos kilmė ir žydingis didvyrių amžius. Tautinis identitetas ir „nacionalinis charakteris“ yra veikiamas kolektyvinės nuovokos, užšifruotos mitais ir simboliais, žyminčiais tam tikras erdves, kraštovaizdį etninėmis prasmėmis bei tų erdvių glaudžias sąsajas su bendruomenių likimu // Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nation*“, Oxford UK & Cambridge, 1993, p. 183

¹⁰⁸ Boym, Svetlana *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p.41

nuotrauka¹⁰⁹, sustabdanti laiką, jo tėkmę ten, kur norima sustoti. Nors nostalgijos įtakojamieji rimtai įsitikinę prižadinantys ir atkuriantys tikrovę, tikras tradicijas ar tikrus materialius, apčiuopiamus objektus, vis dėlto nostalgijos įtakoti „susigrąžinimai“, pakartojimai yra pasmerkti būti neautentiškais, o tokia replika nėra pajėgi apibrėžti bendruomenės, tautos tapatumo. Čia akivaizdus dvilypumas: trokštama pakartoti tai, kas nepakartojama, materializuoti tai, kas nematerialu.¹¹⁰

Miestų atsinaujinimas, atkūrimas, anot antropologės Svetlanos Boym, yra nostalgiškas, improvizuojantis praeitį dabarties ir ateities vardan. Vadinamasis miestų „akytumas“, kurį sukuria tuščios erdvės¹¹¹ ar šalia išbaigtų ir sveikų pastatų stūksantys griuvėsiai, egzistuoja kiekviename mieste ir kuria teatrališkumo bei intymumo pojūtį, tačiau iš kitos pusės liudija apie materijos ir žmogišką trapumą, laikinumą¹¹² arba primena kovas bei pralaimėjimus, „kitų“ pergalę prieš „mus“. Mirtingumo „apsireiškimas“ per išlikusius, kadaise iškilų pastatų vietoje griuvėsius, kelia blogus prisiminimus – griuvėsiai negali būti ta atminties vieta, kuri stiprintų, palaikytų tautos tapatybę. Todėl kartais, neturint pakankamai tautinei tapatybei konstruoti ir palaikyti bei stiprinti būtinų atminties vietų, trokštama prikelti iš griuvėsių kadaise buvusias svarbias vietas.

Retrospektyviai žvelgiant į griuvėsių keliamas asociacijas pastebima jų vertinimo kaita amžių bėgyje. Baroko laikais antikiniai griuvėsiai dažnai tarnavo didaktiniais tikslais, parodant stebėtoji „kontrastą tarp senovės didybės ir šiuolaikinės degradacijos“. Romantikams griuvėsiai spinduliavo melancholija, atspindėjo sugriautą poetišką dvasią bei harmoniškos visumos ilgesį. Moderniaisiais laikais griuvėsiai primena karus, jų žiaurumus, atkreipia dėmesį į skirtingų istorinių epochų koegzistavimą mieste.¹¹³

Vėlesniuose skyriuose aptariami kultūros paveldo objektų atstatymo pavyzdžiai Vokietijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje gali būti vertinami kaip svarbūs tautoms, miestų bendruomenėms bei jų tapatybei objektai, daugiau ar mažiau veikiami nostalgijos praeičiai.

Praeities patyrimo fenomenas laikytinas modernios (linijinio laiko pajutimo) visuomenės tikrove. Jis išreikštas *atminties, istorijos, paveldo* sąvokomis ir veiklomis. Tapatybė – savęs pasirinkimo, įgijimo, atpažinimo jausmas, per kurį apčiuopiamas savas turinys, išreikštas savitumo, specifiškumo, pastovumo pojūčiu. Atmintis pagrindžia tapatybę, atidengdama tam tikroms grupėms jų nuosavą istoriją. Paveldas kaip paminkluose aktualizuota istorija yra svarbus istorinės atminties ir tuo pačiu tapatybės formuotojas visuomenėje.

---

¹⁰⁹ Ten pat, p. 49

¹¹⁰ Ten pat, p. xvii-xviii

¹¹¹ Jos galėjo atsirasti dėl karų ar stichinių nelaimių.

¹¹² Boym, Svetlana *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p. 77-78

¹¹³ Ten pat, p. 79

Svarbių paveldo objektų netektis kelia sumaištį, nerimo bei nesaugumo jausmą. Ypatingai dideli praradimai ištiko Europos tautas po Antrojo pasaulinio karo, kuriuos lydėjo troškimas atgauti tai, kas prarasta, atkurti praeities ryšį su dabartimi. Tokioje aplinkoje paveldas iškilo dėl savo gebėjimo sieti, vienyti grupes - šeimą, bendruomenę, naciją, rasę. Paveldo „susigrąžinimas“ Europoje pasireiškė istorinių pastatų ir jų kuriamų erdvių (miestų) atstatymu jų ankstesnėmis formomis.

Tautoms nėra lengva pripažinti savo pralaimėjimus praeityje, todėl tų pralaimėjimų liudininkai – tuščios erdvės miestuose ar griuvėsiai – atmintyje egzistuojantys kaip *atminties vietos* dabar netenka tokio statuso dėl materialumo, išbaigtumo nebuvimo. Tai dar vienas kultūros paveldo objektų atstatymo paaiškinimų.

4. Kultūros paveldo objektų atstatymas Europos praktikoje 1945-2006 m.

Taikli Gertrude Stein¹¹⁴ mintis apie XX amžių, tinkanti apibūdinti ne vienoje Europos šalyje kilusius troškimus bei jų įgyvendinimus atstatyti paveldo objektus ir tokiu būdu susigrąžinti tai, kas buvo prarasta – „*XX amžiuje visa naikinama, bet niekas netešiama.*“ Būtinybė palaikyti, atgaivinti ar „užkonservuoti“ atmintį per materialius objektus aiškiai pastebima XX a. modernioje visuomenėje.¹¹⁵ Tai rodo istorinių pastatų, miestų, vietovių apsauga, tuo pačiu restauravimas, o ypatingais atvejais - atstatymas.

Po karo miestai ir šalys, praradusios per amžius stovėjusius istorinius pastatus, neteko ir stabilumo jausmo, o kaip šios būsenos susigrąžinimą matė tų objektų atstatyme. Todėl atstatymas erdvių bei pastatų, keliančių praeities asociacijas, kur žmonės galėjo atgaivinti savo kultūrinę ir tautinę tapatybę, ir tokiu būdu atrasti vidinį tvirtumą bei pastovumą, tapo tiek pat svarbus kaip ir gyvenimo sąlygų po karo gerinimas.¹¹⁶

Antrojo pasaulinio karo sąlygotos istorinių pastatų bei istorinių miestų netektys buvo daug didesnės nei po Pirmojo pasaulinio karo. Nors ir ne visi šiame darbe pristatomi ir tiriama atstatymo pavyzdžiai yra šio karo padarinių „atitaisymai“, vis dėl to praradimai po 1945 m. lėmė didžiausią istorinių pastatų ir net miestų atstatymų bumą Europoje. Kai kurios atstatymo idėjos dėl politinių aplinkybių nusikėlė į paskutinius praėjusio amžiaus metus (pvz., Drezdno Dievo motinos bažnyčia, Berlyno karališkieji rūmai). O Lietuvos pavyzdys rodo, kad kai kurių pastatų „prikėlimas“, susigrąžinimas gali būti įgyvendintas ir po kelių šimtų metų.

Po karo Europoje prasidėjus atstatomiešiams darbams kilo daugybė diskusijų dėl šios problemos sprendimo būdų. Ar prarastų objektų replikų kūrimas yra priimtinas? Ar atgaivinant miestus į pagalbą reiktų pasitelkti modernią architektūrą? Panašūs klausimai kilo ir po Pirmojo Pasaulinio karo sunaikinimų, kai, pavyzdžiui, visa Belgija tapo nuolaužų kapinėmis. Iš vienos pusės iki šiol paveldosaugos teisėje tikslūs istorinių paminklų atstatymai ar jų imitacija būdavo atmetami, išskyrus anastilozės metodo taikymą¹¹⁷. Iš kitos pusės, smurtinis, dar vakar stovėjusių kultūros vertybių sunaikinimas skatino egzistuojančių paveldosaugos gairių peržiūrėjimą ir naujų idėjų restauravime bei atstatyme paieškas. Daugeliu atvejų nuspręsta peržengti anksčiau nustatytas ribas bei leisti atstatyti meninį ir istorinį istorinio pastato charakterį.

¹¹⁴ Gertrude Stein (1874-1946) – žymi JAV rašytoja, poetė, dramaturgė, ilgą laiką gyvenusi Paryžiuje.

¹¹⁵ Koshar, Rudy J. *Building Pasts: Historic Preservation and identity in Twentieth-Century Germany* // Ed. John R. Gillis, *Commemorations. The Politics of National Identity, USA*, 1996

¹¹⁶ Veas-Gulani, Susanne. *From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945*//*Germanic Review*, Spring2005, Vol. 80 Issue2, p. 145

¹¹⁷ žr. Atėnų chartiją: *The Athens charter for the Restoration of Historic Monuments* (1931m.) // www.icomos.org/athens_charter.html, [žr. 2005 12 22]

Prarastų Antrojo pasaulinio karo metu istorinių pastatų (kai kuriais atvejais ir miestų) atstatymas vyko dviem etapais:

- iškart po Antrojo Pasaulinio karo ir kartais tęsdavosi keletą dešimtmečių (daugelyje Europos šalių);

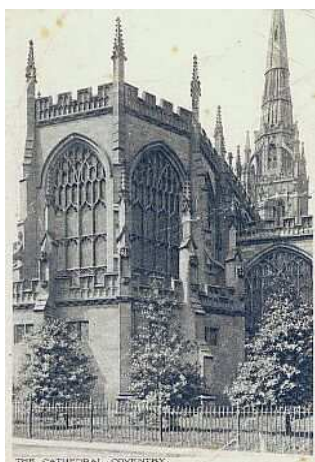
- pasibaigus Šaltajam karui (buvusiose sovietinio bloko šalyse).

Būta ir kitokių svarbių istorinių pastatų atstatymų XX a. antroje pusėje, kai šios vertybės neteko savo pilnos išvaizdos dėl laiko ir priežiūros stokos ar karų prieš kelis šimtus metų – pavyzdžiui Trakų pilis bei Valdovų rūmai Lietuvoje, Bratislavos pilis ir kt.

Antrojo pasaulinio karo sugriautų istorinių pastatų bei miestų atstatymas išsiskyrė dviem kryptimis: atstatymas moderniomis formomis ir tikslus, prieškarinės būsenos atstatymas.

Pavyzdžiui, Coventry miestas, tapęs karo atakų auka 1940 m., virto labiausiai nusiaubtu miestu visoje Anglijoje. Miestas buvo moderniai atstatytas, o viduramžių katedros griuvėsiai tapo memorialu, susitaikymo ir taikos pasaulyje simboliu. Šalia senosios katedros kaip prisikėlimo pergalė prieš kančią 1955-1962 m. pastatyta naujoji katedra.¹¹⁸ (1, 2, 3 pav.)

Londonė, karo metu nusiaubtas rajonas šalia Šv. Pauliaus katedros buvo atstatytas moderniai – išlikusios senosios bažnyčios bei kiti pastatai atsidūrė naujose, moderniose erdvėse.¹¹⁹

1 pav. Senoji Coventry katedra prieš sugriovimą.

2 pav. Senosios katedros griuvėsiai - kančios, taikos, susitaikymo simbolis.

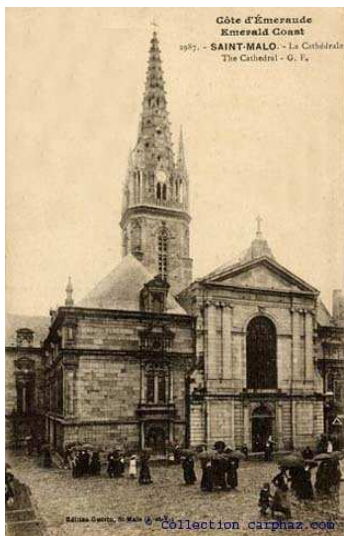
3 pav. Naujoji katedra, pastatyta šalia senosios užkonservuotų griuvėsių – pergalės prieš kančią simbolis.

Kompromisų atstatant istorinius miestus buvo ieškoma ir Prancūzijoje. Pavyzdžiui, moderniai perstatomas Strasbūras prisitaikė prie istorinių erdvių, gatvių struktūros ir dydžio. Orleane senojo miesto gatvės buvo praplatintos, o kai kurių istorinių pastatų fasadai tapo modernios struktūros pastatų dalimi. Būta ir išimčių, kai beveik visas miestas atstatomas kaip senojo replika – tai Saint-Malo Bretanėje, šiaurės

¹¹⁸ THE HISTORIC CITY OF COVENTRY// in: Panoramas of World War II Landmarks 1945-2005 - <http://ww2panorama.org/panoramas/coventry>, [žr. 2006 04 04]

¹¹⁹ Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 410

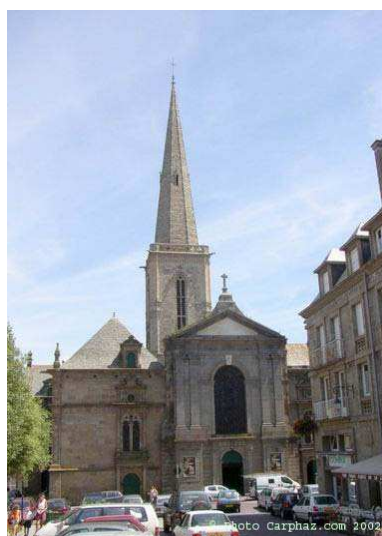
Prancūzijoje.¹²⁰ (4, 5, 6 pav.) Panašiai ir Olandijoje – istoriniai pastatai bei miestai arba tiksliai atstatomi, arba statomi iš naujo, šiuolaikinėmis formomis.

4 pav. Saint-Malo katedra XX a. pr.

5 pav. Saint-Malo katedros ir aplinkinių pastatų griuvėsiai po 1944 m. spalio atakos.

6 pav. Po karo atstatyta katedra.

Antrojo pasaulinio karo lydimos netektys šokiravo ir italus, nors čia žala kultūros vertybėms nebuvo tokia didelė kaip kitose Europos šalyse (pavyzdžiui, Lenkijoje, Vokietijoje). Staigi reakcija į praradimus - apėmęs jausmas ir noras restauruoti pažeistus ir atstatyti ap/sugriautus istorinius pastatus, net jeigu tai prieštarautų įteisintoms paveldosaugos gairėms. Sudėtinga buvo rasti bendrai pritaikomas taisykles, nes kiekvienas atvejis buvo ypatingas.¹²¹ Italijoje daugiau remtasi šiame darbe aptartų restauravimo teorijų nubrėžtomis gairėmis (2 skyrius). Kadangi didesnių praradimų nebūta, pakako kultūros vertybes restauruoti arba dalinai atstatyti. Ryškesnis - Santa Chiara bažnyčios Neapolyje pavyzdys. Bažnyčia buvo atstatyta moderniomis formomis, išsaugant likusią po atakos gotikinę struktūrą bei sienas. (7, 8, 9 pav.)

7 pav. Santa Chiara bažnyčios Neapolyje barokinis interjeras.

8 pav. Santa Chiara bažnyčios interjeras po 1943 m. rugpjūčio atakos ir gaisro.

9 pav. Santa Chiara po restauravimo ir dalinio atstatymo šiuolaikinėmis formomis.

¹²⁰ Ten pat, p. 411

¹²¹ Ten pat, p. 224

Moderniomis formomis Italijoje atstatinėjama ir XX amžiaus pabaigoje. Friuli Venezia Giulia regione nuo žemės drebėjimų dažnai nukenčia ir istoriniai pastatai (labai dažnai - gynybinės pilys, statytos Alpių priekalnėse), atstatomi tiek tradicinėmis, tiek moderniomis formomis. Atstatymą, pasitelkus modernią architektūrą iliustruoja San Giorgio Monteptrato bažnytėlė. (10 pav.)

10 pav. San Giorgio Monteptrato bažnytėlė. (Friuli Venezia Giulia regionas, Italija) Alpių priekalnėse stovinti bažnytėlė buvo apgriauta žemės drebėjimo metu, XX a. pabaigoje. Bažnyčia atstatyta įvelkant į modernų rūbą jos likučius bei išlaikant buvusią struktūrą.

Išskirtinis atstatymo pavyzdys – Peterhofo dvaro, dar vadinamo „rusiškuoju Versaliu“ ir parko ansamblio tikslus atstatymas bei restauravimo darbai. Nacių okupacija 1941-1944 m. sunaikino nemažą garsiojo ansamblio dalį ir jo parkus, stebinusius Europą tiek pat, kiek ir Sankt-Peterburgo miestas. Griuvėsiais virto pagrindiniai rūmai, didžioji fontanų kaskada, angliškas dvaras, Marli rūmai, pakenkta ir kitiems komplekso korpusams. Restauravimo ir atstatymo darbai pradėti iškart po karo. Ermitažo korpusas vėl atsidarė lankytojams 1952 m., pagrindiniai rūmai - 1964 m.¹²²

11 pav. Peterhofo dvaro pagrindiniai rūmai Po sprogo ir gaisro 1944m.

12 pav. Peterhofo dvaro pagrindiniai rūmai šiandien.

¹²² Петергоф. Послевоенные годы // <http://www.peterhof.ru/?m=10>, [žr. 2006 04 04]

Peterhofo rūmų atstatymas ir restauravimas buvo svarbus atgaivinant ypač svarbų „*nacionalinį rusų kultūros paminklą*.“ Sovietų Sąjungos žmonių „prikeltas“ ansamblis simbolizavo humanizmo pergalę prieš nacių barbariškumą. 1973 m. 250 metų jubiliejaus proga, o taip pat už titanišką darbą, atstatant sugriautą dvaro bei parkų kompleksą, Peterhofo miestas buvo apdovanotas „Garbės ženkle“ ordinu.¹²³

13 pav. Marli rūmų griuvėsiai 1944 m.

14 pav. Atstatyti ir restauruoti Marli rūmai šiandien

---

¹²³ Петергоф. Пригороды Петербурга // <http://www.rusguide.com/rus/suburbs/peterhof.htm>, [žr. 2006 03 30]

4.1. „Lenkų restauravimo mokyklos“ įnašas atstatant istorinius miestus

Ypač didelius karo nuostolius patyrė Lenkija. Šalies teritorijoje griuvėsiais virto daugybė kultūros vertybių (~ 50%). Pagrindiniai klausimai, kėlę nemažai diskusijų tarp restauratorių – Kaip atstatyti istorinius nusiaubtus miestų centrus? Kokio laikotarpio vaizdą turėtų at/įgauti senamiesčiai?

Lenkijos kultūros vertybių paveldotvarkos kryptis iki Antrojo pasaulinio karo buvo konservacinė - vertybės paprastai konservuojamos, o restauravimo imamasi labai retai, tik išskirtiniais atvejais.¹²⁴ Tačiau nepaprastai dideli Antrojo pasaulinio karo nuostoliai lėmė šios krypties pokyčius, nes „nesikišimo“ principas nebetenkino sugriautų istorinių miestų akivaizdoje. Buvo pasisakyta už griuvėsiais virtusių istorinių pastatų ar miestų atstatymą istorinėmis formomis. Taigi, pagrindinis paveldosaugininkų tikslas pokario metais – susigrąžinti senuosius istorinius miestų kraštovaizdžius. Iškart po karo pradėti sudarinėti istorinių kompleksų ir miestų atstatymo istorinėmis formomis planai.¹²⁵ Pagrindinis lenkų pasiekimas istorinių miestų ir jų kompleksų atstatyme buvo idėjinės programos sudarymas, kurios autorius - pokario laikotarpio Lenkijos paveldotvarkos darbų vyriausiasis vadovas Janas Zachvatovičius.¹²⁶ Jo pasirinkta pokarinių paveldotvarkos darbų kryptis aiškiai buvo išsakyta 1945 m.: „*Negalime susitaikyti su savo paminklų netektimi. Juos rekonstruosime, atstatysime nuo pat pamatų, kad kitos kartos tai paveldėtų, jei ne autentiškus, tai bent tokios pat išvaizdos, kuri gyva mūsų atmintyje ir pasiekiamo esamuose dokumentuose.*“¹²⁷ J. Zachvatovičius pasisakė už būtinybę atstatyti sugriautus ansamblius istorinėmis formomis. Jis pabrėžė, kad tokios krypties imtis įpareigoja visa tauta, tačiau neprivalu visiškai paklusti visuomenės norams, kuri nori matyti istorinius miestus būtent tokius, kokie jie buvo prieš 1939 m.¹²⁸ Pagrindinė pokario istorinių miestų ir pastatų atstatymo programos mintis – noras grąžinti senąjį istorinių miestų kraštovaizdį – dažnai apibūdinama kaip „lenkų restauravimo mokyklos“ pagrindinis bruožas. Ši lenkų mokyklos kryptis buvo dažnai kritikuojama užsienyje, tačiau laikui bėgant pripažinta vertingu pasiekimu.¹²⁹

Varšuvos nusiaubtas senamiestis tiksliausiai ir nuosekliausiai priartėjo prie J. Zachvatovičiaus iškelto tikslo „grąžinti miestui istorines formas.“ Vis dėlto net Varšuvos atstatymas nebuvo visiškai tikslus atkūrimas to prieškarinio vaizdo, kuris įsispaudė varšuviečių atmintyje ar tikslus įkūnijimas

¹²⁴ Rymaszewski, Bogdan. Kryteria odbudowy starego miasta w Warszawie // Kronika Warszawy, 2002, N. 5, 115, (numer specjalny), p. 32

¹²⁵ Rymaszewski, Bogdan. O przetrwania dawnych miast, Warszawa, 1984, p. 84

¹²⁶ Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, 2000, Warszawa, p.47

¹²⁷ Rymaszewski, Bogdan. Polska ochrona zabytków, 2005, Warszawa, p.102

¹²⁸ Ten pat, p. 103

¹²⁹ Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, 2000, Warszawa, p.48-47

to, kas liko išsaugotuose dokumentuose. Gražinant nusiaubtiems miestams istorinį vaizdą paisyta ir šiuolaikinių poreikių.¹³⁰

Vis dėlto kyla klausimas – Kas yra „istorinės formos“, kurias užsibrėžta gražinti nuniokotiems miestams? Tarpukario Lenkijoje istoriniais, senoviniais laikyti prieš 1850 m. statyti pastatai. „Istorinės formos“ pokarinio miestų atstatymo programoje reiškė seniausią pastato išvaizdą. Diskusijose dėl Varšuvos atstatymo buvo siūlyta atstatyti gotikinį, kaip seniausią, miesto vaizdą, tačiau nėra tiesa, kad gotikinis Varšuvos užstatymas buvo seniausias. Prieš tai ji buvo medinė. Taigi, kodėl jos neatstacius medinės? Buvo nuspręsta, kad miestui turėtų būti gražintas toks istorinis veidas, koks jis matomas seniausiuose išlikusiuose dokumentuose, ikonografinėje medžiagoje. Lyginant su kitais istorinių Lenkijos miestų atstatymais, Varšuvos senamiestyje buvo atstatytas tiksliausias istorinis vaizdas, o seniausia dokumentinė bei ikonografinė medžiaga apie miestą siekė XVIII ir vėlesnius amžius – atstatymo realizacijos plane numatyta atstatyti ir kai kurių pastatų gotikines formas.¹³¹

15. Gdansko senamiesčio griuvėsiai po Antrojo pasaulinio karo.

Kiti ryškiausi pokarinių atsatymų istorinėmis formomis pavyzdžiai – Gdansko, Poznanės senamiesčių atstatymai, taip pat Vroclavo, Opolės, Boleslaveco (*Boleslawec*), Racibožo (*Raciborz*). Pastarųjų istoriniai atstatymai apsiribojo senojo miesto turgavietėmis.¹³² Kitos miestų dalys būdavo atstatomos naujais, modernių formų pastatais, kurie savo dydžiu, masteliu derindavosi prie senųjų išlikusių pastatų. Dažnai visiško nuniokotų miestų atstatymo istorinėmis formomis imamas tik seniausiose, svarbiausiose istorinių miestų dalyse. Pavyzdžiui, Gdanske istorinis kraštovaizdis gražintas miesto daliai, vadinamai *Glówne miasto*, o kitos miesto sritys, taip pat istorinės, atstatomos moderniai. Šitaip atgaivintas buvo ir Varšuvos Naujamiestis (*Nowe Miasto*).¹³³

¹³⁰ Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, Warszawa, 2000, p.102, 106

¹³¹ Rymaszewski, Bogdan. O przetrwanie dawnych miast, Warszawa, 1984, p. 106

¹³² Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, Warszawa, 2000, p. 241

¹³³ Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, Warszawa, 2000, p.104

Po karo nemažai rūpesčių kėlė grąžintose Lenkijai žemėse (*Ziemie Odzyskane*) Sąjungininkų nuniokoti miestai – Gdanskas (vok. *Dancig*), Vroclavas (vok. *Breslau*) ir Štetinas (vok. *Stettin*). Buvo ginčijamasi dėl šių miestų atstatymo vadinamosiomis istorinėmis formomis. Atstatant kai kurias istorines Gdansko, Vroclavo dalis dėl dokumentacijos stokos neišvengta architektūrinės fantazijos, kadangi tokiu atveju būdavo pasitikima projektuotojų fantazija, išradingumu ar jausmais. Kai kurių istorinių miestų dalių (ne tik grąžintose žemėse) pastatai įgudavo socrealizmo stiliaus bruožų.¹³⁴

16 pav. Po karo istorinėmis formomis atstatyto Gdansko senamiesčio dalies *Glówne miasto* pakrantės namai ir bokštinis pakeliamasis kranas (*Żuraw Gdański*)

Svarbus veiksnys atstatymuose, ypač vadinamosiose *Ziemie Odzyskane* ir kituose vokišką įtaką patyrusiuose miestuose, buvo „lenkiškų stilių“ paieška bei architektūros „deprūsizacija“ ar

„degermanizacija.“ Dar tarpukariu vyko „tautinių stilių“ paieškos, manant pritaikyti jų formas naujose statybose ar pastatų restauravime. „Lenkišku stiliumi“ tapo barokas, klasicizmas kartais - renesansas. Pokariniuose istorinių miestų ir jų ansamblių atstatymuose (net senosios Varšuvos atstatyme) neišvengta „tautinių stilių“ apraiškų pastatų išorėje.¹³⁵ Kadangi po karo ypač paaštrėjo lenkų-vokiečių santykių klausimas, visa, kas galėjo priminti vokiečius, atrodė svetima, nereikalinga bei būtina išvengti ar pakeisti. Todėl net 90 % sugriautas Gdanskas nebuvo tiek gailimas kiek Varšuva.¹³⁶ Edmund Osmańczyk 1945 m. rašė: „*Prieš išvykdamas į Gdanską buvau Varšuvoje. Mano viduje kilo maištas, apėmė beprotiškas nesugrąžinamos senosios Varšuvos jausmas.<...> Čia, Gdanske, į nusiaubtą miestą žiūrėjau šaltai. Kai prof. Jan Kilariski tvirtino, jog neįmanoma atstatyti Marienkirche, pajutau džiaugsmą.*“ Vis dėlto, nepaisant neigiamos visuomeninės nuomonės apie „vokiškus“ miestus, paveldosaugininkams labiau rūpėjo miestų ir pastatų meninė, istorinė ir kt. vertės. Tai buvo pakankamas argumentas jų apsaugai bei atstatymui. Dėl Gdansko buvo daug ginčijamasi, atstatant pastatus norėta taikyti „lenkiškus stilius“, pakeičiant jais

¹³⁴ Ten pat, p. 108

¹³⁵ Rymaszewski, Bogdan. Kryteria odbudowy starego miasta w Warszawie // *Kronika Warszawy*, 2002, N. 5, 115, (numer specjalny), p. 34

¹³⁶ Rymaszewski, Bogdan. *O przetrwaniu dawnych miast*, Warszawa, 1984, p. 93

„vokiškuosius“ elementus. Tačiau J. Zachvatovičiaus, pabrėžusio šio miesto ypatingumą ir svarbą ne vien Lenkijai, bet ir visai Europai, dėka buvo nuspręsta atstatyti seniausią Gdansko dalį (*Głowne Miasto*) ankstesnėmis istorinėmis formomis.¹³⁷ Kitos, taip pat istorinės Gdansko miesto dalys buvo atstatytos modernia architektūra.

Atstatant Vroclavą, Poznanę bei kitus miestus, turinčius nemėgstamų vokiškų elementų architektūroje, neišvengta „degermanizacijos“, architektūrinės korektūros, išpaudžiant „lenkiškumo“ ženklus į pastatų išorę.¹³⁸

4.1.1 Varšuva: sugriautas ir atstatytas miestas

Pirmoji nuniokojimų banga Varšuvos senamiestį palietė jau 1939 m. rudenį, tačiau 1943-1944 m., malšinant sukilimą, miestas buvo beveik sunaikintas (~85%). Čia neliko nė vieno sveiko, gaisrų bei sprogdinimų nepaliesto pastato. Sukilėliams galutinai pralaimėjus, suformuoti specialūs vokiečių daliniai, kurių užduotis - galutinai sunaikinti likusius po sprogdinimų ir gaisrų pastatų likučius.¹³⁹

Varšuvos miestas lenkams buvo ypač svarbus. Jos vaidmuo karo metu, patriotiškumo jausmo susikoncentravimas ir sklaida, ir galiausiai – sukilimas įsirežė į varšuviečių atmintį. Todėl miesto nuniokojimas reiškė ne tik kultūros vertybių sunaikinimą, bet ir bandymą ištrinti iš atminties svarbius istorinius įvykius. Tokiu būdu, netekus senųjų originalių erdvių, atmintį ne ką prasčiau galėjo žadinti ir jo kopija. Dauguma norėjo matyti savo miestą tokį, kokio jo būta prieš karą. Ryžtą atstatyti Varšuvą istorinėmis formomis sustiprino ir lenkų pagrindininkų rasti tikslūs, vokiečių rengti urbanistiniai miesto planai, kur suplanuotas istorinių dalių sunaikinimas, o Varšuva čia vadinama „*Die neue deutsche Stad Warchau*.“ Hitlerio planuose Varšuva turėjo tapti nauju provincijos miestu, pastatytu ant senojo miesto griuvėsių.¹⁴⁰ Tokiu būdu atstatymas reiškė ir iššūkį pralaimėjusiam priešui bei įrodymą, kad net sugniuždyta tauta gali atsigauti ir fiziškai, ir dvasiškai.¹⁴¹

¹³⁷ Friedrich, Jacek. Dyskusja nad odbudową Gdańska: 1945-1948 // <http://www.pg.gda.pl/~jkrenz/miasto-Fried.htm> //, [žr. 2005 12 15]

¹³⁸ Rymaszewski, Bogdan. O przetrwania dawnych miast, Warszawa, 1984, p. 93

¹³⁹ Ten pat, p. 85

¹⁴⁰ Rymaszewski, Bogdan. Kryteria odbudowy starego miasta w Warszawie // Kronika Warszawy, 200, N. 5, 115, numer specjalny, p. 33

¹⁴¹ Calame, Jon. Post-Conflict Reconstruction: Re-connecting Sites, Nations, Cultures, 2005 // in Post-War Reconstruction: Concerns, Models and Approaches, p. 12 // <http://www.rwu.edu/macrocenter/2005/Macro2005-v6-JonCalame-PostWarRecon.pdf>, [žr. 2005 11 20]

17 pav. Varšuvos rotušės griuvėsiai 1945 m.

Specialistams svarstant Varšuvos atstatymo klausimą išsiskyrė dvi nuomonės. Viena pusė pasisake už atstatymą istorinėmis formomis, kita prieštaravo senojo miesto vaizdo sugražinimui. Prieštaraujančiųjų nuomone, istorinio vaizdo atstatymas būtų klastotė, „skurdus teatras“, nevykęs bandymas pakartoti tai, kas buvo vertinga.¹⁴² Buvo siūloma kurti naują, modernią aplinką: „Užmirškime ir geriau neprisiminkime praeities. Nebuvo ji nei pernelyg graži, nei džiaugsminga. Negailėkime senųjų rūmų, nes negailime ir nenorime prikelti jų senųjų gyventojų.“ Varšuva turėtų tapti ateities miestu, pirmuoju tokiu Europoje, su naujais rūmais, naujomis pilimis ir naujais namais.¹⁴³ Būta pasisakymų už griuvėsių užkonservavimą senamiestyje: „Griuvėsius reiktų apjuosti autostrada, šalia jos įrengiant šokių aikšteles bei restoranus, kad čia atvažiuojantys turistai paliktų dolerių autentiškų istorinių pastatų priežiūrai ir restauravimui.“ Tokiu būdu griuvėsiai taptų paminklu liudijančiu nacių barbariškumą bei pritrauktų turistus ir jų pinigus.¹⁴⁴

Vis dėlto modernus Varšuvos atstatymas ar griuvėsių pavertimas paminklu nebuvo priimtinas daugumai miesto gyventojų, nei problemą sprendžiantiems paveldosaugininkams. J. Zachvatovičiaus tvirtinimu, „sostinė negali būti miestu be praeities, ji privalo atgauti pilies bei katedros ir kitų istorinių pastatų kuriamą miesto siluetą.“ Tauta ir jos kultūros paminklai yra viena, neatskiriama.¹⁴⁵ Todėl, netekus paminklų, kyla pavojus tautos išlikimui.

Varšuvos gyventojai norėjo išsaugoti kuo daugiau senojo miesto likučių. Jų galutinis nugriovimas būtų buvusi dar viena, bene didžiausia auka. Prisiminimų stiprumas, simbolinis miesto vaidmuo karo metu, jo kultūros paminklų svarba tautos ir miesto bendruomenės tapatybei nulėmė senamiesčio atstatymą remiantis išsaugotais dokumentais, tokiu būdu siekiant atstatyti kuo tikslesnį

¹⁴² Rymaszewski, Bogdan. O przetrwania dawnych miast, Warszawa, 1984, p. 105

¹⁴³ Rymaszewski, Bogdan. Polska ochrona zabytków, 2005, Warszawa, p.104

¹⁴⁴ Ten pat, p. 105

¹⁴⁵ Rymaszewski, Bogdan. Kryteria odbudowy starego miasta w Warszawie // Kronika Warszawy, 200, N. 5, 115, numer specjalny, p. 37-38

istorinį miesto vaizdą.¹⁴⁶ Senojo miesto atstatymas reiškė visišką pasveikimą, tai buvo tarsi visuomeninė terapija atsiliepiant į karo paliktas žaizdas bei moralinė pergalė.¹⁴⁷

18 pav. Šiandieninis senojo miesto vaizdas į pilies aikštę. 1945-65 m. šie pastatai ir pilis (dešinėje) atstatyti gražinant jiems istorinį vaizdą.

Buvo išsaugoti ir atstatymui panaudoti miesto aprašai bei apamatavimai, kuriuos prieš karą rengdavo Varšuvos politechnikos instituto, architektūros fakulteto, Lenkijos architektūros istorijos

specialybės studentai, taip pat nuotraukos bei kita ikonografinė medžiaga. Atstatyme panaudotos ir žymais italų tapytojo Bernardo Belotto (1720-1780) Varšuvos vedutos (vedutos - labai tikslūs, stambaus masto tapyti miestovaizdžio piešiniai).¹⁴⁸

1980 m. Varšuvos senamiestis įrašytas į UNESCO pasaulio paveldo sąrašą kaip „išskirtinis beveik visiškai atstatyto XIII-XX a. besiformavusio miesto pavyzdys.“ 1978 m. pateiktame siūlyme į UNESCO paveldo sąrašą teigiama, kad istorinio Varšuvos centro atstatymas įtakojo Europos šalių urbanizacijos raidą bei senųjų miestų kvartalų apsaugos kryptis. Atsižvelgiant į šiuos faktus autentiškumo kriterijus, būtinas pasaulio paveldo vietoms ir objektams, nebuvo griežtai taikomas.¹⁴⁹

Lenkijos miestų atstatymas, ypatingai Varšuvos atveju, gražinant jiemas istorinį veidą, buvo iššūkis karo žiaurumams, siekis atkurti praeities ryšį su dabartimi bei pratęsti ją ateityje, perduodant ateinančioms kartoms šimtmečiais kurtas dvasines vertybes, iš dalies įkūnytas senuosiuose pastatuose. Miestų atstatymas atgaivino prarastą ryšį su erdve ir tokiu būdu atkūrė saugumo, stabilumo jausmą bendruomenėse bei visoje tautoje.

¹⁴⁶ Rymaszeński, Bogdan. O przetrwania dawnych miast, Warszawa, 1984, p. 90

¹⁴⁷ Calame, Jon. Post-Conflict Reconstruction: Re-connecting Sites, Nations, Cultures, 2005 // in Post-War Reconstruction: Concerns, Models and Approaches, p. 12 // <http://www.rwu.edu/macrocenter/2005/Macro2005-v6-JonCalame-PostWarRecon.pdf>, [žr. 2005 11 20]

¹⁴⁸ Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 94

¹⁴⁹ World Heritage List N. 30, ICOMOS // http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/030.pdf, [žr. 2006 04 30]

4.2. Vokietijos kultūros paveldo objektų atstatymo praktika 1945-2006 m.

Vokietijos miestų valdininkai, plačiai remiami visuomenės, karo pėdsakus bandė ištrinti atkurdami miestus tokius, kokie jie buvo prieš oro atakas ir kokius norėjo prisiminti jų gyventojai. Tačiau po karo pasidalinusioje Vokietijoje atstatant subombarduotus istorinius miestus būdavo imamasi kiek skirtingų veiksmų. Pavyzdžiui, atstatymas istorinėmis formomis buvo dažnesnis VDR negu VFR, kur labiau laikytasi modernios architektūros siūlomų sprendimų. VDR visa, kas modernu asociavosi su Amerikos kolonializmu, todėl čia būta nemažai atstatymų senosiomis formomis. Vis dėlto, dažnai dėl pinigų trūkumo ar politinių priežasčių kai kurių istorinių pastatų restauravimo ar atstatymo darbų nebuvo imtasi. Pavyzdžiui, Berlyne 1950 m. nugriauti dar karo metu stipriai apgadinti barokiniai Karališkieji rūmai (*Stadtschloss*), o Drezdeno Dievo Motinos bažnyčios (*Frauenkirche*) griuvėsiai valdžios pareigūnų ir paveldosaugininkų pastangomis palikti stūksoti vietoje. Netrukus šie likučiai tapo memorialu taikai ir karo baisumams pažymėti. Todėl, susivienijus šalims, kilo ar vėl buvo atgaivintos diskusijos dėl kai kurių istorinių pastatų ypač svarbių tautinei ir kultūrinei tapatybei atstatymo.

Kai kurie stipriai karo metu nukentėję miestai, pavyzdžiui, Miunchenas, Leipzigas, didžiumoje rekonstruoti moderniomis formomis, išlaikant pagarbą prarastų istorinių erdvių masteliui ir urbanistinėms formoms. Išlikę, bet apgriauti istoriniai pastatai buvo restauruojami, dalinai atstatant jų prarastas dalis (Magdeburgo, Naunburgo katedros ir kt.). Kai kurių pastatų restauravimo ir atstatymo darbai užsitęsė iki 80-ųjų (Semper operos pastatas Drezdene, Karališkoji Miuncheno rezidencija).¹⁵⁰

---

¹⁵⁰ Jokilehto, Jukka. A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England, 1986 (recomposed in pdf 2005), p. 412

4.2.2 Frankfurto Giotės namai - vokiečių kultūros simbolis

Giotės namai, kuriuose gimė rašytojas J. V. Giotė, 1944 m. buvo visiškai sunaikinti per oro antpuolį, išskyrus nedidelę priekinės sienos dalį, kuri vėliau irgi nugriuvo. Namų atstatymas pradėtas jau 1947 m., o 1951 m. užbaigtas pastatas vis dar stovėjo supamas gretimų pastatų griuvėsių, vis dar nesutvarkytų nuo karo pabaigos. Šis naujai atstatytų Giotės namų ir šalia stūksančių kitų statinių griuvėsių keliamas kontrastas žymi visuomenės konfliktą tarp išorinių ir vidinių poreikių bei atskleidžia po karo pasirinktą Vokietijos kryptį - siekimą „susigrąžinti ir save“.¹⁵¹

Vis dėlto sugriautų Giotės namų atstatymo idėją palaikė ne visi. Anot atstatymo priešininkų, visiškai pastato atstatymas gali atkurti Giotės namus kaip tikrą istorinę vietą, bet ji niekad netaps originalu, o bus tik jo kopija. Tačiau pastato simbolinė prasmė, gebėjimas materialioje išraiškoje įkūnyti vokiškumą tam, kad jis būtų matomas bei apčiuopiamas ir patiems vokiečiams, ir pasauliui, nusvėrė negausius priešininkų argumentus.¹⁵²

19 pav. Giotės namai Frankfurte. XVIII a. šioje vietoje buvo du mediniai namai, kuriuos Giotės tėvo prašymu perstatė barokiniu stiliumi. Vėliau Giotės šeima namą pardavė ir jis dar keletą sykių buvo perstatytas. 1863 m. Otto Volger nusipirko namą bei gražino jam jaunojo poeto laikų barokinę išvaizdą. Antrojo pasaulinio karo metu beveik visiškai sugriauti namai buvo atstatyti 1947-1951 metais.¹⁵³

Giotės namų, kaip materijos, kurioje įsikūnija dvasinis vokiečių paveldas, atstatymas reiškė ir pačios valstybės tapatybės atstatymą.¹⁵⁴ Tai buvo tarsi bandymas nukreipti dėmesį nuo tamsios praeities į laimesnę, garbingesnę, pratęsiant ją ateityje. Tokiu būdu šis atstatymas įgavo atsisakymo reflektuoti nesena praeitį prasmę¹⁵⁵ ir vokiečiams buvo fundamentaliai svarbus

¹⁵¹ Vees-Gulani, Susanne. From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945//Germanic Review, Spring2005, Vol. 80 Issue2, p. 146

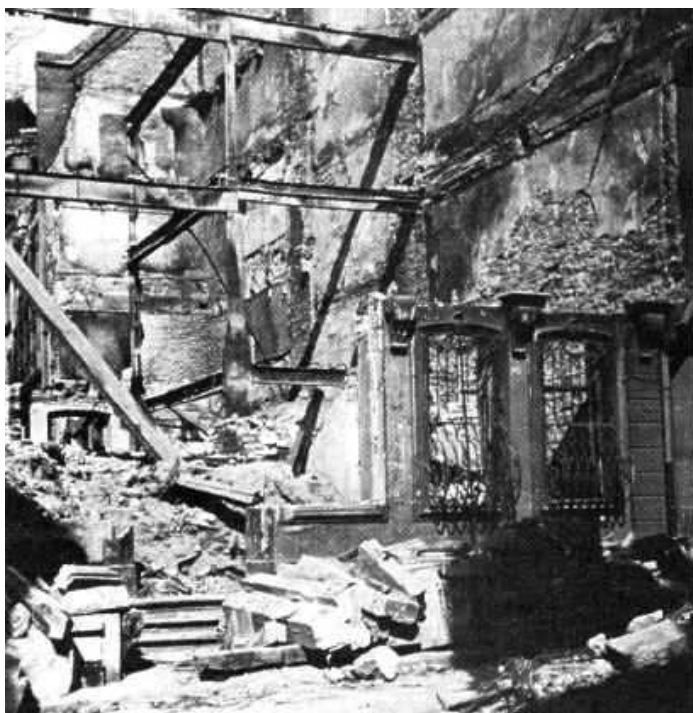
¹⁵² Ten pat, p.148

¹⁵³ Frankfurt am Main. Das Goethehaus. Goethe's Birth House // <http://altfrankfurt.com/Goethe/Goethehaus/Fassade/>, [žr. 2006 03 10]

¹⁵⁴ Vees-Gulani, Susanne. From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945//Germanic Review, Spring2005, Vol. 80 Issue2, p. 146

¹⁵⁵ Ten pat, p. 146

projektas savęs suvokimui. Taip vadinama „istorinė“ restauracija, tiksliau, visiškas istorinis atstatymas, buvo įmanomas – tai leido išlikę XX a. pusės brėžiniai bei fotografijos. Interjero detalės karo metu saugiai paslėptos, todėl nebuvo sunaikintos. Taigi, naujoji struktūra turi originalių baldų apstatymą.¹⁵⁶ Kultūrinė pastato prasmė buvo ypatingai svarbi. Namas suvokiamas ne tik kaip atstovaujantis žymaus rašytojo gimimo vietai, bet beveik kaip pats Giotė ir jo dvasia. Daugeliui vokiečių susitaikyti su šios ir kitų panašių vietų sunaikinimu būtų reiškę tautinės ir kultūrinės tapatybės praradimą.

20 pav. Giotės namų interjero griuvėsiai 1944 metais.

Dar gyva atmintyje nacių praeitis buvo tarsi auglys, kurį norėta išpjauti ir pamiršti. Svarbių Vokietijos istorijai vietų, įvykių ar istorinių asmenybių išryškinimas matytas kaip išėitis naikinant nemalonus praeities prisiminimus. Vietų ir su jomis susijusių asmenybių atgaivinimas, susigrąžinimas tiek dvasine, tiek materialine prasme (pvz., per pastatus) pratęsė kadaise egzistavusią kultūrą, sustabdytą 1933 m. Grįžimas į Giotės laikus ar kitus istorinius amžius

reiškė vengimą svarstyti nacistinę praeitį bei jos kaip nereikalingos atskyrimą nuo Vokietijos kultūros ir tautos istorijos, išskiriant „gerąją“ ir „blogąją“ Vokietiją. Tokiu skyrimu siekiama parodyti, kad garbinga šalies praeitis nustelbia ir tarsi „atitaiso“ gėdingą nacistinę praeitį.

---

¹⁵⁶ Frankfurt am Main. Das Goethehaus. Goethe's Birth House // <http://altfrankfurt.com/Goethe/Goethehaus/Fassade/>, [žr. 2006 03 10]

4.2.3 Drezdno Dievo Motinos bažnyčios (*Frauenkirche*) atstatymas: daugialypių atminčių dermė

Drezdeno, vieno gražiausių ir turtingiausių Vokietijos bei Europos miestų, ataka 1945 vasarį, kai karo pabaiga jau beveik aiškėjo, buvo netikėta ir nelaukta. Miestas virto griuvėsių dykvieta, nusinešė tūkstančius gyvybių ir sudavė didelį smūgį architektūros istorijai. Drezenas dėl savo kultūrinės reikšmės ir keliamo žavesio vadinamas „Šiaurės Florencija prie Elbės.“¹⁵⁷

Vos pasibaigus karui, Drezeną kaip ir visus nuniokotus karo miestus imtasi atgaivinti. Po karo likusių pastatų likučius ar gatvių struktūras buvo įmanoma atstatyti, grąžinant miestui istorinį veidą. Tačiau planuotojai galutinai nugriovė daugelį iš dalies ataką atlaikiusių statinių, o jų vietoj pastatė naujus. Vis dėlto kai kurie pastatai atstatyti istorinėmis formomis. Įdomu tai, kad Drezene, patekusiame į Rytų Vokietijos zoną, priešingai negu Rytų Berlyne, kur politikų sprendimu susprogdinti Karališkieji rūmai, dėl Zvingerio (*Zwinger*) rūmų atstatymo buvo surengtas referendumas. Jų atstatymas baigtas 1962 m. Zvingerio rūmų populiarumas paskatino istorinio Drezdno miesto dalinį atstatymą. Ilgą laiką čia stūksoję pastatų griuvėsiai pamažu įgavo savo buvusią išvaizdą, užpildydami ištuštėjusias miesto erdves.¹⁵⁸

Nors Drezenas daugumos karo nuniokotų Europos miestų pavyzdžiu neturėjo tokios prabangos kaip Varšuva, vis dėlto čia buvo iš dalies susigrąžintas prieš karą pažįstamos miesto erdvės. Vieni žymesnių atstatymų – Semper operos pastatas (1985 m.). Šiuo metu baigiami atstatyti miesto rūmai (*Residenzschloss*).

21 pav. Nuniokotas Drezdno centras po 1945 m. atakos. Rodyklėmis parodyti Dievo Motinos bažnyčios griuvėsiai, tokiu pavidalu išbuvę iki šalių susivienijimo.

Tačiau dėl pinigų trūkumo VDR liko nemažai pradėtų ir neišbaigtų projektų, tokiu būdu paliekant dalį senųjų

¹⁵⁷ Bay, Heidi Waldrop. Putting on a New Face // Successful Meetings, 01484052, Oct 96, Vol. 45, Issue 11, p. 1

¹⁵⁸ Giovannini, Joseph. The once and Future Dresden // Architecture, 07460554, Feb 99, Vol. 88, Issue 2, p. 1

pastatų irimui.

Po susivienijimo vėl susidurta su Antrojo pasaulinio karo pastatų griuvėsiais ir jų sprendimo problema. Pagrindinė reakcija po susivienijimo buvo panaši į tą, po 1945 metų. Ryškiausias „griuvėsių atgaivinimo“ pavyzdys - Dievo Motinos bažnyčios (*Frauenkirche*) atstatymas. Ši bažnyčia pastatyta 1726-34 m. ir tapo viena svarbiausių protestantų bažnyčių visoje Vokietijoje, puoselėjanti protestantų tikėjimą. Architektūrine prasme – tai buvo baroko šedevras, neatskiriama Drezdeno silueto dalis. Nors po atakos ji dar dvi dienas išstovėjo, tačiau galiausiai virto griuvėsių krūva. Po karo iškilus miesto atstatymo sprendimo klausimui daug dėmesio skirta Dievo Motinos bažnyčiai, nurodant ir jos išskirtinę svarbą Drezdeno gyventojams. Visuomenės norų ją atstatyti nebuvo paisyta. Tačiau griuvėsiai palikti vietoje ir ilgainiui tapo karo memorialu, skirtu atminti „dešimtims tūkstančių žuvusių, įkvepiant gyvuosius kovoje su imperialistiniu barbarizmu ir žmonijos taikai bei laimei.“¹⁵⁹ Taigi, bažnyčios griuvėsiai įgijo simbolinę prasmę ir tapo šaltojo karo „ginklu“ kovoje su Vakarais. 1982 m. šiai vietai suteikta dar viena reikšmė – griuvėsiai tapo kasmet rengiamų protesto demonstracijų prieš vyriausybę bei už taiką pasaulyje vieta.¹⁶⁰

Šių naujų prasmų įgavimas socialistinio laikotarpio metu po susivienijimo buvo ginamas atstatymo priešininkų. Anot jų, barokinės bažnyčios atstatymas pareikalautų sunaikinti dar vieną Vokietijos praeities paminklą, t.y. bažnyčios griuvėsius, kurie keletą dešimtmečių formavo ir miesto kraštovaizdį bei buvo oficialus VDR politikos simbolis, o taip pat ir Drezdeno gyventojų taikaus protesto vieta prieš socialistinį režimą.¹⁶¹ Ši pozicija sulaukė palaikymo net iš protestantų bažnyčios narių, kurie kadaise meldėsi senojoje *Frauenkirche*. Tačiau, nepaisant neigiamų nuomonių, bažnyčią nuspręsta atstatyti.¹⁶²

Beveik iškart po susivienijimo įkurta visuomeninė organizacija bažnyčios atstatymo skatinimui. Buvo teigiama, kad galiausiai atėjo laikas išgelbėti Dievo Motinos bažnyčią, tapusią tiek karo, tiek socialistinės Rytų Vokietijos vyriausybės auka. Bažnyčios atstatymas kūrė idealią erdvę „istorijos atitaisymui“ bei praeities atgaivinimui. Į ją žiūrima su nostalgija, stipriai idealizuojant. Įspūdingai sentimentalus drezdeniečių tvirtinimas, kad „kiekvienas drezdenietis atmintinai žino kiekvieno griuvėsio gabalėlio vietą bažnyčios sienose.“¹⁶³ Tačiau atstatymo projekte ryškus įvairių bažnyčios įgautų prasmų suderinimo sprendimas. *Frauenkirche* tapo ne tiek „istorijos atitaisymo“ priemone, kiek naujai permąstyta atminties vieta.

¹⁵⁹ Veas-Gulani, Susanne. From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945 // *Germanic Review*, Spring 2005, Vol. 80 Issue 2, p. 150-151

¹⁶⁰ Ten pat, p. 151

¹⁶¹ Ten pat, p. 155

¹⁶² Ten pat, p. 163

¹⁶³ Ten pat, p. 156

22 pav. *Frauenkirche* griuvėsiai. Po karo jie tapo nauju miesto silueto akcentu, VDR simboliu, o taip pat - derzdeniečių protesto prieš socialistinę vyriausybę vieta. Tarp griuvėsių – M. Liuterio skulptūra.

23. pav. Atstatyta *Frauenkirche*. Atstatyme panaudoti senieji akmenys, sudarantys ryškų kontrastą su naujaisiais. Naujoji bažnyčia – taikos ir susitaikymo simbolis.

Frauenkirche atstatymo projekte ryškus naujų prasmų suteikimas bei senųjų atgaivinimas, permąstant jas naujame kontekste. Bažnyčios griuvėsiai kaip atminties vieta socialistiniu laikotarpiu įgavo kelias reikšmes:

- oficialią ir primestą, bažnyčios griuvėsius paverčiant memorialu ir priemone kovoje su Vakarais;
- miesto gyventojų suteiktą prasmę, griuvėsius paverčiant protesto prieš vyriausybę bei kovos už taiką vieta.
- savaime susiformavusią (t.y. neprimestą nei ideologijos, nei protestuojančių prieš ideologiją) – griuvėsiai tapo miesto silueto dalimi.

Atstatymo planuose siekta suderinti senąsias ir naujai suteiktas prasmes. Taigi, bažnyčia turėtų būti:

- susitikimų vieta;
- vilties vieta;
- atminties, atminimo vieta.

Susitikimai – tai visų pirma originali bažnyčios kaip maldos namų funkcija. Pabrėžiama, kad bendruomeninės pamaldos bei asmeninė malda yra pagrindinė, ašinė atstatytos *Frauenkirche* paskirtis. Šalia to, čia organizuojami koncertai, skaitymai, diskusijos, jaunimo susitikimai.

Atstatyta *Frauenkirche* - vilties ir atminimo vieta. Ji turėtų priminti senąją Dievo Motinos bažnyčią, ryškia miesto silueto formuotoją bei religinės bendruomenės susirinkimo vietą. Akivaizdu, kad atstatymo projekte siekiama atstatyti tiek autentišką istorinį vaizdą, tiek autentišką funkciją. Originalūs akmenys, ryškiai išsiskiriantys tamsesne spalva (dėl savo amžiaus) pabrėžia bažnyčios likimą - jos didybę, sugriovimą ir atstatymą. Naujų ir senų akmenų kontrastas primena senų žaizdų randus. Tokiu būdu Dievo Motinos bažnyčia ir toliau liudija apie savo ir miesto skaudų likimą, tačiau tuo pačiu parodo žmogaus galimybes nugalėti nesantaiką.

Dievo Motinos bažnyčia šiandien - vilties bei susitaikinimo simbolis.¹⁶⁴ Ši simbolika ėima visas bažnyčios ir jos griuvėsių gyvavimo metu įgytas prasmes – disonuojančias, bet gyvuojančias greta viena kitos susitaikinimo ir vilties simbolikos dėka. Tokiu būdu *Frauenkirche* kaip atminties vieta išlieka aktuali bei gyvybinga ir kitoms kartoms. Atminties vietų gebėjimas keistis – atgavinti senas ir kurti naujas reikšmes - yra jų išlikimo garantas.¹⁶⁵

Paminėtina, kad atstatymo projekte pabrėžta būtinybė atstatyti G. Baro (*George Bähr*) projektuotą Dievo Motinos bažnyčią, atitinkamai pagal istorinius planus, panaudojant kiek galima daugiau originalių, išlikusių akmenų. Atstatymui yra svarbios XVIII a. pabaigos italų tapytojo Bernardo Belotto *Frauenkirche* vedutos. Todėl paveldosaugos teisėje viena būtinų sąlygų autentiško vaizdo atkūrimui, t.y. pakankama dokumentacija, čia yra įgyvendinama. Autentiškos bažnyčios funkcijos atkūrimas (maldos namai), kartu kuriant ir papildomas funkcijas (kultūros, visuomeninių renginių vieta) daro šį atstatymą prasmingu, kaip ir suteikta vilties bei susitaikinimo simbolika.

---

¹⁶⁴ Reconstruction Frauenkirche Dresden - Oficialus *Frauenkirche* atstatymo puslapis // <http://www.frauenkirche-dresden.org/>, [žr. 2006 02 30]

¹⁶⁵ Nora, P. General Introduction: Between Memory and History//Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions). Under the direction of Pierre Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Columbia University Press, new York, 1996, p. 7

4.2.4 Barokiniai Berlyno Karališkieji rūmai (*Stadtschloss*) ir Respublikos rūmai (*Palast der Republik*) - daugialypių atiminčių vieta

Berlyno „akytumas“¹⁶⁶, sukurtas tuščių erdvių, likusių dar po karo, ar jų užpildymas naujais pastatais, ypač tapo akivaizdus po 1989 m. sienos griuvimo. Tuo metu Berlyne prasideda tapsmas, lydimas ir nerimo, ir euforijos, kai bandoma pakilti iš griuvėsių tiek fizine, tiek dvasine prasme.¹⁶⁷ Miesto „akytumas“, tapimo būseną, sudėtingos istorijos sąlygoti „įtrūkimai“, visa įsikūnija ir materialiuose objektuose, kurių vienas – neegzistuojantys, 1950 m. sovietų nugriauti barokiniai Karališkieji rūmai, ir šalia šių griuvėsių, dabar jau išmontuojami - 1970 m. statyti Respublikos rūmai. Atmintis, įsikūnijusi materijoje, čia irgi tampa pereinamąja, t.y. kintančia, atsidengiant vis naujiems istorinės atminties sluoksniams.

Dėl barokinių rūmų atstatymo pradėta ginčytis iškart po Berlyno sienos griuvimo. Išsiskyrė atstatymo šalininkų ir oponentų nuomonės: pirmieji norėjo atstatyti prūsiškuosius rūmus, antrieji – išsaugoti sovietmečiu statytą Respublikos rūmų pastatą. Abiejų grupių nuomonės rėmėsi politiniais (Respublikos rūmai – VDR simbolis) bei estetiniais (moderni vs tradicinė architektūra) motyvais.¹⁶⁸

24 pav. Berlyno karališkieji rūmai prieš karą. Barokinis ansamblis buvo svarbi istorinio centro ašis.

25 pav. 1976 m. šalia nugriautų rūmų pamatų pastatyti Respublikos rūmai – VDR parlamento posėdžių vieta ir „Tautos namai“. Tai buvo modernios architektūros triumfas, tam tikras pranašumo Vakarams demonstravimas.

Pagrindiniai atstatymo šalininkų argumentai apeliavo į rūmų kaip istorinio miesto centro svarbą, jų kaip urbanistinės erdvės užpildymo reikšmę. Šalininkų moto tapo posakis: „*Ne rūmai įsikūrė*

¹⁶⁶ Apie miestų akytumą žr. 3.3 poskyrių: Nostalgijos ir paveldo sąveika.

¹⁶⁷ Boym, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p. 174

¹⁶⁸ The Removal of the Palast der Republik. Prussian Palace, GDR Palace or ... ? //

http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/en/prussianorgdrpalace.shtml, [žr. 2006 04 04]

*Berlyne, bet Berlynas įsikūrė rūmuose.*¹⁶⁹ Teigiama, kad barokinių rūmų nebuvimas reiškia ne vieno pastato stoką, bet visos senos viešosios sferos infrastruktūros stoką. Jų atstatymas galėtų priminti berlyniečiams tą senąjį miestietišką gyvenimą, kuriamą tradicinės architektūrinės erdvės. Barokiniai rūmai svarbūs ir kaip baroko architektūros šedevras, kuris gali būti suprantamas kaip bendras europietiškas paveldas. Tokiu būdu rūmai tampa ne tiek vokiečių tapatybės, kiek bendros europietiškos urbanistinės tapatybės ženklu.¹⁷⁰

Rūmai tai pat svarbūs kaip padalinto miesto ir šalies jungtis. Jų atstatymas vėl sujungtų į viena. Daugeliui barokiniai rūmai ir jų pokario griuvėsiai yra praeities miesto atmintis, menanti nepasidalijusią į Rytų ir Vakarų, vieningą Vokietiją. Pastato griuvėsių sunaikinimas vyko prieš sienos pastatymą. Tokiu būdu jie tapo paskutine vieningo miesto kūno jungtimi ar netgi „prarastos širdies“ simboliu.¹⁷¹

26 pav. Karo metu apgriautų Karališkųjų rūmų sprogdinimas 1950 m. rugsėjį.

Oponentai, siekdami išsaugoti Respublikos rūmus, teigė, kad prūsiškųjų rūmų atstatymas būtų prūsų militarizmo išaukštinimas. Respublikos rūmai Rytų berlyniečiams primena viešą kasdienybės erdvę, kadangi šis pastatas buvo ne tik VDR parlamento posėdžių vieta, bet ir „Tautos namai.“ Čia įkurtos susirinkimų, pokylių, koncertų salės, boulingo alėja, kavinės.¹⁷² Atstatymo priešininkai, atsakydami į kaltinimus dėl sovietinių simbolių garbinimo, teigė, kad „monarchijos, imperiniai simboliai“ ne ką geresni.¹⁷³ Vienos berlynietės pasisakymas taikliai nusako pagrindinį jų argumentą prieš atstatymą: „*Mes netvirtiname, kad sovietiniai valdininkai buvo „geriečiai“, bet taip pat ir prūsų karaliai nebuvo tokie geri kaip*

¹⁶⁹ Boym, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p. 171

¹⁷⁰ Ten pat, p. 185

¹⁷¹ Ten pat, p.181

¹⁷² Ten pat, p. 186

¹⁷³ Griaunant barokinius rūmus 1950 m. buvo teigiama, kad jie įkūniją prūsišką militarizmą, o taip pat ir fašizmą. Griuvėsiais virtę rūmai tapo liaudies priešu, monarchijos simboliu, o rūmų vieta turėjo virsti didžiulių demonstracijų aikšte, kur žmonės galėtų reikšti savo troškimus kovoti bei tobulėti. Žr.: Boym, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p. 182

įsivaizduojama. Imperiniai karai daugybę žmonių nusiuntė į mirtį. Taigi, kodėl reikėtų atstatyti karališkuosius rūmus?¹⁷⁴

Akivaizdu, kad Karališkieji ir Respublikos rūmai talpina savyje ne vieną prasmę. Respublikos rūmai buvo ir valstybės galios, kontrolės, ir visuomenės susibūrimų, atvirumo Vakarams vieta, bet tuo pačiu ir to atvirumo „oficialiu“ demonstravimu. Karališkieji rūmai, primenantys monarchijos galią, sykiu buvo ir vieša vieta – A. Schlüterio kiemas¹⁷⁵ XVIII a. pr. buvo suprojektuotas kaip visuomenei atvira, prieinama erdvė.

Parlamento sprendimu bandyta suderinti šio istorinio miesto centro prasmes.

2002 m. ekspertų komisijos dėl „Istorinio nacionalinio Berlyno centro plėtros miesto rūmų teritorijoje“ ataskaitoje nurodyta:

- istorinio miesto struktūros atkūrimas turi būti „kritiškai apsvarstytas atstatymas“;
- išardyti Respublikos rūmus;
- naujo pastato konstrukcija turėtų tarnauti kultūriniais, mokslo tikslams kaip „Humbolto (Humboldt) forumas“¹⁷⁶, įrengtas ankstesnių barokinių rūmų formos pastate;
- turi būti atstatyti šiaurinis, vakarinis ir pietinis rūmų fasadai bei Schlüterio kiemas¹⁷⁷

Dėl šio komisijos sprendimo balsuota parlamente. 65 % parlamento narių pasisakė už barokinių prūsiškų rūmų fasadų atstatymą. Galinė pastato dalis turėtų būti moderni, t.y. rekonstruojanti ir įmontuojanti vieną Respublikos rūmų fasadą.¹⁷⁸

27 pav. Parlamento sprendimu išmontuojami Respublikos rūmai.(2006 gegužė). Išmontavimo darbus numatoma baigti 2007 m. balandį.

¹⁷⁴ Re-building Berlin's Royal Palace // <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,406448,00.html>, [žr. 2006 04 04]

¹⁷⁵ Daugiau apie Schlüterio kiemą žr. 181 nuorodą.

¹⁷⁶ Humbolto forumas numato tarptautinį meno, kultūros ir mokslo forumo įkūrimą naujuose, atstatytuose rūmuose. Pagrindinis forumo principas – kultūriniai mainai. Forumo tikslas sujungti į viena XIX a. Berlyno intelektualų Wilhelmo von Humboldto humanistinį modelį ir jo brolio Aleksandro von Humboldto visa apimantį mokslo idealą. Žr.: The Removal of the Palast der Republik. The Humboldt Forum ir The Removal of the Palast der Republik. Wilhelm and Alexander von Humboldt // http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/en/humboldtforum.shtml, [žr. 2006 04 04]

¹⁷⁷ Andreas Schlüterio, vokiečių skulptoriaus ir architekto (1664-1714) XVII a. pab.- XVIII a.pr. barokiniu stiliumi perstatytas rūmų kiemas, tapęs išsiskiriančiu baroko pavyzdžiu visoje Vokietijoje.

¹⁷⁸ The Removal of the Palast der Republik. The Decision //

http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/en/decision/shtml, [žr. 2006 04 04]

Taigi, dalinai atstatomo pastato visuomeninė funkcija atsiliepia į Rytų berlyniečiams svarbią, buvusią Respublikos rūmų funkciją. Barokinė (dominuojanti) pastato išvaizda turėtų užpildyti urbanistinę istorinio centro tuštumą, o moderniai konstruojama viena rūmų siena - priminti išmontuotus Respublikos rūmus. Diskusijų įkarštyje dažnai būdavo teigiama, kad šis atstatymas yra tarsi istorijos atitaisymas, ko iš tiesų atitaisyti neįmanoma.¹⁷⁹ Atstatymas neturėtų būti suvokiamas kaip istorijos pataisymas, o atstatyti rūmai neturėtų tapti tik praeities galybės simboliu, bet greičiau memorialine vieta, kritinės bei apmąstančios atminties vieta. 2002 m. priimta atstatymo koncepcija siekiama atskleisti šios vietos kuriamas simbolines prasmes. Simbolių susigrąžinimas ar jų atgaivinimas neįmanomas kaip neįmanomas ir originalios materijos atstatymas. Todėl barokiniu ir moderniu stiliumi atstatytas naujasis pastatas turėtų būti vieta įvairiam diskursui, skirtingų istorinių atminčių vieta, neišgryninat ir neatrenkant vienintelės prasmės.

Nelengva įvertinti šių rūmų atstatymą iš paveldosauginio taško, kadangi tai nėra visiškai tikslus istorinės struktūros atstatymas, bet įimantis į save tiek senąsias istorines karališkųjų rūmų, tiek Respublikos rūmų formas. Dokumentacija (nuotraukos, filmuota medžiaga ir brėžiniai) tiksliai atstatymui yra pakankami, o tai viena pagrindinių paveldosaugos teisėje minimų sąlygų atstatymui. Galbūt dalinį atstatymą pateisintų Rygos ar Krokuvos chartija (2000), kur palankiai pasisakoma už svarbių bendruomenės tapatybei paveldo vertybių atstatymą. Vis dėlto sudėtinga nuspręsti, kuris pastatas - senieji ar naujieji rūmai - ir kuriai bendruomenei – Rytų ar Vakarų - yra svarbesnis. Todėl ir buvo imtasi kompromisinio sprendimo, prioritetu materialia prasme laikant barokinį vaizdą, o funkcijos pasirinkimą nulėmė Respublikos rūmų visuomeninė funkcija.

Galbūt naujajį pastatą iš tiesų galima vadinti *naujuoju* – būsimas atstatymas talpina savyje ir tam tikrą kūrybos veiksmą, o gautas objektas nebus visiškai panašus į senuosius istorinius rūmus dėl jo dalinių modernių formų.

---

¹⁷⁹ Boym, Svetlana. *The Future of Nostalgia*. New York, 2001, p.190

5. Kultūros paveldo objektų atstatymas Lietuvos praktikoje XX a. antroje pusėje – XXI a. pradžioje

Lietuvoje kultūros paveldo objektų atstatymo darbai įteisinami tik po Nepriklausomybės. Tačiau su atstatymų praktika susiduriama jau sovietmečiu. Žymiausi to meto dalinio atstatymo ir restauravimo pavyzdžiai - Trakų salos ir Biržų pilys, Žemutinės pilies arsenalas. Lietuvoje, priešingai nei kaimyninėje Lenkijoje ar kai kuriose kitose Europos šalyse, po karo nebuvo atstatomi nuniokoti istoriniai pastatai ar miestų kvartalai. Pavyzdžiui, Vilniaus senamiesčio istoriniai pastatai, gerokai apgriauti, tačiau dar galėję būti atstatyti istorinėmis formomis, tuo būdu išsaugant ir senąją senamiesčio erdvių struktūrą, buvo nugriauti ir jų vietoje radosi naujoviški statiniai arba, išvalius griuvėsius, paliktos tuščios erdvės. Ryškiausias nugriovimo ir urbanistinės struktūros pakeitimo pavyzdys Vilniuje – Vokiečių gatvės praplatinimas, panaikinant mažų gatvelių tinklą buvusiam Didžiosios sinagogos kvartale. Pastebėtina, kad svarbių kultūros paveldo objektų atstatymai sovietmečiu sulaukdavo pasipriešinimo tik iš sovietinių valdžios organų (žinomas lietuvius kaltinantis straipsnis dėl feodalinių pilių atstatymo, švaistant pinigus ir A. Sniečkaus laiškas N. Chruščiovui), tuo tarpu visuomenei kai kurie atstatymai (būtent Trakų salos pilies) tapo simboliu, įkūnijančiu priminimą apie egzistavusį valstybingumą.

Atgavus Nepriklausomybę kilo ne vienas siūlymas atstatyti kai kuriuos, jau nebeegzistuojančius net griuvėsių pavidalu, o tik pamatų, pastatus (Žemutinės pilies Valdovų rūmus) ar jų ištisus kvartalus (Vilniaus istorinio geto būdingus fragmentus), o taip pat sovietmečiu sunaikintus paminklus, menančius Lietuvos Nepriklausomybės kovas, žuvusiuosius už laisvę, taip pat paminklus, nors kiek primenančius Lietuvos valstybingumą, statytus Lietuvos didiesiems kunigaikščiams, visuomenės ir kultūros veikėjams bei religinius paminklus – čia nemažai būta mažosios liaudies architektūros objektų, pakelės kryžių, koplytstulpių¹⁸⁰. Pirmoji atstatymų banga – sovietmečiu naikintų Nepriklausomybės ir religinių paminklų atstatymas visoje Lietuvoje. Tuo laikotarpiu jaučiama būtinybė turėti aiškias, apčiuopiamas vietas, kurios galėtų žadinti atmintį bei liudyti tautos istoriškumą sau ir kitiems. Sovietmečiu naikinti Nepriklausomybės ar religiniai paminklai nebuvo skiriami nuo ankstesnių pradimų – Valdovų rūmai laikyti caro valdžios nugriautais irgi iš ideologinių paskatų.¹⁸¹ Todėl, vėl atsikuriant valstybei, buvo būtina atstatyti jos nacionalinius simbolius ir tokiu būdu „atitaisyti“ istoriją – pirmiausia „šviežią“ ir tebegyvuojančią

¹⁸⁰ Apie sovietiniu laikotarpiu nugriautus paminklus žr.: Nukentėję paminklai. Vilnius, 1994

¹⁸¹ VR atkūrimo koncepcijoje pabrėžiama: „Rusijos carinės valdžios įsakymas nugriauti irstančius rūmus turėjo neabejotiną politinį tikslą – ištrinti iš visuomenės atminties visus Lietuvos valstybingumo ir savarankiškumo simbolius.“ – LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija.LR vyriausybės nutarimas, 2001 10 17, II. 5

tautos atmintyje. Visų pirma atsigręžta į tarpukario Lietuvą, tikint to meto sukurtų nacionalinių simbolių galia ir veiksmingumu dabartinėje Lietuvoje. Atsižvelgiant į vieną ryškiausių Vilniaus tapatybių – jo sudėtingą kultūrą ir tautų įvairovę, egzistavusią taip pat ir visoje Lietuvoje, patvirtinamas „Vilniaus istorinio geto būdingų fragmenų atkūrimas“, siekiant „išsaugoti ir įamžinti Lietuvoje šimtmečiais kurtą žydų kultūros paveldą“¹⁸². Ypatingas litvakų bendruomenės vaidmuo, kuriant Vilniaus tapatybę ir savitumą, turėtų būti įkūnytas kadaise jų gyvenamose erdvėse. Buvo atsigręžta ir į vėlesnius laikus, carinės Rusijos okupacijos laikotarpį, siekiant atitaisyti ir to meto netektis, susigražinant vieną svarbiausių valsybingumo simbolių – didžiųjų kunigaikščių rūmus.

Atstatant istorinius pastatus Lietuvoje nevisada paisoma tarptautinės paveldosaugos teisėje išsakytos nuomonės šiuo klausimu, o taip pat ir Lietuvos įstatymų (būtent „Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo“ [1994] ir jo pakeitimo įstatymo [2004]), sukuriant naujus įstatymus (įstatymas dėl VR atkūrimo) ar nutarimus (LR vyriausybės nutarimas dėl geto fragmentų atkūrimo), leidžiančius konkrečių kultūros paveldo objektų atstatymą. Didžiausia problema kyla sąvokos vartojime, kurios prasmė teisėje ir praktikoje nėra vienareikšmiška. Jau pirmame skyriuje aptarta „atstatymo“ samprata tarptautinėje ir Lietuvos paveldosaugos teisėje iki galo nepaaiškina šio koncepto reikšmės praktikoje. O būtent Lietuvos praktikoje ir teisėje persipina dvi dažniausiai vartojamos sąvokos – kultūros vertybės „atkūrimas“ (arba „įvaizdžio atkūrimas“) ir „atstatymas“, kurių prasmės skirtinguose – teorijos ir jos pritaikymo - lygmenyse toli gražu nėra sinonimiškos. Todėl, siekiant aiškumo, būtina išskleisti šių sąvokų reikšmių skirtumus. Aiškiausiai šių konceptų prasmės atsiskleidžia nagrinėjant atskirus atstatymo pavyzdžius.

---

¹⁸² Apie Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programą - Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros portalas // <http://www.vsaa.lt/getas.htm> [Žr. 2006 03 30]

5.1 Trakų salos pilis: restauravimo ir/ar atstatymo šedevras?

Trakų salos pilies atstatymas sovietmečiu buvo vienas žymiausių ir tuo metu geriausiai vertinamų atstatymo, restauravimo ir konservavimo darbų pavyzdžių. 1969 m. TSRS Trakų salos pilies restauravimas pažymėtas paskatinamąja premija. 1964 m. Londone vykusioje TSRS architektūros paminklų ir jų apsaugos parodoje pilies restauravimo bei atstatymo darbai taip pat gerai įvertinti. Šiandieninis vertinimas, griežtai laikantis modernios paveldosaugos nubrėžtų gairių, o jų atstatant pilį nebuvo paisoma (beje, tai pripažino ir patys restauratoriai), būtų kiek kitoks.

Salos pilis, kartu su pusiasalio pilimi XIV-XV amžiuje buvo stipriu strateginiu tašku kryžiuočių agresijai į Lietuvą atremti. Nykti pilis pradėjo XVII a. viduryje, po 1655 m. rusų invazijos. Jau XVIII a. pabaigoje salos pilies būklė buvo prasta. Ir nors to meto Europoje, o kartu ir Lietuvoje, pradėjo didėti susidomėjimas istoriniais pastatais ar jų griuvėsiais, praktika rodo, jog požiūris į Trakų (ir pusiasalio) salos pilį kaip į nemokamą statybos medžiagų objektą vis dar vyravo. Šis požiūris, taikomas praktikoje, lydi iki pat XX a. pradžios, nors per visą XIX a. salos griuvėsių keliama praeities nostalgija ar romantiški jausmai traukė senaisiais pastatais besidominčius menininkus, tapiusius šią pilį ar rašiusius apie ją eiles. Menininkų susidomėjimas neapsiribojo vien menu. Kai kurie jų kėlė mintį, kad senovės paminklą reiktų saugoti. Tačiau XIX a. ir XX a. pradžios bandymai konservuoti salos pilies griuvėsius nebuvo įgyvendinti. Pirmieji rimti, nykimą stabdantys konservavimo darbai atlikti lenkų restauratorių 1929-1939 m.¹⁸³

28. pav. Centriniai Trakų salos rūmai tarpukariu. Restauruoti ir atstatyti 1955-1962 metais.

Sovietmečiu Trakų salos pilį nuspręsta ne tik konservuoti, restauruoti, bet ir atstatyti. Šį sprendimą lėmė objekto „pajėgumas“ demonstruoti valdžios rūpestį paminklais, atsižvelgiant į masinėje sąmonėje stiprų, dar Maironio išpopuliarintą pilies vaizdinį - apleistos, nykstančios ir menančios didingą praeitį.¹⁸⁴ Kita vertus, pilies tvarkymo darbai buvo grindžiami ir net teisinami¹⁸⁵ būsimu prikelti senovės paminklo panaudojimu „kovoje prieš

¹⁸³ Baliulis, A., Mikulionis, S., Miškinis, A. Trakų miestas ir pilys. V., 1999, p. 190-202, 216

¹⁸⁴ Čepaitienė, R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje, V., 2005, p. 197

fašizma“, kadangi senovėje pilis buvo svarbus objektas atremti kryžiuočiams, besikėsiniams į lietuvių ir rusų žemes. Pilis pristatoma kaip lietuvių bei rusų bendros kovos su „vokiečių šunimis riteriais“ simbolis.¹⁸⁶ Didelę reikšmę pilies restauravimo ir atstatymo darbams turėjo unikali šios vietovės gamtos ir architektūros sintezė, puikiai tinkanti turizmui.¹⁸⁷

29. pav. Trakų salos pilies rekonstrukcijos piešinys, „parengtas norint schematiškai pažymėti tik bendrą orientaciją, reikalingą žinomiems pilies ansamblio elementams atžymėti ir diskutuotinoms problemoms iškelti“.¹⁸⁸ (Parengta architekto Br. Krūminio, 1955-62 m. vadovavusio centrinių salos pilies rūmų restauravimui ir atstatymui.) Sudarant centrinių rūmų pilną projektą, naudotasi buvusių LDK bei Rytprūsių kryžiuočių ordino

pilių analogijomis. Anot plano rengėjų, šios pilys su Trakų pilimi turi daug panašių bruožų konstruktyvinio bei meninio sprendimo požiūriu.¹⁸⁹

Pilies generaliniame restauracijos projekte, rengtame 1967-68¹⁹⁰ m. aiškiai įvardijami pilies darbų tikslai, pagrindžiantys sprendimą ją atstatyti:

- užtikrinti ilgalaikį paminklo egzistavimą;
- restauruotomis paminklo formomis perduoti žiūrovui kuo gausesnę ir kuo efektyvesnę informaciją apie praeities epochų visuomenės gyvenimo formas ir istorinius įvykius. Šiuo požiūriu pilnas pilies restauravimas yra vertingesnis už konservavimą ir dalinį restauravimą.

Projekte pripažįstama, jog antrojo tikslo įgyvendinimo atveju yra pažeidžiama Venecijos chartija: „Šis antrasis konservacijos – restauracijos tikslas jau peržengia Venecijos chartijos ribas,

¹⁸⁵ 1960 m. gruodį laikraštyje „Известия“ pasirodęs straipsnis „Время ли восстанавливать замки?“ kaltino lietuvius neatsakingu lešų švaistymu feodalinių pilių atstatymui, o už to slėpėsi ir kaltinimas nacionalizmo propaganda. Žr. Коновалов, Н. Пономаренко, Ю. Время ли восстанавливать замки? // Известия, 12 20 1960. N. 300 (13536, с. 4

¹⁸⁶ Sniečkus, A. 1961 m. sausio 4 d. Raštas N. Chruščiovui („Товарищу Хрущеву Никите Сергеевичу“) – LYA, f. 16895, ap. 329, b. 1, p. 3-4

¹⁸⁷ Čepaitienė, R. Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje, V., 2005, p. 198

¹⁸⁸ Trakų salos pilyje rūmų pilnutinio atstatymo preliminarinis projektas. 1956 m. – KPDA, F. 5, Ap. 2, B. 41

¹⁸⁹ Ten pat, p. 14-15

¹⁹⁰ Generalinio projekto rengimu susirūpinta tik 1967m. Darbai Trakų pilyje prasidėjo gana skubiai, stambiu mastu ir nesudarius generalinio projekto. Trakų salos pilies rūmų projektas buvo paretas analogijomis, išvadomis gautomis gynybinės architektūros studijavimo metu. - Trakų pilies generalinis restauracijos projektas. 1967-1968 m. – KPDA, F. 5, Ap. 2, B. 516, p. 4

tačiau jis yra pagrindinis nenuneigiamas tikslas ir to reikia siekti ne tik šioje pilyje, bet ir visuose paminkluose. Kitas klausimas, kokiais metodais tai paisiekama ir ar mes pajėgūs šiandien tai įgyvendinti?¹⁹¹

Atstatymo būtinybė generaliniame restauravimo projekte aiškinama „išsibraunant“ net į visuomenės sąmonės sferą: „Visuomenės protinės veiklos sferai pilnai pakanka išsaugoti ir konservuoti esamus griuvėsius, tačiau visuomenės sąmonės interesams naudinga turėti pilną restauruotą pilį. Sąmonės sfera, mūsų nuomone, svarbesnė.“¹⁹²

Trakų salos pilies restauravimo darbai vyko dviem etapais: 1955-62 m., kai buvo atstatyti centriniai rūmai ir 1968-1977 m., sudarius bendrą pilies darbų programą (t.y., generalinį restauravimo projektą). Pastebėtina, kad pirmajame etape pripažįstamas grafinės bei rašytinės medžiagos pilies atstatymui trūkumas, bet, nepaisant to, pilies labui darbus nuspręsta atlikti kuo greičiau: „Restauracijos darbus palengvintų senosios grafinės bei rašytinės medžiagos <...> suradimas, bet kažin ar yra vilties greitai laiku jos surasti ir ar dėl to apsimoka atidėti keliems metams Trakų salos pilies centrinių rūmų atstatymą. Uždengus pilies sienas kapitaliniu stogu ir įkūrus čia muziejų ji nebūtų ardoma <...>. Ateityje, sužinojus tiesą apie pilies parapetus, stogus ir šaudymo angas, padarytas klaidas kainuotų nebrangiai pataisyti.“¹⁹³ Rengiant generalinį restauravimo projektą, viena didžiausių keliamų problemų vėl buvo tyrimų bei medžiagos trūkumas tiksliam pilies atstatymui. Siūloma atlikti papildomą archyvinės medžiagos paiešką bei griuvėsių tyrimus. Tačiau ir šiame etape tenka pripažinti, kad „ne mažiau kaip $\frac{3}{4}$ generalinėje programoje siūlomų restauracijos darbų būtų pagrįsta tik mokslinėmis hipotezėmis¹⁹⁴ <...>, o analogijos turės suvaidinti kone lemiamą reikšmę sunykusios pilies restauravime.“¹⁹⁵

Akivaizdu, kad pilies restauravimo ir atstatymo darbai nėra atskiriami, bet eina išvien ir persipina. Nėra aiškios ribos tarp objekto atstatymo ir restauravimo. Tokia pozicija matoma ir sovietmečiu priimtuose nuostatuose bei įstatymuose. Ten atstatymas priskiriamas prie paminklų restauravimo, konservavimo, remonto ir pan. darbų. Pastebėtina, kad 2 skyriuje aptartose ir analizuotose restauravimo teorijose atstatymo darbai neturi nieko bendro su restauravimu.

Ryškus atstatytosios Trakų salos pilies dualizmas: oficialiai skelbiama, kad prikeltos pilies svarbiausia funkcija, leidžianti peržengti visas paveldosaugos chartijų ribas – kova su nacionalizmu, fašistais, o tai pat restauravimo pagalba perduodamos praėjusių kartų gyvenimo ypatybės, turint minty, kad atstatyta pilis bus ne paprastas, o reprezentacinis respublikos istorinis muziejus (ir kaip

¹⁹¹ Trakų pilies generalinis restauracijos projektas. 1967-1968 m. – KPDA, F. 5, Ap. 2, B. 516, p. 26

¹⁹² Ten pat, p. 26

¹⁹³ Trakų salos pilyje rūmų pilnutinio atstatymo preliminarinis projektas, 1956 m. – KPDA, F. 5, Ap. 2, B. 41, p. 15

¹⁹⁴ Trakų pilies generalinis restauracijos projektas. 1967-1968 m. – KPDA, F. 5, Ap. 2, B. 516, p. 25

¹⁹⁵ Ten pat, p. 12

istorinė ekspozicija, ir kaip pati pilis savaimė)¹⁹⁶ ir „auklės Lietuvos žmones tautų draugystės ir tarybinio patriotizmo dvasia.“¹⁹⁷ Kita vertus akivaizdus „nematomas“ veiksnys – minėtas Trakų salos pilies populiarumas visuomenėje, o kartu ir priminimas apie egzistavusį valstybingumą.

5.2 Valstybingumo simbolių atkūrimas: Nepriklausomybės paminklų ir Valdovų rūmų atstatymas

Atgimstančiai Lietuvai kilo poreikis iš naujo suvokti save kaip tautą. Paprastai nacijos tapatybė at/kuriama žadinant istorinę atmintį, ieškant praeityje tautos herojų ar reikšmingų įvykių, juos įkūnijant paminkluose, pastatuose ar kitais būdais padarant „apčiuopiamus“.

Lietuva atsigręžė į tarpukario (ir vėlesnius) laikus bei tuo metu sukurtus tautos simbolius, dažnai iš naujo juos įkūnijant paminkluose. Daugybė tarpukariu statytų paminklų Nepriklausomybei, kunigaikščiams, visuomenės veikėjams, o taip pat ir religinių objektų, nugriautų sovietmečiu, vėl buvo atstatomi visoje Lietuvoje. Tokiu būdu bandyta ne tik atkurti simbolius, būtinus tautos vienybei palaikyti, bet ir „atitaisyti istoriją“, susigrąžinti tai, ką okupantai atėmė. Šių paminklų atgaivinimas reiškė ir valstybės bei bažnyčios prisikėlimą. Ryškiausias tokio prisikėlimo „įpaminklinimo“ pavyzdys - Prisikėlimo bažnyčios, dar vadinamos „Paminkline Prisikėlimo bažnyčia“,¹⁹⁸ Kaune užbaigimas. Vienas žymesnių pirmosios Nepriklausomybės paminklų atstatymų – Kauno karo muziejaus sodelio istorinis memorialinis ansamblis, tarpukariu tapęs kone tautos panteonu.

Paminklų atstatymas dažniausiai rėmėsi vaizdine medžiaga, tačiau išorės tikslumas nebuvo tiek svarbus, kiek memorialinė paminklo prasmė.¹⁹⁹ Vis dėlto daugybės pirmosios Nepriklausomybės paminklų ir jų simbolikos, kurtos romantizmo dvasioje, atstatymas nepermaštant istorijos dabartiniame kontekste, dvelkia „senumu“ ir, greičiausiai, negali būti veiksminga priemone, kuriant vieningą tautą. „Užkonservuota“ praeitis praranda gyvybingumą ir aktualumą šiandienai.

Su atgimimu radosi ir Vilniaus Žemutinė pilies Valdovų rūmų atstatymo idėja. Rūmų atstatymas yra įtraukats į Lietuvos vardo tūkstantmečio paminėjimo programos projektą. Vienas ryškiausių atstatymo argumentų – šio nebeegzistuojančio (išlikusio tik pamatų pavidalu) pastato

¹⁹⁶ Trakų salos pilies LDK rūmų pitaikymas pilies ekspozicijai, 1959 m. – KPD, F 5, Ap. 2, B. 82, p. 1-2

¹⁹⁷ A. Sniečkus. 1961 m. sausio 4 d. Raštas N. Chruščiovui („Товарищу Хрущеву Никите Сергеевичу“) – LVA, f. 16895, ap. 329, b. 1, p. 5

¹⁹⁷ Glemža R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, V., 2002, p. 226

¹⁹⁸ Simanaitis, Edmundas. Prisikėlimo paminklų aura // XXI amžius, Nr. 40 (1144), 2006, p. 3

kaip valstybingumo simbolio svarba. Šalia to, Valdovų rūmų nugriovimas XIX amžiaus pradžioje suvokiamas kaip okupantų, carinės Rusijos vykdytas griovimas, sunaikinant valstybei svarbų simbolį.

Pastebėtina, kad tarpukario paminklų ir juose įkūnytų simbolių atstatymas buvo palyginti nesenos praeities susigrąžinimas dar gyvuojančios tautos istorinėje atmintyje. Tuo tarpu didžiųjų kunigaikščių rūmų atstatymo aktualizavimas gali pasirodyti kiek dirbtinai formuojamas, turint minty nemažą laiko tarpą nuo jų nugriovimo bei savarankiško funkcionavimo.

Kalbant apie Valdovų rūmų (toliau – VR) atstatymą kyla painiava sąvokų vartojime. Tiek įstatymuose, tiek kituose šio meto teoriniuose tekstuose apie kultūros vertybių atstatymą dažnai vartojamas „atkūrimo“ terminas. Ar čia „atkūrimas“ reiškia „atstatymą“, t.y. tikslų nebeegzistuojančios struktūros atstatymą (angliškas atitikmuo – „reconstruction“)? Lietuvos paveldosaugoje (būtent, Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatyme bei jo pakeitimo įstatyme. Toliau - NKVA) įsigalėjusi „atkūrimo“ sąvoka. Čia ji reiškia tikslų, paremtą dokumentacija atstatymą. Tačiau neaiškumai kyla konkrečiais atvejais, netiksliai vartojant sąvokas ir jų griežtai neapsibrėžiant – pavyzdžiui, Valdovų rūmų atkūrimo atveju, atkūrimas nereiškia tikslaus atstatymo.

„Atkūrimo“ sąvokos vartojimas ir perkėlimas į „atstatymo“ prasmę pradėtas kartu su diskusijomis dėl Žemutinės pilies rūmų atstatymo. Svarstymuose dėl VR „varžosi“ visa eilė konceptų: „atstatymo“, „atkūrimo“, „rekonstrukcijos“, „istorinio įvaizdžio atkūrimo“, „pastatymo“. Neretai šie terminai vartojami sinonimiškai, nesuteikiant jiems griežtai apibrėžtos prasmės. Nepaisant šios painiavos, VR byloje galima atsekti tam tikrą tendenciją. Įsitikinusieji, jog disponuojama pakankamai informacijos apie VR, teigė apie atstatymą kaip kompaktiškos formos sugrąžinimą objekto griuvėsiams. Atstatymo sąvoką keitė atkūrimo konceptas, kuris apibrėžiamas kaip nebeegzistuojančios struktūros tikslus atkūrimas.²⁰⁰ J.R Glemža kalba apie „istorinio įvaizdžio atkūrimą“, kai atstatymui duomenų nepakanka. Paaiškėjęs, kad VR tiksliam atstatymui duomenų trūksta siūloma istorinio įvaizdžio atkūrimo idėja.

Kaip aiškinamas „istorinis įvaizdis“ ir jo atkūrimas? Nei tarptautinėje, nei Lietuvos paveldosaugos teisėje šis terminas nevartojamas. Anot J.R. Glemžos, „*nesant pakankamai istorinių ir ikonografinių duomenų, o turint tik nepatikimus duomenis galima sąlygiškai atkurti ir parodyti tik buvusio objekto funkcijas arba sąlygiškai pažymėti tą vietą ar objektą, naudojant tik šiuolaikines architektūros priemones.*“²⁰¹ Taigi, reiktų suprasti, jog istorinio įvaizdžio atkūrimas – tai pastato atstatymas pagal turimus nepatikimus duomenis, galbūt pritaikant analogų metodą ar interpretaciją

²⁰⁰ VU darbo grupės tyrimas: LDK Valdovų Rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės, Vilnius, 2002, p. 5

²⁰¹ Glemža, R.J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, V., 2002, p. 138

ir būtinai parodant to objekto kadaise egzistavusią funkciją, kadangi, šiuo atveju, atkuriant objekto įvaizdį, buvusi pastato funkcija yra vienintelis tokio atkūrimo pateisinimas. J.R. Glemžos siūlomas sąlygiškas, su išlygomis atstatymas atveria kelią interpretacijoms: „jeigu nėra reikiamų istorinių ir ikonografinių duomenų sėkmingai gali būti naudojamas „interpretacijos“ metodas.“²⁰² Tokiu būdu nebėra svarbus rūmų išorės ir interjerų autentiškas vaizdas, bet svarbiausia buvusios funkcijos atkūrimas.

Atsižvelgiant į VR autentišką funkciją (kunigaikščių rezidencija), buvo nagrinėta galimybė rūmuose įkurdinti prezidentūrą. Tačiau ši paskirtis reikalautų ir specifinių sąlygų – ypatingos apsaugos, lankytojai negalėtų laisvai įeiti į kai kurias patalpas. Problema dar ir tame, kad išskirtinis dėmesys valstybės reprezentacijai ir neišvengiamas lankytojų srauto ribojimas vienoje pastato dalių dar labiau didintų atotrūkį tarp politinio elito ir sociumo, keldamas pastarojo pasipiktinimą ir anaipol neprisidėtų prie pilietinės visuomenės ugdymo. Todėl rūmų kaip prezidentūros funkcija buvo atmesta.²⁰³

30 pav. Valdovų rūmų šiaurinė pusė. Šalia dar tebestovintis XIX a. statytas pirklio namas bus nugriautas VR darbų eigoje. Šis pastatas vertingas ne vien kaip XIX a. architektūros statinys, bet ir kaip savo konstrukcijose išsaugojęs dalį rūmų mūro, grindų, grindinių, rūsio ir pirmo aukšto fragmentus. Pastatas mūrytas iš nugriautų rūmų plytų. Numačius atkurti VR, pastatas neįrašytas į kultūros vertybių registrą.

31 pav. Klasicistinės katedros ir renesansinių Valdovų rūmų kompleksas. Toks derinys tuo pačiu metu nėra egzistavęs – L. Gucevičius suprojektavo klasicistinę katedrą, kai rūmai jau buvo apgriauti. Todėl atstatymo skeptikai šio derinio atkūrimą vertina kaip istorinę klastotę. Beje, ir pats rūmų kaip istorinio vaizdo atkūrimas, atveriantis kelią interpretacijoms, nėra autentiškas.

Diskusijos dėl VR atkūrimo rodo, jog tai yra aktualizuojama praeitis. VU grupės pasisakymuose ši praeitis turėtų būti integruota į dabarties gyvenseną ir vertinama iš šiandienos perspektyvų, „neišaldant“ atkurto pastato praeityje. Svarbu suvokti atkuriamus VR ne vien siaurai –

²⁰² Ten pat, p. 139-140

²⁰³ Valdovų rūmai – istorinės kultūros centras ar tradicinis muziejus?//Kultūros barai, 2001, Nr. 11, p. 26

kaip politinės, mokslinės ar estetiškos kultūros dalį, bet plačiau – kaip istorinės kultūros dalį. Žvelgiant iš istorinės kultūros teorijos perspektyvos VR atkūrimas turėtų būti vertinamas kaip praeities paieškų dabartyje rezultatas.²⁰⁴ Aiškiausiai VR aktualizavimo problemas matome būsimose jų funkcijose, išsakytose vyriausybės priimtoje VR atkūrimo ir paskirties koncepcijoje ir pagal ją parengtuose Lietuvos dailės muziejaus Metmenyse. Taip pat svarbios VU darbo grupės idėjos, plėtojančios VR atkūrimo ir paskirties koncepciją.

VR atkūrimo ir paskirties koncepcijoje numatomas polifunkcinis atkurtų rūmų naudojimas, atsižvelgiant į tai, kad statinys bus skirtas naudotis dabarties ir ateities žmonėms.²⁰⁵ Koncepcija numato dvi pagrindines atkurtų VR naudojimo kryptis: reprezentuoti valstybę, čia „*priimant išymius svečius iš kitų šalių, minint svarbias valstybės datas, įteikiant garbingiausius valstybės apdovanojimus*“ (II. 6) bei istorinio kultūros centro funkcija, kur „*bus siekiama pristatyti šiuolaikinei visuomenei senosios Lietuvos valstybės kultūros vertybes.*“ (III.9) Nėra lengva suderinti visų suinteresuotų grupių, t.y. valstybės politikų (reprezentacinė zona) ir visuomenės (istorinis, kultūros centras), interesus. Ypač svarbu atkreipti dėmesį į didelį šiuolaikinio sociumo atotrūkį bei pasipiktinimą politiniu elitu.

VR atkūrimo ir pritaikymo koncepcijos pagrindu sudaryti Lietuvos dailės muziejaus VR interjerų atkūrimo ir ekspozicijų įrengimo metmenys (toliau - Metmenys) bando detaliau nustatyti ir apibrėžti būsimas rūmų funkcijas. Valstybės reprezentacinė zona ir istorinio kultūros centro zona turėtų būti integruota kartu su muziejine ekspozicijų zona. Metmenyse ryški tradicinio muziejaus idėja, pabrėžianti elitinės kultūros laimėjimus bei kurianti „baimingos pagarbos“ efektą.²⁰⁶ VU darbo grupės manymu, įvardijus rūmus kaip istorinės kultūros centrą, ne pats paveldo pristatymas savaime yra vertingas, o jo poveikis žmonių sąmonei. Tokiu būdu muziejus orientuojasi ne tiek į objektus, kiek į subjektus, t.y. adresatą. Tinkamai panaudojus VR kaip istorinio ir kultūros centro idėją būtų užkirstas pavojus „sustingdyti“ pastatą, skiriant jį vien elitinėms politikų ar specialistų reikmėms.²⁰⁷ Nėra aišku, ar LDM parengti Metmenys Vyriausybės patvirtintą LDK VR atkūrimo ir paskirties koncepciją traktuoja vien kaip interjerų ir ekspozicijų programą. Čia nematyti pastangų, nutolinančių istorinio kultūrinio centro idėją nuo tradicinio muziejaus. Anot VU grupės, Metmenų programa yra paremta VR kaip paminklo LDK valdovams, jų elitinei kultūrai samprata.²⁰⁸ Kyla įtarimas, kad atkurtieji VR bus „nepasiekiamos“ valdžios ir galios simbolis, didins valstybės bei visuomenės susipriešinimą.

---

²⁰⁴ Ten pat, p. 25-26

²⁰⁵ LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija, 2001, spalio 17

²⁰⁶ Valdovų rūmai – istorinės kultūros centras ar tradicinis muziejus? // Kultūros barai, 2001, Nr. 11, p. 25

²⁰⁷ Ten pat, p. 28-30

²⁰⁸ Ten pat, p. 25

5. 3 Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atstatymo disonansai

Atsikūrusi laisva Lietuva susidūrė ne vien su visos tautos naujos tapatybės kūrimo (ar atkūrimo) sunkumais, naujų simbolių paieška ar senųjų, okupantų sunaikintų, susigrąžinimu. Atkūrus Nepriklausomybę, ypač susirūpinta senojo Vilniaus veidu ir jo naująja tapatybe. Konstruojant naują miesto įvaizdį atskleidžiama viena ryškiausių Vilniaus tapatybių – jo sudėtinga kultūrų amalgama, egzistavusi taip pat visoje istorinėje Lietuvoje. Šis subtilus kalbų, tradicijų, elgsenos stilių konglomeratas beveik neturi analogijų Vakarų Europoje.²⁰⁹ Vilnius visada buvo daugiakultūrinis miestas - tolerancijos pavyzdys, miestas, kuriame svarbus dialogas. Tomas Venclova prilygina Vilniaus kuriamą jausmą Romos ir Jeruzalės dvasiai: „*Romos dvasią Vilniuje papildė orientalinė: mieste visada buvo gausu stačiatikių cerkvių, sinagogų, net mečečių [...] jis tapo savitiška Jeruzale, kultūrinių pasiekimų ir istorinių aspiracijų šerdimi ir lietuviams, ir kitoms čionykštėms tautoms.*“²¹⁰

Viena svarbiausių Vilniaus veido formuotojų – žydų bendruomenė, kurios sunaikinimas Antrojo pasaulinio karo metais buvo didelė netektis miestui ir jo savitumui. Kartu su bendruomene dingo ir jos formuotas miesto peizažas – žydų gatvėse knibždantys skurdžiai, elgetos, juokdariai, senamiesčio kiemų virtinės, gatvių labirintai, krūmuose ir gėlėse paskendę klibantys laiptai, vedantys į vargas miesto buveines.²¹¹ Sovietmečiu svarbiausi žydų gyvenimą menantys pastatai, karo apgriauti, bet dar tebestovintys griuvėsių pavidalu – Didžioji sinagoga, Strašūno biblioteka, o taip pat kai kurie žydų gyvenamieji kvartalai su siauromis gatvelėmis ir joms būdingomis arkomis – buvo galutinai nugriauti, paliekant tuščias erdves. Šios tuščios erdvės kuria „akytumą“ mieste, keistas, netikėtai atsiveriančias erdves, supamas siaurų senamiesčio gatvelių.

Antrojo pasaulinio karo metu ir galiausiai sovietmečiu pažeista tautų ir konfesijų susikalbėjimo erdvė dabar yra viena didžiausių kliūčių kuriant daugiakultūrinio Vilniaus miesto tapatybę. Šiandien, grąžinant senojo miesto veidą (tuo pačiu, manoma, ir dvasią) vėl tampa svarbus „įkūnijimo“ veiksmas, t.y. prarastų pastatų ir jų kuriamų erdvių atstatymas. Tikima, kad materijoje įkūnyta idėja bus daug tikresnė ir akivaizdesnė. Ryškiausias pavyzdys – ketinimas atstatyti dalį sunaikinto žydiškojo Vilniaus.

Lietuvos Respublikos Seimas, atsižvelgdamas į ypatingą Lietuvos sostinės Vilniaus svarbą pasaulio žydų bendruomenės istorijoje bei pabrėždamas Lietuvos visuomenės ir valstybės siekį išsaugoti ir įamžinti Lietuvoje šimtmečiais kurtą žydų kultūros paveldą, 2000 m. rugsėjo 19 d. patvirtino nutarimą „Dėl Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo“. 2002 m. Vyriausybės nutarimu patvirtinta „Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa.“

²⁰⁹ Miłosz, Czesław. Atmintis ir malonė // Tomas Venclova. Tekstai apie tekstus, Chicago, 1985, p. 146

²¹⁰ Venclova, Tomas, Vilnius: City Guide, Vilnius, 2003, p. 9

²¹¹ Lietuvos žydai 1918-1940. Prarasto pasaulio aidas //sud. Yves Plasseraud ir Henry Mirczeles, 2000, p. 77-80

Šių fragmentų atkūrimas yra Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros (toliau – VSAA) vykdomos programos „Dingęs Vilnius“²¹² dalis. Ja siekiama „pažymėti arba atkurti (t.y. atstatyti, remiantis tyrimais ir dokumentacija) miesto istorijai reikšmingiausias statinius, išsaugoti išlikusių jų autentiškumo fragmentus ir pritaikyti juos visuomenės poreikiams; atkurti prarastas architektūriniam ir urbanistiniam charakteriui svarbiausias struktūrines dalis, skatinant gyventojų bendruomenės istorinę savimonę bei kultūrinį turizmą.“²¹³ Sveikintinos VSAA priemonės, įgyvendinant atstatymo programą: specialių stendų, paaiškinančių tyrimų ir programos ilgalaikius tikslus, radinius ir kt., konferencijų, seminarų, skirtų žydų paveldui, klesėjusiai kultūrai ir tradicijoms, rengimas.

Geto fragmentų atstatymui pasirinkti šie Vilniaus senamiesčio karo metu apnaikinti ir sovietmečiu nugriauti kvartalai:

- Vyriausiosios žydų sinagogos, Mokyklos kiemo ir bibliotekos bei Vilniaus Gaono Elijahu namų vieta (32 kvartale), taip pat nugriautieji fragmentai tarp Vokiečių ir Stiklių gatvių su Ramaileso skersgatviu (pasažu) ir būdingomis Antokolskio gatvės arkomis (33 ir 34 kvartalai).

- Antrojo pasaulinio karo metu nukentėjusių ir tarybiniais laikais nugriautų pastatų vietos tarp Rūdininkų, Dysnos ir Ašmenos gatvių (55 ir 60 kvartaluose).

- Karo metais stipriai nukentėjęs, o pokariu nugriautas kvartalas tarp Šv. Jono, Gaono ir Švarco gatvių. (37 kvartalas).²¹⁴

Ulica Jatkowa, ok. 1925 r.

32 pav. Skersgatvis tarp Mėsinių ir Žydų gatvės su būdinga šiam kvartalui arka, 1925 m. Karo metu pastatai apnaikinti, o po karo nugriauti, panaikinant ir skersgatvį, kartu su gretimų gatvių pastatais bei visa šalia sinagogos susiformavusia gatvelių struktūra.

Šiuo metu jau yra atstatytas pastatas Ašmenos, Dysnos ir Mėsinių gatvių sankirtoje. Kitų pasirinktų fragmentų atstatymams kol kas trūksta lėšų.²¹⁵

²¹² Ši programa apima ir „Dailių amatų, etnografinių verslų ir mugių programą.“

²¹³ „Dingęs Vilnius“. Programa. // Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros portalas: http://www.vsaa.lt/dinges_vilnius.htm, [žr. 2006 03 30]

²¹⁴ Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa, 2002 09 25, nutarimas NR. 1496, V.11, 4.1, 4.2, 4.3

²¹⁵ Vyriausybės nutarime teigiama, kad programa gali būti finansuojama Vilniaus miesto savivaldybės, LR ir užsienio valstybių juridinių ir fizinių asmenų, Lietuvos žydų kultūros palikimo ir paramos fondo lėšomis // Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa, 2002 09 25, nutarimas NR. 1496, V.11

33 pav. Naujai ir neleistinai, greičiausiai estetiniais sumetimais pastatyta bei išmontuojama arka Stiklių gatvėje 2005 m. žiemą. Panašios arkos, atliekančios palaikomąją, sutvirtinamąją namų funkciją buvo ypač būdingos gatvėms šalia Didžiosios sinagogos. Jų vietoje sovietmečiu suformuotas skveras. Keliose Vilniaus senamiesčio vietose yra likusių senųjų gatvelių arkų.

„Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo“ programoje kyla ne vienas disonansas. Visų pirma – geto sąvokos figūravimas programoje. Antra – atstatytų pastatų funkcija ir jos pajėgumas „priminti, įamžinti šimtmečiais kurtą žydų paveldą“ bei svarbiausios identifikavimosi su atstatomais fragmentais grupės – Vilniaus žydų bendruomenės – dalyvavimas programos kūrimo.

Neaišku, kodėl pasirinkta „geto“ sąvoka. Skirtingai nei kitose Europos šalyse, Vilniaus getas buvo įkurtas tik 1941 m. nacistinės Vokietijos okupacijos laikotarpiu ir žydų atmintyje išlikęs kaip žmogiškojo orumo žeminimo ir teisių pažeidimo vieta. Todėl geto atstatymas visų pirma suprantamas kaip nacių įkurto geto atstatymas, nors programoje getas ir vadinamas istoriniu. Į nacių sudarytą getą įėjo ne tik istorinis žydų²¹⁶, bet ir keletas gretimų kvartalų, kur gyvenę katalikai, o žydai pradėję kurtis ne anksčiau kaip XVIII a.

Programoje numatoma atstatomų objektų funkcija neįtikina „Lietuvos Jeruzalės“ kaip žydų kultūrinio ir religinio centro atkūrimo galimybe²¹⁷. Čia nurodoma, kad atstatyti objektai skirstomi į dvi grupes: „objektus, respektuojančius žydų kultūrą ir skirtus žydų visuomenės poreikiams tenkinti, ir objektus, skirtus investuotojų komerciniams tikslams.“²¹⁸ Pabrėžiama, kad atkuriant gyvenamosios ir komercinės aplinkos fragmentus, įrengiant krautuves, įvairių paslaugų įstaigas ir dirbtuves, viešbučius ir miestiečių gyvenamuosius butus siekiama „atkurti kultūrinio ir dvasinio Vilniaus žydų centro visumą, suteikiant jam memorialinį pobūdį.“²¹⁹ Diskusijos spaudoje kelia dar didesnes abejones ketinimais atgaivinti „Vilniaus Jeruzalę.“ Iš vienos pusės yra pasisakoma, jog

²¹⁶ Istoriniu laikomas trijų gatvių žydų gyvenamas kvartalas – Žydų, Mėsinių, Šv. Mikalojaus.

²¹⁷ Šis uždavinys numatytas programoje, žr. Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa, 2002 09 25, nutarimas NR. 1496, II. 7.4

²¹⁸ Ten pat, str. I, 4.3

²¹⁹ Ten pat, I.4.2

„svarbu atkurti ne tik išorinį vaizdą, bet ir namų dvasią <...> Pasitelkus žydų žinias ir Lietuvos architektų entuziazmą, bus galima atgaivinti Lietuvos Jeruzalę.“ Iš kitos pusės ypač pabrėžiamas komercinis būsimųjų fragmentų vaidmuo – „renovuoti ar net atstatyti pastatai būtų verta dėmesio investicija, jeigu atsiras investuotojų. Tai domintų ir užsienio turistus<...>. Gerokai laimėtų ir sostinės, ir valstybės biudžetas.“²²⁰

34 pav. Ašmenos ir Dysnos gatvių kampas prieš Antroji pasaulinį karą.

35 pav. Ašmenos ir Dysnos gatvių kampas 1996 m. Kairėje pusėje apgriuves pastatas po karo nugriautas, o jo vietoj 1976-1980 m. pastatytas naujas. Dešinėje pusėje, nugriovus karo apnaikintą pastatą, palikta tuščia erdvė.

36 pav. Ašmenos ir Dysnos gatvių kampas. 2006 m. erdvė, atsiradusi sovietmečiu, buvo užpildyta atstatant po karo nugriauto pastato išorinį vaizdą (remtasi išlikusiomis nuotraukomis).

Karo apgriautų ir sovietmečiu nugriautų pastatų atstatymo tikslai šiandieniniame Vilniuje prieštarauja atstatytų objektų būsimai funkcijai. Nėra aišku, kaip atstatytieji pastatai ir jų kuriamos erdvės galės priminti prieškarinio žydų gyvenimą, kai dalis jų (neaišku kuri) skiriama komerciniams tikslams, o kita - „žydų poreikiams tenkinti.“ Šiuo metu viename jau atstatytame pastate (Ašmenos, Dysnos ir Mėsinių gatvių sankirtoje) bus įrengtos gyvenamosios, administracinės, prekybos paslaugų patalpos. Pagal „Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programą“ yra numatyta papildoma sąlyga

²²⁰ Svirbutavičiūtė, Aldona. Žydiškojo Vilniaus vizijų taikinyje – vaikų darželis // Lietuvos žinios, 2002 06 05, Nr. 128, p.5

investuotojui: jis įsipareigoja atkurtame kvartale perduoti neatlygintinai Vilniaus miesto savivaldybės nuosavybėn ne mažiau kaip 150 kvadratiųjų metrų ploto patalpas pirmame aukšte, turinčias atskirą įėjimą. Šios patalpos bus panaudotos visuomenės reikmėms - Vilniaus žydų kultūros paveldui atgaivinti.²²¹ Iškaboje (šalia pastato), nusakančioje būsimas atstatyto pastato funkcijas, žydų veiklai skirta funkcija neminama.

37 pav. Atstatytas pirmasis programos „Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimas“ pastatas Ašmenos, Dysnos ir Mėsinių gatvių sandūroje. 2006 m. (Vaizdas nuo Rūdininkų gatvės)

Spaudoje išreikšta prieštaringa žydų bendruomenės nuomonė atstatomų istorinio geto fragmentų klausimu. Bendruomenės pirmininko manymu, „*sumanymas atkurti senąjį žydų kvartalą kilo E. Zingeriui. Žydų bendruomenė laikėsi nuošalyje.*“²²²

Pabrėžiama, kad atstatomi fragmentai bus žydiški iš išorės ir komerciniai iš vidaus. Tai bus tiesiog „*teatro burafonija ir dekoracija*“ skirta pramoginiams-komerciniams tikslams. Žydų bendruomenės nuomone, „*senamiestyje reikia atstatyti ne fiktyvų „žydų getą“ – „žydišką iš išorės“ ir „komercinį iš vidaus“, o atkurti Vilniuje autentišką aukštą žydų jidiš kultūrą, nacionalinį gyvenimą, kurie bus žydiški ne tik „iš išorės“, bet ir „iš vidaus.*“²²³ Abejodamas dėl atstatomų fragmentų pasirinkimo ir būtinybės, Didžiosios sinagogos atstatymui žydų bendruomenės pirmininkas pritaria.²²⁴

Vienas svarbiausių reikalavimų atstatant – disponavimas pakankamu kiekiu medžiagos, reikalingos tiksliai atstatymui. Atstatymo programoje teigiama, kad išlikusi gausi „istoriografinė, ikonografinė“ medžiaga (str. I, 4.2), tačiau šis teiginys nėra pagrindžiamas ir neįtikina. Nutarime atstatymas apsiriboja tik išorės senojo vaizdo gražinimu. Interjerai, kiemai nėra svarbu – „*jie galės būti kuriami laisviau.*“²²⁵

Šalia išdėstyto, pastebėtinas dar vienas prieštaravimas. Sovietmečiu atsiradusios erdvės irgi yra tam tikra miesto atminties dalis. Per 50 metų šios erdvės tapo savita Vilniaus senamiesčio dalimi,

²²¹ Apie Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programą - Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros portalas // <http://www.vsaa.lt/getas.htm> [žr. 2006 03 30]

²²² Žydų getas? Kam ir kodėl? // Lietuvos Jeruzalė, 2004 04 22, p. 2

²²³ Ten pat, p. 1-3

²²⁴ Svirbutavičiūtė, Aldona. Žydiškojo Vilniaus vizijų taikinyje – vaikų darželis//Lietuvos žinios, 2002 06 05, Nr. 128, p.5

²²⁵ Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa, 2002 09 25, nutarimas NR. 1496, I, 4.3

dar vienu sluoksniu senoviniame rankraštyje. Todėl jų užpildymas, siekiant „atitaisyti istorinį teisingumą“ ar investuoti, gali būti vertinamas kaip savitų miesto bruožų naikinimas, vardan senųjų, bet neautentiškų, atstatymo.

Kaip paaiškėja, Nepriklausomoje Lietuvoje atstatant istorinius pastatus ypač svarbia tampa jų būsimos funkcijos idėja. Juolab, kad kai kuriais atvejais funkcijos autentiškumas (greičiausiai dalinis) yra vienintelis pateisinimas atstatyti nebeegzistuojantį pastatą, kadangi materijos autentiškumas (dėl nugriovimo) ir netgi vaizdo autentiškumas (dėl trūkstamos istorinės bei ikonografinės medžiagos) nėra įmanomas. Žinoma, neįmanoma su/atkurti autentišką funkciją, tačiau remiantis šiuolaikinėmis teorijomis (kultūros istorijos, muzieologijos ir kt.) galimas holistinis požiūris funkcijų kūrime, tenkinant ir šiuolaikinės visuomenės reikmes, ir iš dalies gyvai parodant egzistavusią atstatyto pastato ar kvartalo funkciją.

Atstatomo pastato tikslai neturėtų būti atsiejami nuo jų paskirties. Tiek Valdovų rūmų, tiek istorinio žydų geto fragmentų atstatymo programose išsikelti tikslai iš dalies disonuoja su atstatytų pastatų funkcija. Netikslus funkcijų apibrėžtumas neįtikina išsikeltų tikslų įgyvendinimo galimybe. VR atveju – valstybingumo ištakų ir Lietuvos savarankiškumo aktualizavimas kaip pagrindinis tikslas, sukuriant istorinį kultūros centrą bei valstybę reprezentuojančią zoną. Geto fragmentų atstatymo atveju – jidiš kultūros, „Vilniaus Jeruzalės“ susigrąžinimas kaip pagrindinis tikslas ir būsimų pastatų komercinė bei kultūrinė (skirta žydų poreikiams) funkcija.

Tokie prieštaravimai kelia abejones atstatomų pastatų poreikiu ir būtinybe visuomenei bei įtarimą šios būtinybės formavimo dirbtinumu.

Tarpukario paminklų Nepriklausomybei, svarbiems visuomenės veikėjams, didiesiems kunigaikščiams atstatymas, kopijuojant ir vaizdą, ir simbolinę prasmę, nepermažstant praeities šiuolaikiniame kontekste kelia abejonių jų veiksmingumu dabartinėje Lietuvoje.

Trakų salos pilies atstatymo atveju ryškios dvi pozicijos:

- oficiali valdžios, siekianti panaudoti pilį kovoje su „nacionalizmu ir fašistais“, restauravimo ir atstatymo pagalba parodanti praeities kartų gyvenimą ir „vokiečių riterių-šunų“ niekšišumą.

- nematoma pilies, kaip prarasto valstybingumo priminimo pozicija.

Sovietmečiu negalėjo būti diskusijų (ar realaus veiksmo) dėl pilies tikrosios funkcijos parodymo ir holistinio požiūrio, tenkinant įvairių suinteresuotų grupių interesus. Pilies muziejinė ekspozicija numatė tradiciniu būdu pristatyti Trakų miesto ir salos pilies istoriją. Vis dėl to nemaža dalis ekspozicijų (beje, ir šiuo metu) neturėjo nieko bendro su pilies ir jos miesto istorija. Tokiu būdu pagrindiniu muziejaus principu tampa ne aiški muziejaus idėja, bet eksponatų kiekybė.

IŠVADOS

1. Paveldo objektų atstatymas tarptautinėje teisės ir teorinėje literatūroje yra priešaringai vertinamas ir apibrėžiamas. Teisinėje literatūroje kalbama apie tikslų sunykusios ar sunaikintos struktūros atstatymą („reconstruction“) buvusiomis formomis. Tai gali būti tiek visiškai sunykusio, tiek dalinai sunykusio pastato atstatymas. Restauravimo teorijoje kalbama apie visišką bei dalies pastato tikslų visumos atstatymą (tai nepateisinama) ir dalies pastato visumos atstatymą, išsaugant likučius bei interpretuojant trūkstamas dalis (tai yra priimtina).

Lietuvoje sovietiniu laikotarpiu priimtuose įstatymuose bei nuostatuose atstatymo problema minima tik fragmentiškai. Atstatymas dažniausiai priskiriamas prie restauravimo, konservavimo, remonto darbų, taigi - nėra griežtai įvardijamas kaip specifinis paminklų „išsaugojimo“ veiksmas. 1949 m. SSRS pavyzdžiu patvirtinti paminklų apsaugos nuostatai, nusakantys tiek paminklų apsaugą, tiek nugriovimą greičiausiai nulėmė daugelio karo metu apgriautų istorinių pastatų galutinį nugriovimą, bet ne atstatymą.

Kalbant apie paveldo objektų atstatymą Lietuvos teisėje ir praktikoje, kyla painiavos sąvokų vartojime, persipinant ir skirtingoms jų prasmėms. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvoje pagal seną iš rusų kalbos atkeliavusią tradiciją re-konstrukcija reiškia ne at-statymą, t.y. susigražinimą, kaip kad Vakarų tradicijoje, bet per-dirbimą, kažko naujo, dar nebuvusio padarymą. Lietuvos paveldosaugos teisėje „atstatymo“ sąvokos atitikmeniu tampa „atkūrimo“ sąvoka, aiškinama kaip neišlikusios kultūros vertybės tikslus atstatymas, pagrįstas tyrimais bei dokumentine medžiaga. Pavyzdžiui, Valdovų rūmų atveju siūloma „istorinio įvaizdžio atkūrimo“ sąvoka, paaiškėjus, kad medžiagos tiksliai atstatymui nepakanka. Tuomet vieninteliu tokio atstatymo pateisinimu tampa autentiškos funkcijos atkūrimas ar parodymas. Tačiau Valdovų rūmų atveju išsikelti tikslai disonuoja su būsima pastato funkcija. Nėra aišku kaip bus aktualizuojamos Lietuvos valstybingumo ištakos, sukuriant istorinį kultūros centrą bei valstybę reprezentuojančią zoną.

2. Tarptautinėje paveldosaugos teisėje pastebėtina požiūrio į kultūros paveldo objektų atstatymą kaita. Venecijos chartijoje (1964) visi atstatymo darbai griežtai atmetami, tačiau išskirtiniais atvejais yra pateisinami 1982 metų Drezdeno deklaracijoje ir vėliau Krokuvos bei Rygos chartijose (2000), nurodant, jog tiksliai buvusio pastato replikai yra būtina atlikti atitinkamus tyrimus ir remtis pakankamu istorinės, ikonografinės medžiagos kiekiu. Tokiu būdu buvo atsižvelgta į kultūros paveldo objektų tapatybę formuojančią funkciją, jo svarbą nacionalinei (ar kt.) bendruomenei. Tarptautinėje paveldosaugos teisėje paveldo objektų atstatymą įteisinančiais dokumentais

pripažįstamas atstatymo veiksmo prieštaravimas paveldosaugos principams, tačiau pagal visus reikalavimus atstatytas kultūros paveldo objektas laikomas paveldosaugos srities dalimi.

3. Tuo tarpu restauravimo teorijoje, turėjusioje įtakos paveldosaugos dokumentų sudarymui, kultūros paveldo objektų atstatymas yra laikomas istorine bei menine klastote. Atstatymas yra griežtai atskiriamas nuo restauravimo. Turint minty nepakartojamą kūrybos procesą, medžiagos originalumą bei istorijos išpaustus pėdsakus meno kūrinuose ir istoriniuose pastatuose, negalima tikėtis, kad atstatytasis objektas bus tiek pat reikšmingas kaip ir originalas. Materiali pastato forma yra daugiau nei fizinis reiškiny - jis įkūnija nepakartojamą ir nuolat kintančią meno idėją. Teigiama, kad istorinių pastatų atstatymas gali turėti šioki toki pateisinimą, kai gauta „istorinė ir meninė klastotė“ tarnauja didaktiniais tikslais ar kaip priminimas. Vis dėlto atstatymas, kopijuojant nebeegzistuojančias formas, yra nusižengimas istorijai ir papiktinimas estetikai. Atstatymas pateisinamas tik vienu atveju – kai pažeistas objektas išsaugojo tam tikrą savo formos vieningumą, o atstatymo metu absorbuojami senojo kūrinio likučiai, tokiu būdu sukuriant naują vienybę senosios vietoje, nenustelbiant ir nepažeidžiant senosios detalių bei formų.

4. Modernioje visuomenėje praeities patyrimas dabartyje išreiškiamas atminties, istorijos, paveldo sąvokomis. Paminkluose aktualizauta istorija tampa paveldu, materijoje įkūnijančiu dvasines vertybes, tautos atmintį bei gebančiu vienyti ir formuoti tapatybę. Dažnai vertybių tęstinumas suvokiamas ne tik dvasiniame, bet ir materialiame lygmenyje. Todėl, netekus itin svarbių kultūros paveldo objektų, kartais juos siekiama atstatyti, tikint, kad tokiu būdu bus naujai atkurta bei sutvirtinta ir bendruomenės tapatybė - saugumo ir vienybės garantas, išskirtinumo įrodymas. Būtinybė atstatyti paminklus ar erdves, keliančias praeities asociacijas ypač suaktyvėja kritiniu metu. Antroje XX amžiaus pusėje Europa tokias kirzes patyrė po Antrojo pasaulinio karo ir žlugus Sovietų Sąjungai.

Varšuvos atstatymas buvo iššūkis karo žiaurumams, siekis atkurti dabarties ryšį su praeitimi ir tokiu būdu pratęsti ją ateityje, perduodant ateinančioms kartoms šimtmečiais kurtas dvasines vertybes, iš dalies įkūnytas senosiose erdvėse. Frankfurto Giotės namų atstatymas po karo vokiečiams reiškė grįžimą į paties Giotės ar kitus istorinius laikus, leidžiančius ištrinti iš atminties nacistinę praeitį, išvengti jos svarstymo bei ją „atitaisyti“, pasitelkiant garbingus šalies įvykius ir asmenybes. Atstatytoji Drezdeno *Frauenkirche* tapo ir „istorijos atitaisymo“ priemone, ir pakitusia, permąstyta *atminties vieta*, atgaivinant senąsias prasmes ir ieškant jų aktualumo šiandienai. Atminties vietų gebėjimas keistis leidžia joms išlikti gyvybingoms bei aktualioms visais laikais. Karališkųjų Berlyno rūmų atstatymo atveju imtasi kompromisinio sprendimo, atsižvelgiant ir

bandant derinti Rytų bei Vakarų bendruomenių poreikius. Čia svarbi tapo tiek būsimo pastato materija, tiek jo funkcija. Naujasis atstatomas pastatas, atsižvelgiant į šios erdvės atminčių daugialypiškumą, turėtų būti vieta įvairiam diskursui, skirtingų istorinių atminčių vieta, neišgryninant ir neatrenkant vienintelės prasmės.

Lietuvoje sovietinio laikotarpio atstatymai įgavo dvigubą prasmę. Ryškiausias atstatymo pavyzdys - Trakų salos pilis – tapo valdžios „ginklu“ auklėjant Lietuvos žmones „tarybinio patriotizmo dvasia kovoje su fašizmu“. Visuomenėje būta ir nematomo faktoriaus – pilis priminė buvusį valstybingumą. Svarbiausia, oficialiai įvardijama pilies funkcija leido peržengti visas paveldosaugos chartijų ribas.

Pirmieji Nepriklausomybės metai – tai „istorijos atitaisymo“ metas. Pirmiausia atstatyti sovietmečiu nugriauti tarpukario Lietuvos paminklai. Tačiau jų vaizdo bei simbolinės prasmės kopijavimas, nepermaštant ir nesuteikiant šiandienai aktualių reikšmių, vargu, ar gali būti veiksminga priemonė, vienijant tautą ir kuriant pilietinę viuomenę. Valdovų rūmų atstatymas taip pat siejamas su „istorijos atitaisymu“, tik šįkart atsigręžiant į senesnę praeitį. Rūmų atstatymo aktualizavimas, atsižvelgiant į nemažą laiko tarpą nuo jų nugriovimo ir savarankiško funkcionavimo gali pasirodyti kiek dirbtinai formuojamas. Valdovų rūmų kaip valstybingumo įrodymo būtinybės dirbtinumą patvirtina ir visuomenės pasyvumas. Netikslus funkcijos apibrėžtumas neįtikina pagrindinio atstatymo tikslo - valstybingumo ištakų aktualizavimo - įgyvendinimo galimybe. Istorinio geto būdingų fragmentų atstatymo programa atsižvelgia į vieną ryškiausių Vilniaus tapatybių – miesto daugiakultūriškumą. Pagrindiniu projekto tikslu tampa žydų kultūros paveldo įamžinimas ir atgaivinimas. Tačiau ir čia tikslai prieštarauja būsimai pastatų paskirčiai: komercinė bei kultūrinė funkcija neįtikina išsikelto pagrindinio tikslo įgyvendinimo galimybe.

Kultūros paveldo objektų bei vietų atstatymas Europoje ir Lietuvoje XX a. antroje pusėje - XXI a. pradžioje:
teorija ir praktika

Santrauka

Atstatymas kaip specifinis paveldo „išsaugojimo“, tiksliau - jo originalios būsenos susigrąžinimo veiksmas, šiuolaikinėje paveldosaugoje yra griežtai ribojamas ir pateisinamas tik išskirtiniais atvejais. Istorinių paminklų ir vietų atstatymas ypatingai tapo svarbus XX amžiuje, kai pasauliniai karai sunaikino nemažą dalį istorinių vietų ar atskirų objektų.

Darbo objektas – kultūros paveldo objektų ir vietų atstatymo fenomenas. Šio reiškinių fenomenalumu atskleisti pasirinkti ryškiausi XX a. antros pusės ir XXI a. pradžios atstatymo pavyzdžiai Europoje bei Lietuvoje. Ypatingas dėmesys atkreiptinas į Antrojo pasaulinio karo sunaikintų objektų ir vietų atstatymą. Todėl, atsižvelgiant į tai, pasirinkti dviejų, labiausiai karo nuniokotų Europos šalių – Lenkijos ir Vokietijos – atstatymo pavyzdžiai. Tai – Varšuvos senamiestis, Frankfurto Giotės namai, Drezdeno *Frauenkirche*, Berlyno Karališkieji rūmai. Lietuvos atveju analizuojami šie atstatymo pavyzdžiai - Trakų salos pilis, tarpukario paminklai, Valdovų rūmai ir Vilniaus istorinio geto būdingi fragmentai.

Dažnai kultūros paveldo objektų ir vietų atstatymai praktikoje prieštarauja paveldosaugos teisėje bei teoretikų veikaluose vyraujančiai atstatymo sampratai. Todėl kyla klausimas – kodėl ir kaip yra atstatomi tam tikri kultūros paveldo objektai ir vietos? Kodėl tam tikrais laikotarpiais jie tampa ypač svarbūs? Kodėl ir kaip paveldosaugos teisėje ir teorijoje kito požiūris į paveldo objektų atstatymą? Vienas didžiausių neaiškumų gilinantis į šiuos klausimus – sąvokų apibrėžimas. Juridinis atstatymo terminas ne visais atvejais sutampa su teorijoje, o taip pat ir praktikoje (būtent – Lietuvos) vartojamų sąvokų tam pačiam reiškiniui apibrėžti prasmėmis. Atsakymas į šiuos klausimus padėtų suprasti kultūros paveldo objektų atstatymo fenomeną – kodėl tai vyksta ir kaip tai vyksta?

Darbo tikslai apima istorinių pastatų bei vietų atstatymo sampratos tarptautinėje bei Lietuvos paveldosaugos teisėje ir modernioje restauravimo teorijoje analizę ir vertinimą. Pasitelkus ryškiausius Europos ir Lietuvos atstatymo pavyzdžius analizuojama, kodėl ir kaip yra atstatomi šie objektai, kaip šiuos atstatymus įtakoją tarptautinėje paveldosaugos teisėje išdėstyti reikalavimai bei paties paveldo įtaka bendruomenės vienijime ir jos tapatybės kūrime. Darbe apibrėžiamos ir eksplikuojamos sąvokos, būtinos reiškinio supratimui, kurios aiškiausiai atsiskleidžia per konkrečius atstatymų atvejus bei analizuojant teisinius ir teorinius tekstus. Paveldo funkcija bendruomenės tapatybės formavime analizuojama pasitelkus šiuolaikinių teoretikų tekstus atminties, istorijos, paveldo, nacionalizmo temomis.

Darbas susideda iš dviejų kertinių, glaudžiai susijusių dalių: teorinės ir praktinės. Pasitelkus konkrečius atstatymo pavyzdžius, taikomi teoriniai pirmos darbo dalies modeliai.

Summary

Reconstruction as a specific undertaking of heritage „preservation“, to be precise – the recovery of its original state, is strictly limited by contemporary conservation law and is legitimized only at exceptional cases. The reconstruction of historical monuments and sites turned to be notably significant in 20th c. after the damages caused by the World Wars.

The object of the thesis is the phenomenon of reconstruction of cultural heritage objects and sites. The most salient examples in Europe and Lithuania (second half of the 20th c. - 21st c.) are chosen here for the revelation of the reconstruction phenomenon. Exclusive regard is paid to the reconstruction of historical objects and sites ruined during the Second World War. Therefore the reconstruction examples are chosen here of two the most of all injured countries during the War – Poland and Germany. These are – the old town of Warsaw, *Goethehaus* in Frankfurt, Dresden's *Frauenkirche*, *Stadtschlos* in Berlin. The reconstruction examples analysed in the case of Lithuania are – castle of Trakai, the monuments of the first Independence, Grand Duke Palace and the typical fragments of Vilnius historical ghetto.

Frequently the reconstructions of historical monuments and sites disagree/ed to the mainstream conception in the conservation charters and theory works. Consequently the question comes – why and how are the cultural heritage objects and sites reconstructed? Why do they turn significant during the particular periods? Why and how did the viewpoint to the reconstruction mutate in the conservation charters and theory? One of the most obscurities looking for the answer to these questions is a clearing up the concepts by explaining their senses. Forasmuch the juridical concept of the reconstruction (and the one used in the theory of restoration) on occasion do not have the same meaning (and word) for the practical action (namely in Lithuania) of the same phenomenon. The search for the answers to these questions would help to understand the phenomenon of the reconstruction of cultural heritage objects – why does it take place? How does it take place?

The objectives of the work include the analysis and evaluation of the reconstruction conception in the international and Lithuanian conservation law as well as in the modern theory of restoration. Here are analysed the reasons of the reconstruction of particular historical monuments and sites. How was it influenced by the conservation law and restoration theory? Which was the influence of heritage as a former of the identity of community and its consolidation? The concepts essential for the understanding of the phenomenon are explicated in the work. They come clear mostly through the analysis of the particular cases of reconstructions and also analysing the texts on conservation law and theory. The heritage function in constructing the identity of communities is analysed by invoking the modern theorists' works on memory, history, heritage and nationalism.

The work consists of two closely coherent parts: theoretical and practical. The theoretical models of the first part are applied in the analysis of particular examples of the reconstruction.

Šaltiniai

1. The Athens charter for the Restoration of Historic Monuments (Tarptautinis dokumentas, 1931 m., Atėnai) // www.icomos.org/athens_charter.html, [žr. 2005 12 22]
2. Tarptautinė paminklų ir vietų konservavimo bei restauravimo chartija (Tarptautinis dokumentas, 1964 m., Venecija) // Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998
3. Venice Charter. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites // http://www.icomos.org/venice_charter.html [žr. 2005 10 30]
4. International Charter for Archeological Heritage Management (Tarptautinis dokumentas, 1990, Lozana) // http://www.international.icomos.org/charters/arch_e.htm, [žr.2006 01 10]
5. The Australia ICOMOS charter (the Burra Charter) for the Conservation of Places of Cultural Significance, 1979, 1999 // <http://www.awpnuc.org/charters.html#Anchor-Clic-60711>; <http://www.icomos.org/australia/burra.html> [žr. 2005 12 20]
6. Charter of Cracow, 2000 // <http://www.tscont.ts.it/pag5-e.htm>, [žr. 2005 12 20]
7. The Declaration of Dresden, 1982 // <http://www.icomos.org/docs/dresden.html>, [žr.2006 01 03]
8. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, 1940 07 20 // AB „Paminklų restauravimo instituto Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė“ (iki 1994 12 22)
9. Kultūros paminklų apsaugos nuostatai. Priedėlis prie Lietuvos TSR MT 1949 m. 03 21 nutarimo Nr. 184 // Lietuvos TSR AT ir Ministrų Tarybos Žinios, 1949, Nr. 8
10. Kultūros paminklų apsaugos įstatymas, 1967 // Lietuvos tarybų Socialistinės respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, Nr. 11, 1967
11. LDK Valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcija. LR vyriausybės nutarimas, 2001 10 17
12. „Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmų atkūrimo ir paskirties įstatymas.“ 2000 m. spalio 17 d. Nr. VIII-2073// Valstybės žinios, Nr.92 2000 10 31
13. Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymas, 1977 // AB „Paminklų restauravimo instituto Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė“ (iki 1994 12 22)
14. Nekilnojamų istorijos ir kultūros paminklų apskaitos, saugojimo, priežiūros, naudojimo ir restauravimo instrukcija, 1982 09 16 // AB „Paminklų restauravimo instituto Istorijos ir kultūros paminklų juridinė norminė bazė“ (iki 1994 12 22)

15. Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, 1994 // Kultūros paveldo centro internetinis portalas, nuoroda „įstatymai“: www.heritage.lt, [žr.2005 12 15]
16. LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo pakeitimo įstatymas, 2004 // Kultūros paveldo centro internetinis portalas, nuoroda „įstatymai“: www.heritage.lt (2005 12 15)
17. The Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage, 2000 // ICCROM Newsletter, Integrated Territorial and urban Conservation program for North-East Europe, Issue No 3, April, 2001
18. Sniečkus, A. 1961 m. sausio 4 d. Raštas N. Chruščiovui („Товарищу Хрущеву Никите Сергеевичу“) – LYA, f. 16895, ap. 329, b. 1
19. Trakų salos pilyje rūmų pilnutinio atstatymo preliminarinis projektas. 1956 m. – KPDA, F. 5, Ap. 2, B. 41
20. Trakų pilies generalinis restauracijos projektas. 1967-1968 m. – KPDA, F. 5, Ap. 2, B. 516
21. Trakų salos pilyje rūmų pilnutinio atstatymo preliminarinis projektas, 1956 m. – KPDA, F. 5, Ap. 2, B. 41
22. Trakų salos pilies LDK rūmų pitaikymas pilies ekspozicijai, 1959 m. – KPD, F 5, Ap. 2, B. 82
23. Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programa, 2002 09 25, nutarimas NR. 1496
24. Dėl Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo. LR seimo nutarimas. 2000 09 19, Nr. VIII-1947

Literatūra

1. Anderson, Benedict. Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą, Vilnius, 1999
2. Andras, Roman. Reconstruction – From the Venice Charter to the Charter of Cracow (2000) // 13th General Assembly – Madrid, 2002. Strategies for the world's cultural heritage. Preservation in a globalized world Principles, practices, perspectives
3. Baliulis, A., Mikulionis, S., Miškinis, A. Trakų miestas ir pilys. V., 1999
4. Bay, Heidi Waldrop. Putting on a New Face // Successful Meetings, 01484052, Oct 96, Vol. 45, Issue 11
5. Bernard M. Feilden, Jukka Jokilehto. Pasaulio kultūros paveldo vietų bei vietovių priežiūros gairės, V., 1998
6. Boym, Svetlana. The Future of Nostalgia. New York, 2001
7. Brandi, Cesare. The Theory of Restoration, Roma, 2005
8. Brian S. Osborne, Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in its Place // <http://canada.metropolis.net/events/ethnocultural/publications/putinden.pdf>7, [žr. 2006 02 17]
9. Čepaitienė, Rasa, Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje, Vilnius, 2005
10. Calame, Jon. Post-Conflict Reconstruction: Re-connecting Sites, Nations, Cultures, 2005 // in Post-War Reconstruction: Concerns, Models and Approaches // <http://www.rwu.edu/macrocenter/2005/Macro2005-v6-JonCalame-PostWarRecon.pdf>, [žr. 2005 11 20]
11. Cristinelli, Giuseppe. Theory, General Principals, Methods and Terminology Round table on Conservation of Architectural Monuments, Foundations of Architectural Restoration in the Frame of the International Conference on Conservation Cracow (2000) // In: Final Conclusions - http://www.baufachkongress.de/upload/baufachkongress/NR265_ArchitekturdenkmalalsBaustenderEntwicklungvonStadtundLand_HerrProf.Kadluczka.pdf, [žr. 2005 11 20]
12. „Dingės Vilnius“. Programa. // Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros portalas: http://www.vsaa.lt/dinges_vilnius.htm, [žr. 2006 03 30]
13. Frankfurt am Main. Das Goethehaus. Goethe's Birth House // <http://altfrankfurt.com/Goethe/Goethehaus/Fassade/>, [žr. 2006 03 10]

14. Friedrich, Jacek. Dyskusja nad odbudową Gdańska: 1945-1948 // <http://www.pg.gda.pl/~jkrenz/miasto-Fried.htm> //, [żr. 2005 12 15]
15. Giovannini, Joseph. The once and Future Dresden // *Architecture*, 07460554, Feb 99, Vol. 88, Issue 2
16. Glemža R. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas, V., 2002
17. THE HISTORIC CITY OF COVENTRY // in *Panoramas of World War II Landmarks 1945-2005* - <http://ww2panorama.org/panoramas/coventry>, [żr. 2006 04 04]
18. John R. Gillis, *Memory and Identity: the History of a Relationship*// Ed. John R. Gillis, *Commemorations. The Politics of National Identity, USA*, 1996
19. Jokilehto, Jukka. *A History of Architectural Conservation. The Contribution of English, French, German and Italian Thought Towards an International Approach to Conservation Of Cultural Property, England* , 1986 (recomposed in pdf 2005)
20. Koshar, Rudy J. *Building Pasts: Historic Preservation and identity in Twentieth-Century Germany* // Ed. John R. Gillis, *Commemorations. The Politics of National Identity, USA*, 1996
21. Коновалов, Н. Пономаренко, Ю. *Время ли восстанавливать замки?* // *Известия*, 12 20 1960. N. 300 (13536)
22. Jurkštas V. *Architektūrinė kryptis rekonstruojant Vilniaus senamiesčio kvartalą*//*Statyba ir architektūra*, 1973, N. 10, 250
23. Koshar, Rudy J. *Building Pasts: Historic Preservation and identity in Twentieth-Century Germany*//in Ed. John R. Gillis, *Commemorations. The Politics of National Identity, USA*, 1996
24. Kritzman, L. D. *In Remembrance of things French // Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions)*. Under the direction of Pierre Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer, Columbia University Press, New York, 1996
25. *Lietuvos žydai 1918-1940. Prarasto pasaulio aidas* //sud. Yves Plasseraud ir Henry Mirzeles, 2000
26. Lowenthal, David, „European Identity“: an Emerging Concept//*Australian Journal of Politics and History*, Vol. 46, N. 3, 2000
27. Lowenthal, David, *Identity, Heritage, and History*// Ed. John R. Gillis, *Commemorations. The Politics of National Identity, USA*, 1996
28. Lowenthal, D. *Fabricating Heritage* // *History and Memory*, Vol. 10 – www.lupjournals.org/history/ham10-1.html, [żr. 2005 03 10]
29. Lowenthal, D. *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University press, 1998

30. Małachowicz, Edmund. Architektura odbudowywanych ośrodków miast historycznych // Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku, 2000, Warszawa
31. Miłosz, Czesław. *Atmintis ir malonė* // Tomas Venclova. *Tekstai apie tekstus*, Chicago, 1985
32. Nukentėję paminklai. Vilnius, 1994
33. Nora, P. General Introduction: Between Memory and History // *Realms of Memory. The Construction of the French Past. Volume I (Conflicts and Divisions)*. Under the direction of Pierre Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Columbia University Press, New York, 1996
34. Nora, Pierre. The Era of Commemoration // *Realms of memory. The Construction of the French Past. Volume III (Symbols)*. Under the direction of P. Nora. English language edition edited by Lawrence D. Kritzman. Translated by Arthur Goldhammer. Columbia University Press, New York, 1998
35. Петергоф. Послевоенные годы // <http://www.peterhof.ru/?m=10>, [žr. 2006 04 04]
36. Петергоф. Пригороды Петербурга // <http://www.rusguide.com/rus/suburbs/peterhof.htm>, [žr. 2006 03 30]
37. Poviliūnas, A. Naujų istorijos didaktikos „atmenų ieškant“/Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis 2, Vilnius, 1997
38. Reconstruction Frauenkirche Dresden - Oficialus *Frauenkirche* atstatymo puslapis // <http://www.frauenkirche-dresden.org/>, [žr. 2006 02 30]
39. Re-building Berlin's Royal Palace // <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,406448,00.html>, [žr. 2006 04 04]
40. The Removal of the Palast der Republik. Prussian Palace, GDR Palace or ... ? // http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/en/prussianorgdrpalace.shtml, [žr. 2006 04 04]
41. The Removal of the Palast der Republik. Prussian Palace, GDR Palace or ... ? // http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/en/prussianorgdrpalace.shtml, [žr. 2006 04 04]
42. The Removal of the Palast der Republik. The Humboldt Forum ir The Removal of the Palast der Republik. Wilhelm and Alexander von Humboldt // http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/en/humboldtforum.shtml, [žr. 2006 04 04]
43. The Removal of the Palast der Republik. The Decision // http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/en/decision/shtml, [žr. 2006 04 04]

44. Rusenai, J. Istorijos didaktika Vakarų Vokietijoje: nauji istorijos tyrinėjimai savižinos link // Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika. Švietimo studijų sąsiuvinis 2, Vilnius, 1997
45. Rymaszewski, Bogdan. Kryteria odbudowy starego miasta w Warszawie // Kronika Warszawy, 2002, N. 5, 115 (numer specjalny)
46. Rymaszewski, Bogdan. O przetrwanie dawnych miast, Warszawa, 1984
47. Rymaszewski, Bogdan. Polska ochrona zabytków, 2005, Warszawa
48. Smith, D. Anthony. The Ethnic Origins of nations, Oxford UK&Cambridge, 1993
49. Simanaitis, Edmundas. Prisikėlimo paminklų aura // XXI amžius, Nr. 40 (1144), 2006
50. Svirbutavičiūtė, Aldona. Žydiškojo Vilniaus vizijų taikinyje – vaikų darželis // Lietuvos žinios, 2002 06 05, Nr. 128
51. Valdovų rūmai – istorinės kultūros centras ar tradicinis muziejus?// Kultūros barai, 2001, Nr. 11
52. Venclova, Tomas, Vilnius: City Guide, Vilnius, 2003
53. Apie Vilniaus istorinio geto būdingų fragmentų atkūrimo programą - Vilniaus senamiesčio atnaujinimo agentūros portalas // <http://www.vsaa.lt/getas.htm> [žr. 2006 03 30]
54. VU darbo grupės tyrimas: LDK Valdovų Rūmų atkūrimo ir paskirties koncepcijos plėtros gairės, Vilnius, 2002
55. Susanne Vees-Gulani, From Frankfurt's Goethehaus to Dresden's Frauenkirche: Architecture, German Identity, and Historical Memory after 1945//Germanic Review, Spring2005, Vol. 80 Issue 2
56. Walker, M. 'Understanding the Burra Charter', Australia ICOMOS, 1996//http://www.teachingheritage.nsw.edu.au/1views/w1v_burra.html (2006 01 03)
57. „What is heritage? How our views of heritage are changing // <http://www.teachingheritage.nsw.edu.au/index.html>, [žr.2006 01 03]
58. Wiederaufbau Frauenkirche Dresden (Oficialus *Frauenkirche* atstatymo internetinis puslapis) // <http://www.frauenkirche-dresden.org/>, [žr. 2006 01 30]
59. World Heritage List N. 30, ICOMOS // http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/030.pdf, [žr. 2006 04 30]
60. Žydų getas? Kam ir kodėl? // Lietuvos Jeruzalė, 2004 04 22

Iliustracijos

- 1 pav.** – <http://www.coventryweb.co.uk/postcards/OldCoventry/OldCity1/cathedral.jpg> [žr. 2006 01 30]
- 2 pav.** - <http://blogs.warwick.ac.uk/images/janieshen/2005/09/20/dsc00728.jpg>, [žr. 2006 01 30]
- 3 pav.** - home.freeuk.net/webbuk2/coventry.htm, [žr. 2006 01 30]
- 4, 5, 6 pav.** - www.carphaz.com/album_1944/, [žr. 2006 01 30]
- 7, 8, 9 pav.** - http://www.ilportaledelsud.org/napoli_monastero.htm, [žr. 2006 03 20]
- 10 pav.** – iš seminaro „23 rd International Summer Seminar on medieval Architecture“ (2005 07 25 - 08 14). Nuotraukos darytos Janos Ratimorskos, Bratislavos Universitetas, Architektūros fakultetas
- 11 pav.** - http://schools.keldysh.ru/sch143/peter/1/cas_w_1.htm, [žr. 2006 03 20]
- 12 pav.** - www.rtoours.ru/page510.html, [žr. 2006 03 20]
- 13 pav.** - <http://www.ticketsofrussia.ru/peterhof/hist/h4.jpg>, [žr. 2006 04 04]
- 14 pav.** - <http://www.worldisround.com/articles/17655/photo7.html>, [žr. 2006 04 04]
- 15 pav.** - www.carillon.org/foto/eng/gdansk_1_12.htm [žr. 2006 04 04]
- 16 pav.** - http://pl.wikipedia.org/wiki/Grafika:Pl_gdansk_zuraw_dlugiepobrzeze2006.jpg, [žr. 2006 02 20]
- 18 pav.** - www.zapiecek.com/zamkowy/zamkowy3022002.htm, [žr. 2006 02 20]
- 17 pav.** <http://eela1.blox.pl/html/1310721,262146,14,15.html?3,2005>, [žr. 2006 02 20]
- 19 pav.** - <http://altfrankfurt.com/Goethe/Goethehaus/Fassade/goethehaus1a.htm>, [žr. 2006 02 20]
- 20 pav.** - http://altfrankfurt.com/Spezial/Krieg/Altstadt2/GrHirschgraben/Goethe_1945.htm, [žr. 2006 02 20]
- 21 pav.** - <http://www.cornhusker.net/~bowens/rebuilding.html>, [žr. 2006 02 20]
- 22 pav.** - <http://www.lewrockwell.com/wall/wall13.html>, [žr. 2006 03 20]
- 23 pav.** - <http://www.sights-and-culture.com/Germany/dresden-frauenkirche.html>, [žr. 2006 03 20]
- 24 pav.** - http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/index_en.shtml, [žr. 2006 03 20]
- 25 pav.** - http://www.germany.info/relaunch//culture/new/cul_berlin_stadtschloss.htm, [žr. 2006 03 20]
- 26 pav.** - <http://www.stadtentwicklung.berlin.de>, [žr. 2006 04 04]
- 27 pav.** - http://www.stadtentwicklung.berlin.de/bauen/palast_rueckbau/en/dismantling.shtml, [žr. 2006 04 04]

- 28 pav.** - Trakų salos pilyje rūmų pilnutinio atstatymo preliminarinis projektas. KPDA - F. 5, Ap. 1 B. 45, [žr. 2006 04 10]
- 29 pav.** - Trakų salos pilyje rūmų pilnutinio atstatymo preliminarinis projektas, KPDA - F. 5, Ap. 2, B. 41, [žr. 2006 04 10]
- 30, 31 pav.** – Nuotraukos darytos A. Rymkevičiūtės, 2006 05 10
- 32 pav.** - http://www.eilatgordinlevitan.com/vilna/vilna_pix/052704_15_b.gif, [žr. 2006 04 04]
- 33 pav.** – Nuotraukos darytos A. Rymkevičiūtės, 2005 gruodis
- 34, 35 pav.** - <http://www2.lrs.lt/kt%5Finst/pamink/knyg44.htm> (iš internetinio puslapio „Vilniaus vaizdų kaita“, žr. - <http://www2.lrs.lt/kt%5Finst/pamink/asd.htm>, [žr. 2005 04 20]
- 36, 37 pav.** - Nuotraukos darytos A. Rymkevičiūtės, 2006 sausis, balandis